

STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 22

Svet i strip

Danas je nezavisna filmska produkcija, anagažovana da radi reportaže u okviru programa „Kreativna Evropa“ radi emitovanja u Jutarnjem programu RTS-a, snimala prilog u Leskovačkoj školi stripa. Povod je bio taj što je projekat stvaranja mreže istorijskog stripa „CAN FOR BALKANS“, u kome Leskovačka škola stripa „Nikola Mitrović Kokan“ učestuje sa partnerima iz Rumunije, Makedonije, Albanije i Belgije, podržan od strane „Kreativne Evrope“, pa je Leskovačka škola stripa dobila priliku da i njega i sebe predstavi najširem auditorijumu. Tročlana ekipa je doputovala iz Beograda samo tim povodom. Stigli su u prostorije Škole stripa u potkrovlju Leskovačkog kulturnog centra oko podneva, snimili materijal za ciglo sat vremena, potovarili se u kola i vratili u Beograd na novo snimanje zakazano za 16h.

Ni prvo ni poslednje snimanje takve vrste, šta je tu tako čudno? Pa koliko pre dve nedelje je ekipa emisije „Hector's travels“ doputovala u Leskovac čak iz Irske da snimi prilog o toj istoj školi stripa, zar to nije veća stvar? Možda i jeste, ali ekipa iz Irske nije, za razliku od ove beogradске, još iste večeri poslala kadar iz snimljenog materijala kao dokaz montažnog procesa na moj nalog na mesindžeru! Našao sam se, što da krijem, u čudu kad sam ugledao svoj krupan plan na ekranu kompjutera. Krivac je, naravno u pozitivnom smislu, bio mladi beogradski strip autor Marko Šerer, povremeni izlagač u Leskovcu i stalni montažer i animator u rečenoj nezavisnoj filmskoj produkciji. Bacivši se odmah po dobijanju snimka na posao, na svoje iznenađenje je prepoznao ljude i prostor, pa se obradovan time što se i prva ljubav strip pojavio na njegovom montažnom stolu javio da to oduševljenje sa mnom i podeli.

Prosledio sam svom saradniku na projektu Aleksandru Stamenkoviću dotični kadar, objasnivši mu neverovatan sticaj okolnosti koji je doveo do toga da kadar za nepunih šest sati od snimanja u Leskovcu preko montaže u Beogradu nađe put do tamo gde je ponikao, nazad do Leskovca, na šta je on prokomentarisao kako je svet mali. Nije to, odgovorio sam mu, nego je strip veliki. E sad, to što sam napisao iskucao sam bez mnogo razmišljanja, sa željom da se našalim – ali to ne znači da, kad malo bolje razmislim, nisam bio u pravu.

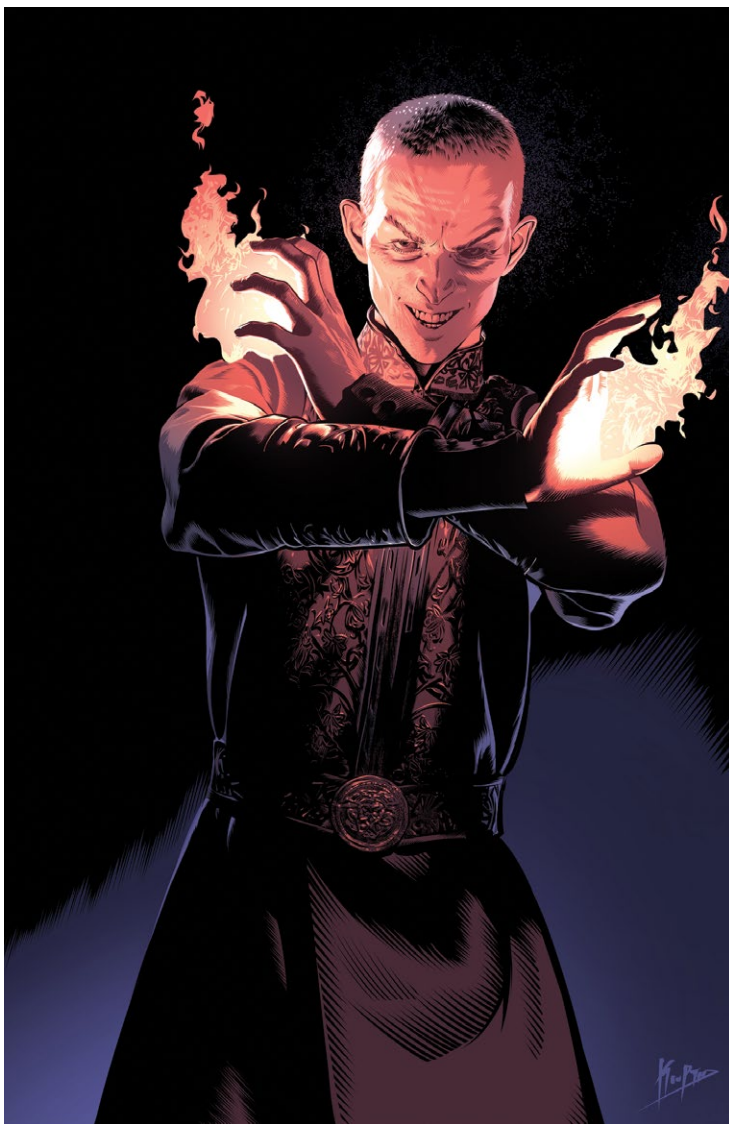
I zaista, savremeni srpski strip ima čime da se pohvali. Srbija danas broji, prema poslednjoj prozivci, tuce strip festivala. Koliko je to mnogo pokazuje činjenica da ostatak bivše SFRJ, sve zajedno, nema toliko strip manifestacija. Srpski festivali rasuti su od Sombora na severu do Leskovca na jugu, pri čemu Niš ima dva a Beograd čak tri. Sem toga, Srbija baštini i najstariji još uvek postojeći festival stripa u čitavom region, Balkanske smotre mladih strip autora, koji postoji od juna 1998. godine – festival koji je vremenom postao i jedan od najmasovnijih, budući da je ove godine imao 2817 izlagača iz 80 zemalja sveta.

Prema nekim proračunima, petnaestak aktivnih srpskih strip izdavača uspeo je da pandemijske 2020. godine objavi blizu 400 izdanja. To je više od izdanja po danu u, da ne zaboravimo (kao da bi to ikada mogli), uslovima izuzetno nepovoljnim za život, a kamoli poslovanje. Uprkos tome što su tiraži relativno mali a zastupljenost domaćeg stripa aposlutno nedovoljna, to su sjajni rezultati, naročito kad se uporedi sa najvećim delom zemalja u okruženju.

Sama činjenica da imamo gotovo pedesetak strip autora koji rade za najveće inostrane izdavače dovoljno govori o tome koliko ugled naš strip uživa u svetu. Naši autori kontinuirano rade i objavljuju na svim meridijanima – njihovi se stripovi čitaju u Italiji, na francusko-belgijskom tržištu, Severnoj i Latinskoj Americi, odnedavno čak i u Kini. U Francuskoj, evropskoj prestonici stripa, oni su zvezde kakve kod kuće ni u snu nisu – pozivaju se na najveće festivale, dodeljuju im se prestižne nagrade, na njihovim potpisivanjima se redovi čitalaca mere desetina metara... Dovoljno je, mislim, spomenuti da je francuski predsednik Emanuel Makron tokom svoje prve i za sada poslednje posete Srbiji kao deo sporazuma o saradnji potpisao i jedan iz oblasti – stripa! Biva to i bolje – nakon (pre)duge pause, posle decenija izvoženja sirovina, tj. naših crtača koji bi se dali u najam tamo preko grane, konačno smo počeli da izvozimo i gotov proizvod – stripovi koje od početka do kraja rade ekipe sastavljene od domaćih strip autora probijaju strana tržišta i na njima dobijaju odlične kritike.

Iz gorenavedenog je, čini mi se bar, jasno zašto je savremenom domaćem stripu posvećen ovaj broj „Strip Pressinga“. Ono što baš i nije jeste zašto su tom i takvom srpskom stripu na najnovijem Oktobarskom salonu u Leskovcu, istom onom gradu u kome je jedini projekat ikad podržan od strane „Kreativne Evrope“ bio upravo stripski, ove godine zatvorena vrata najstarije gradske likovne manifestacije „Oktobarski salon“ sa nezvaničnim obrazloženjem da za komisiju „strip nije umetnost“... Što je opet samo najsvežiji primer toga kako se jedan u inostranstvu neosporno prepoznat i poštovan kuturni brend Srbije na domaćem terenu od strane nekih, iz samo njima znanih razloga, uporno sapliće...

Marko STOJANOVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost

Izdavači Studentski informativno-izdavački centar, Studentski kulturni centar - Niš **Za izdavača** Dejan Kostić, Dr Predrag Jelenković

Adresa Šumatovačka bb, 18000 Niš **Telefon** 018/523-418 **e-mail** siic.nis@gmail.com **Urednik izdanja** Marko Stojanović

Pomoćnik urednika izdanja Ivan Veljković **Priprema za štampu** Vladimir Vukašinović **Likovni urednik** Milorad Vicanović Maza

Lektura Dragana Dimitrijević, Nadica Stojanović, Ivan Veljković **Decembar 2021.**

Izdavanje ove publikacije podržali su:

Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

001 **Ilustracija na naslovnoj strani**
Milenko TUNJIĆ

002 **Ilustracija uz uvodnik**
Nikolas KOURTIS

004 **Vekovnici: Baron Minhauzen ili Kako sam zamrleo polovnu robu**

Marko STOJANOVIĆ
Borislav MALJENOVIC

012 **Baron Minhauzen i Duh vremena**

Sebastijan BAKULEA

020 **Vekovnici, Ilustracija**

Velibor STANOJEVIĆ

025 **Zatrpao poslom**

Hus OZEKAN

030 **Smrt Šerifa Degora**

Martin HRASTIĆ

036 **Strip kaiševi**

Igor KRSTIĆ
Gyula NEMETH
Mirko ZULIĆ

037 **Ilustracija**

Mirijana DIMITROVA

042 **Strip kaiševi**

Oktav UNGUREANU

043 **Strip kaiševi**

Dimitros KAMENOS
Damjan MIHAILOV
Tilen JAVORNIK

044 **Strip kaiševi**

Vlastimir MANDIĆ

045 **Moris usred sreće**

Ivana FILIPOVIĆ

046 **Neprijatelj**

Jan ŠKRINJAR

056 **Želim biti pas**

Bojan ZAVIŠAN

067 **Četiri pucnja za Sema Karsona**

Marko STOJANOVIĆ
Osman HAJDAREVIĆ

075 **Neočekivana poruka**

Ileana SURDUCAN

079 **A.C.2020**

Mirko ILIĆ

021 **Intervju: Velibor STOJANOVIĆ**
Svaki dan nateram sebe da naučim nešto novo
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

027 **Strip klasici: Zagor**
Duh sa sekirom protiv klišeja
Piše: Darko MRGAN

031 **RECenzije**
„Vekovnici 11: Ljute rane“, Marko STOJANOVIĆ i drugi
Piše: Ivan VELJKOVIĆ
„Dušan Reljić - strip, karikatura, ilustracija“, Predrag ĐURIĆ
Piše: Luka STOJANOVIĆ
„Memento mori“, Danijel VIZI, Zoran JOVIČIĆ, Dimitrije ČUČIĆ
Piše: Nikola TASKOVIĆ
„Kiki i duhovi u podrumu“, Matej STIĆ, Fran STRUKAN, Robert SOLANOVIĆ Bob, Valentina BRIŠKI
Piše: Dejan ĐORĐEVIĆ
„Juče danas sutra“, Sabahudin MURANOVIĆ Muran
Piše: Stefan A. MARKOVIĆ
„Mestne ptice“, Gašper KRAJNC
Piše: Iztok SITAR

038 **Balkanska pravila: Oktav UNGUREANU**
Strip vanzemaljac u Bukureštu
Razgovarao: Dragan PREDIĆ

052 **Priče iz majstorske radionice: Antonio LUKI**
Tablama protiv strahova
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Preveli: Mina LUKIĆ, Marko STOJANOVIĆ

064 **Strip fenomeni: Teksaški jahači**
Tugovanka za izgubljenim vesternima
Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ

071 **U fokusu: Andrija Maurović**

Veljko KRULČIĆ

072 **In memoriam**
Žika BOGDANOVIĆ: Između spoznaje i večne mladosti
Piše: Zoran STEFANOVIĆ
Alem ĆURIN: Savršeno neuporediv
Piše: Ivica IVANIŠEVIĆ
Goran ĐUKIĆ Gorski: Tih, skroman i neizbrisiv
Piše: Predrag ĐURIĆ

2-B CONTINUED...

BILO JE TO U RUSKO-TURSKOM RATU, GOSPODO, I TO NAKON ŠTO SAM SE OKITIO ORDENOM ANDREJA PRVOZVANOG SA ZVEZDOM I LENTOM ZATO ŠTO SAM LIČNO LIVEO OSMATRANJE IZ VAZDUHA U VOJNU TAKTIKU KAO IZVANREDNU NOVINU (ZA BLIŽE INFORMACIJE VIDETI „BARON MINHAUZEN ILI KAKO SAM NAUČIO DA VOLIM ĐULE“).

MNOGO SI SE TI ČIME JOŠ OKITIO, MOJ BARONE...

DIČNI MOJI HUSARI! NAŠA JE SVETA DUŽNOST DA JUNAČKI POGINETE ZA SVOG KRALJA I OTADZBINU!

...ZA ŠTA ČU BITI VIŠE NEGO ZAINTERESOVAN DA VAM PRUŽIM OBILJE PRILIKA...

Vekovnici:
BARON MINHAUZEN
ili KAKO SAM ZAMRZEO
POLOVNU ROBU

Scenarij: **Marko STOJANOVIĆ**
Crtež: **Borislav MALJENOVIC**

IMAM SJAJAN SLUH I ZA TAKAV ISPAD INAČE NAREĐUJEM NEDELJU DANA EGZERCIRA PO TEŠKOM PLJUSKU...

HM.

PO...

...KRET!

...ALI BUDUĆI DA JE TOG JUTRA NEBO, ZA BAKSUZ, BILO VEDRO I DA SMO BILI U ŽURBI, ZANEMARIO SAM PROVOKACIJU I NAREĐIO POKRET.

TEK ŠTO SMO PRIŠLI NA
PUŠKOMET OD TURSKIH
POLOŽAJA, A NA NAS SE,
SASVIM NEOČEKIVANO, USTREMI
NEPRIJATELJSKA KONJICA.
SAČUVAO SAM PRIBRANOST,
PREUZEAO ODGOVORNOST
I KOMANDOVAO POZOR.

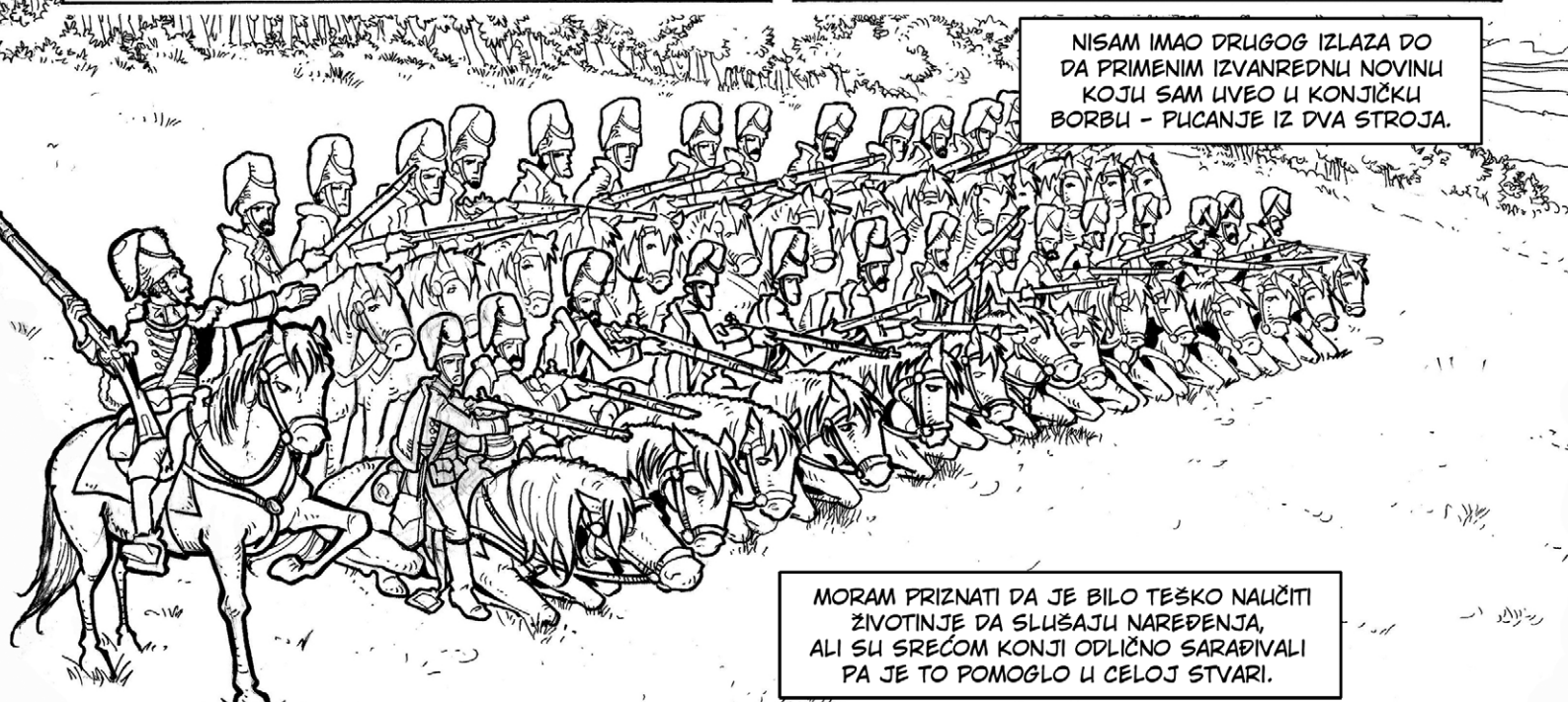

NARAVNO DA SI PREUZEAO
ODGOVORNOST, KAD SI BIO
KOMANDAT! KO ĆE DA JE
PREUZME, MALI DOBOŠAR?!

TURAKA JE BIL
NEKOLIKO DESETINA...

...HILJADA!

NISAM IMAO DRUGOG IZLAZA DO
DA PRIMENIM IZVANREDNU NOVINU
KOJU SAM LIVEO U KONJIČKU
BORBU - PUCANJE IZ DVA STROJA.

MORAM PRIZNATI DA JE BIL
TEŠKO NAUČITI
ŽIVOTINJE DA SLUŠAJU NAREĐENJA,
ALI SU SREĆOM KONJI ODLIČNO
SARAĐIVALI PA JE TO POMOGLO U
CELOJ STVARI.

BEZ IMALO OKLEVANJA,
NAREĐIO SAM VATRU.

VATRA!

MORAM PRIZNATI DA
JE BIL PROBLEMA DOK
SMO IMALI MUNICIJE.

KAKVIH PROBLEMA,
BARONE?

PA, MORALI SMO DA
PUNIMO I PUCAMO...

...STALNO PUNIMO
I PUCAMO.

KAD SMO JEDNOM
OSTALI BEZ
MUNICIJE, SVIMA
NAM JE LAKNULO.

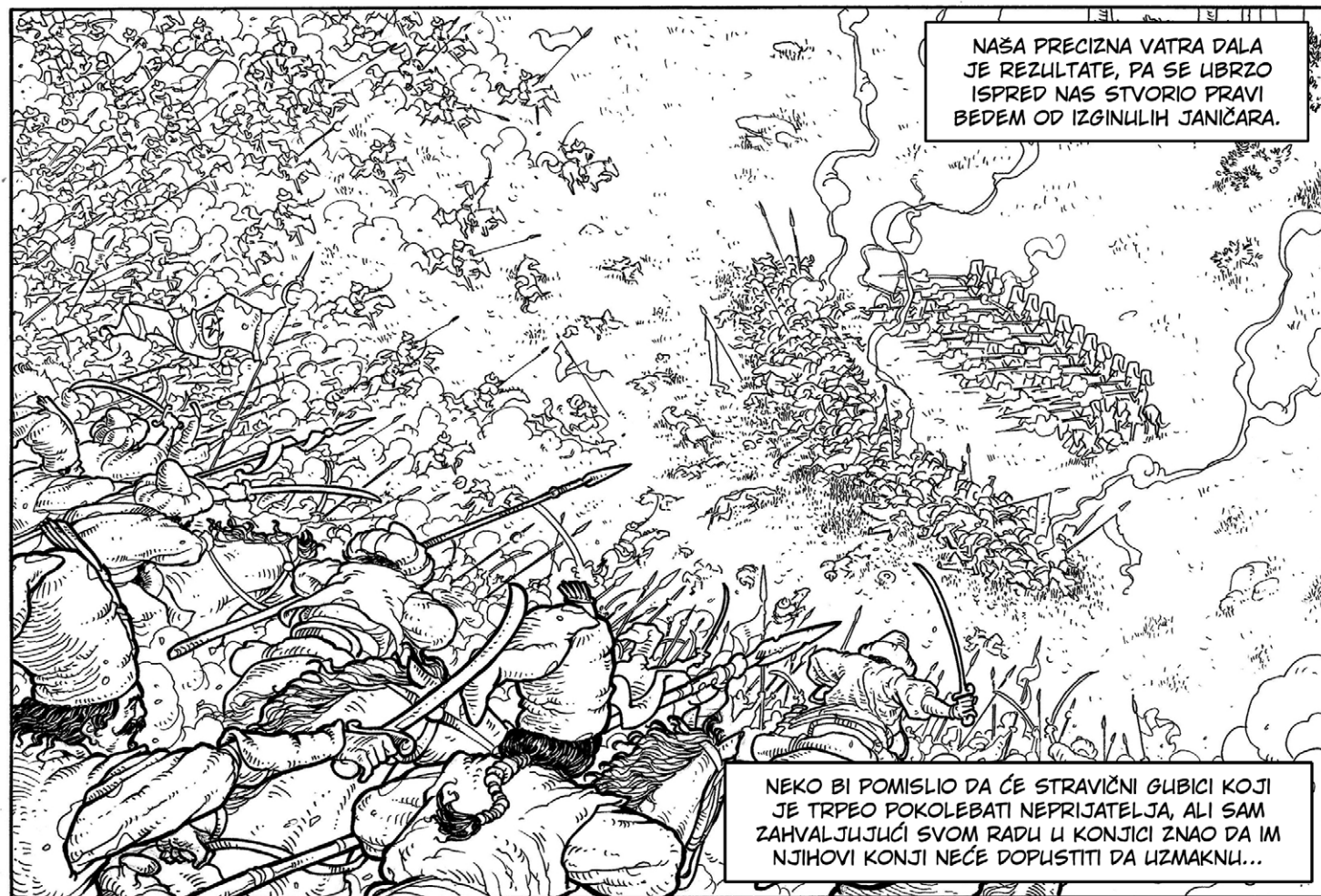
KAKO TO,
LAKNULO?

KAD JE NESTALO
MUNICIJE, PRESTALO
JE I PUNJENJE.

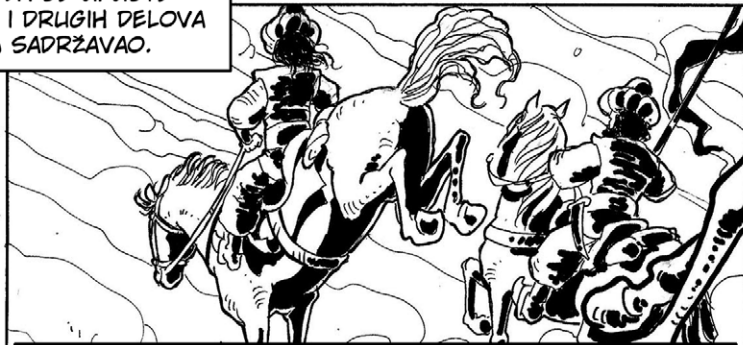
OD TAD PA NA DALJE,
MOGLI SMO DA SE
KONCENTRIŠEMO
SAMO NA PUCANJE.

NAŠA PRECIZNA VATRA DALA
JE REZULTATE, PA SE UBRZO
ISPRED NAS STVORIO PRAVI
BEDEM OD IZGINULIH JANIČARA.

NEKO BI POMISLIO DA ĆE STRAVIČNI GUBICI KOJI
JE TRPEO POKOLEBATI NEPRIJATELJA, ALI SAM
ZAHVALJUJUĆI SVOM RADU U KONJICI ZNAO DA IM
NJIHOVI KONJI NEĆE DOPUSTITI DA UZMAKNU...

...ISKORISTIVŠI PRILIKU DA SE UPUSTE
U PRESKAKANJE PREPONA I DRUGIH DELOVA
TELA KOJE JE BEDEM SADRŽAVAO.

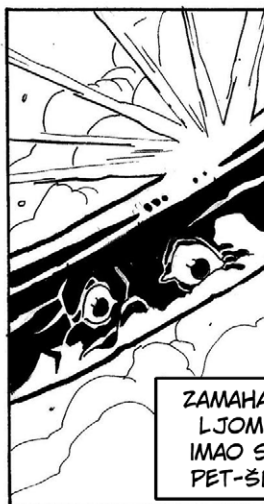
PREMA MOM PLANU TO IH JE, NAKON BESMOČNOG GALOPA,
SASVIM IZMORILLO TAKO DA NISU MOGLI NI DA PO-
KUŠAJU DA IZBEGNU DIMNU ZAVESU OD BARUTNOG DIMA
NAŠIH PUŠAKA KOJA IH JE SAČEKALA IZA BEDEMA...

...I KOJU SAM JA LUKAVO
PRIPREMIO S NAMEROM DA
PROGUTA NEPRIJATELJA
UČINIVŠI GA NEVIDLJIVIM...

...A SAMIM TIM UČINIVŠI NEVIDLJIVOM
I NJEGOVU BROJČANU PREMOĆ!

ZAMAHU SAB-
LJOM SAM
IMAO SVEGA
PET-ŠEST...

...STOTINA.

IPAK, DIMNA ZAVESA
NA KOJU SMO TOLIKO
POLAGALI UMALO DA
NAM DOĐE GLAVE.

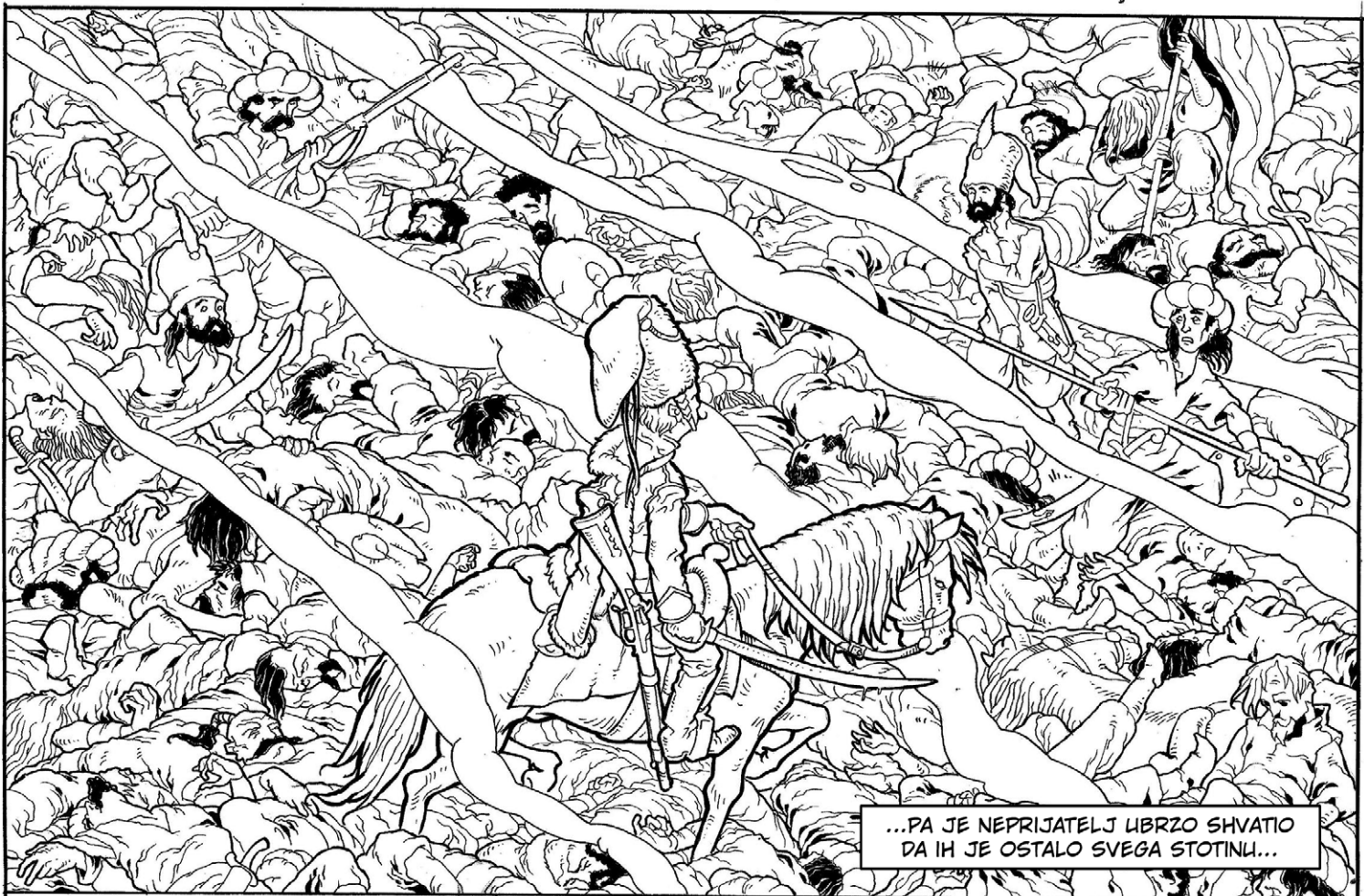
USLED NEDOSTATKA VIDLJIVOSTI
BLAŽENO NESVESTAN SVOJIH
STRAVIČNIH GUBITAKA...

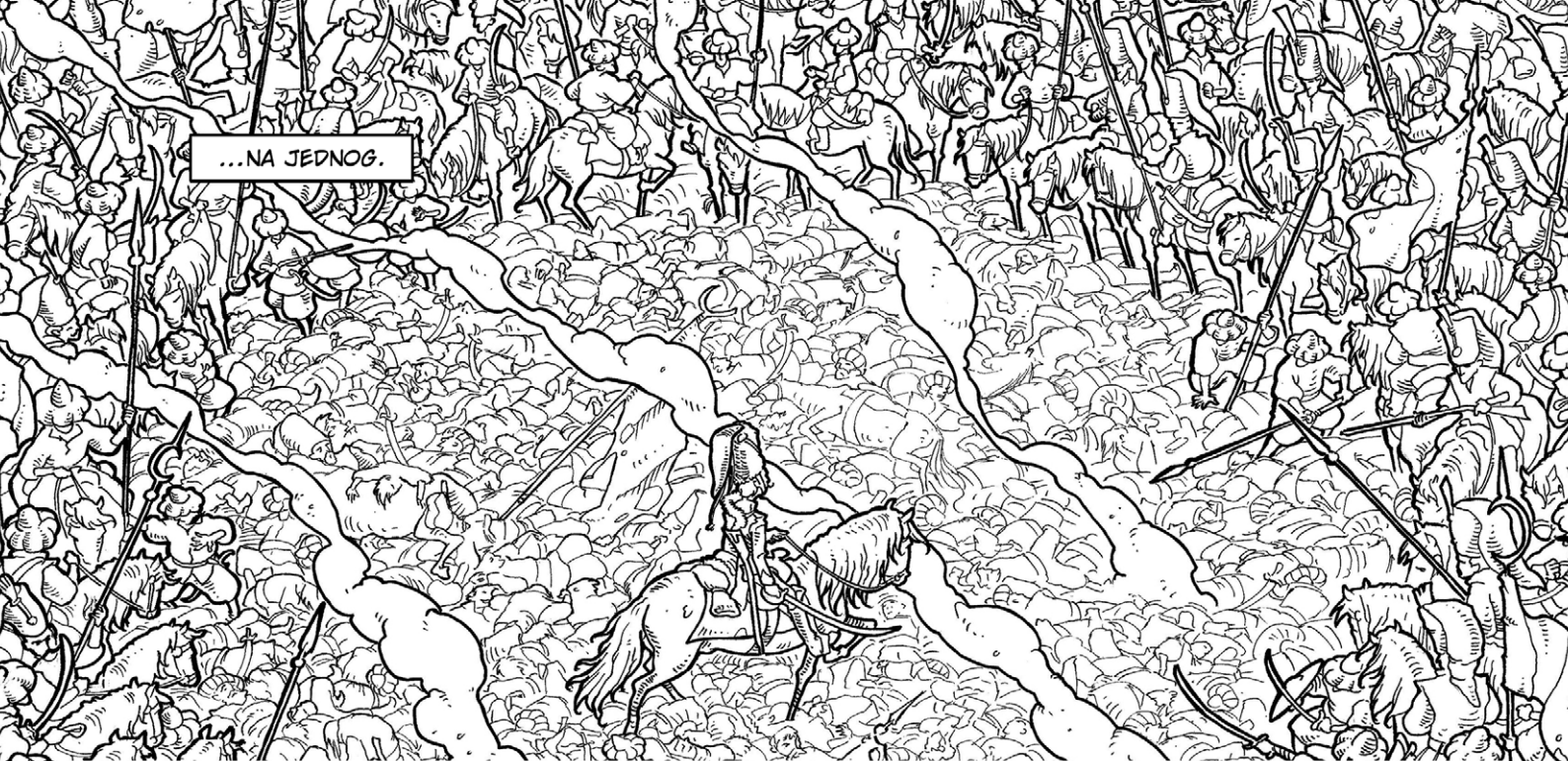
...NEPRIJATELJ JE
NASTAVLJAO DA
LUPORNO NAPADA.

SREĆOM, MOJI LUBOJITI
ZAMASI SABLJOM
LBRZO SU RASTERALI
BARUTNI DIM...

...PA JE NEPRIJATELJ LBRZO SHVATIO
DA IH JE OSTALO SVEGA STOTINU...

NA SMRT PRESTRAŠENI TIM
PO SEBE KRAJNJE NEPO-
VOLJNIM BROJNIM OD-
NOSOM, TURCI IZ TIH STOPA
KRENUŠE DA SE POVLAČE.

POVLAČE SE!

TOLIKO SU
SE ZAPRAVO BILI
POPLAŠILI...

...DA SU STIGAVŠI DO IZLAZNE KAPIJE
SVOJE TVRĐAVE PRE NEGO ŠTO SU SHVATILI
DA ZA SOBOM NISU ZATVORILI ULAZNU...

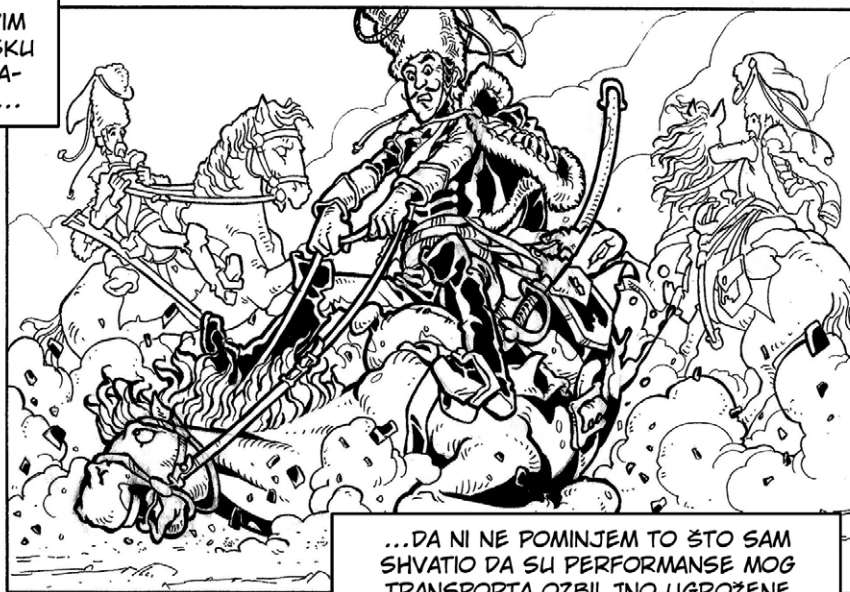

...ODABRALI DA RADIJE ZALVEK NAPUSTE SVOJU
LIVRDU NEGO DA SE SUOČE SA MOGUĆNOŠĆU
PROMAJE KOJA SU SVA TA OTVORENA VRATA
IPAK SA ODREĐENOM SIGURNOSTU SUGERISALA.

...I BUDUĆI DA SAM ZNAO DA ĆU, UKOLIKO NASTAVIM
S GONJENJEM GOTOVO SAM PORAZITI ČITAVU RUSKU
VOJSKU TE TIME DOSPETI U NEMILOST SVOJIH ZA-
POVEDNIKA ODLUČIO SAM DA KOMANDUJEM STOJ...

OVU MOŽDA
I ZNATE:

ČEKAJ, KAKO
DA POČNEM...

AHA!
OVAKO:

LUTAH JA TAKO
PO SVOM OGROMNOM
POSEDU, SPREMAN ZA LOV,
KADA IZNEBUHA...

BARON VON MÜNCHHAUSEN & THE ZEITGEIST

STORY & ILLUSTRATION:
SEBASTIAN BACULEA *

TA
POGLEDAJ
SAMO!

VELELEPNO
KRZNO OVE LISICE
DOSTOJNO JE I
SAME CARICE!

MLIKMLIJUTU!
MINHALIZEN!

Tock!

SAČMA ĆE
OBEZVREDITI TAKO
RETKU FINOĆU! VALJA
BITI KREATIVAN.

MA
MA... ČOVEČE
BOŽJI!!!

POMAHNITALO
VITLAJUĆI BIČEM
SNAGOM 20 DEMONA,
LIBEDIH ZVER
DA ISKOČI IZ
SVOG KRZNA!

DVA
KRATKA
REZA MEĐ'
OČI, I...

...I NEKA ME PO-
GODI GROM IZ VEDRA
NEBA AKO JA SADA
VAS LAŽEM...

VERUJE-
MO VAM
GOSPODINE,
SAMO PLA-
TITE VEĆ
JEDNOM!

IZBAČEN U
ATMOSFERU
VRTOGLAVOM
BRZINOM...

NAĐOH SAMO
JEDAN NAČIN DA
SE BEZBEDNO
VRATIM:

BALANSIRA-
JUĆI NA METKU
ISPALJENOM IZ
PUŠKE!

ALI VI
SIGURNO VEĆ
ZNATE TU STARU
PRIČU...

ARHETIPSKA...

KLASIKA...

ČITAO SAM JOŠ
U ZABAVIŠTU...

A ZNATE LI ZA
ONO KAD SAM GO-
LORUK POBIO CELU
KOLONIJU POLARNIH
MEDVEDA?

I NIJE
BILO TEŠKO
...

S OBZIROM
DA SAM
BIO...

...OBUČEN
U JOŠ VLA-
ŽNO I TOPLO
MESO NJIHO-
VOG BRATA!

EH DA, TO ME
BAŠ PODSETI...

NA MOJU
PRVU VELIKU
AVANTURU:

ZAMISLITE
SAMO TU STRAHOTU
- NEJAČ OD NEPUNIH 14
LETA BAČENA U RALJE
TAK'E OPASNOSTI!

BEZ IMALO
MUNICIJE, KLECAO
SAM U IŠČEKIVANJU
KRVAVOG KRAJA!

GROAAAAAAAAA?

SREĆOM,
KLECNH BAZ
U PRAVOM
TRENU!

BOŽE
BLAGI.

MESO IM JE
BILO PREDIVNO,
MORAM REĆI. AH,
TI NEŽNI DANI
MLADOSTI.
ŠMRK.

PA TO JE
GROZNO!

JEDNIM JUNAČKIM
ZAMAHOM,
ODRUBIH GLAVU
DŽINOVSKEJ
MAČKI!

...TE JE NABIH
KROKODILU NIZ
GRLO DOK SE OVAJ
NE UGUŠI!

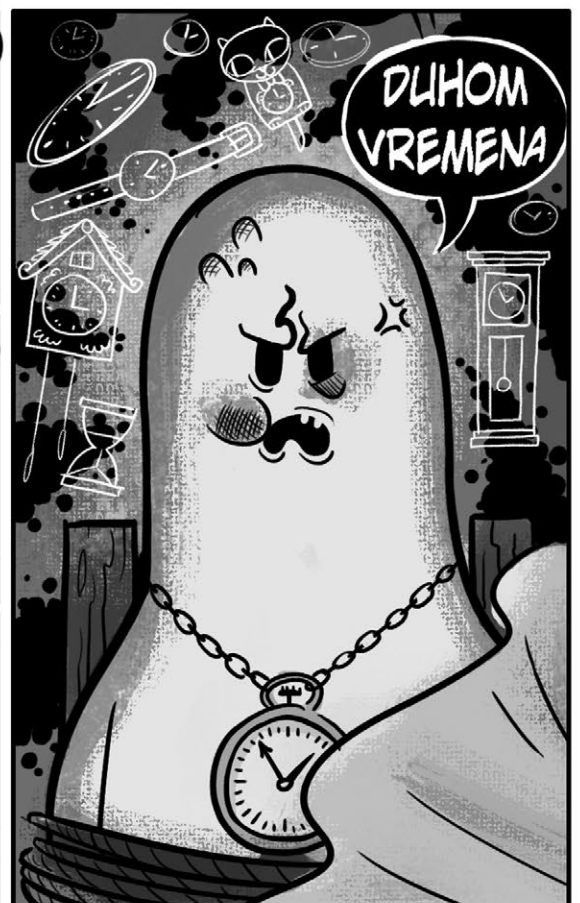

TI SI PRODUKT ANAHRONISTIČKOG MENTALITETA, ZASNOVANOM NA ANT-ROPOCENTRIČNIM, PATRIJARHALNIM (ITD) PRINCIPIJIMA, KOJI ČOVKA STAVLJAJU U SUKOB SA MAJKOM PRIRODOM I SAMIM SOBOM, TE DOPRINOSI RAZVOJU ABNORMALNIH EMOCIONALNIH OBRAZACA PONAŠANJA !!!

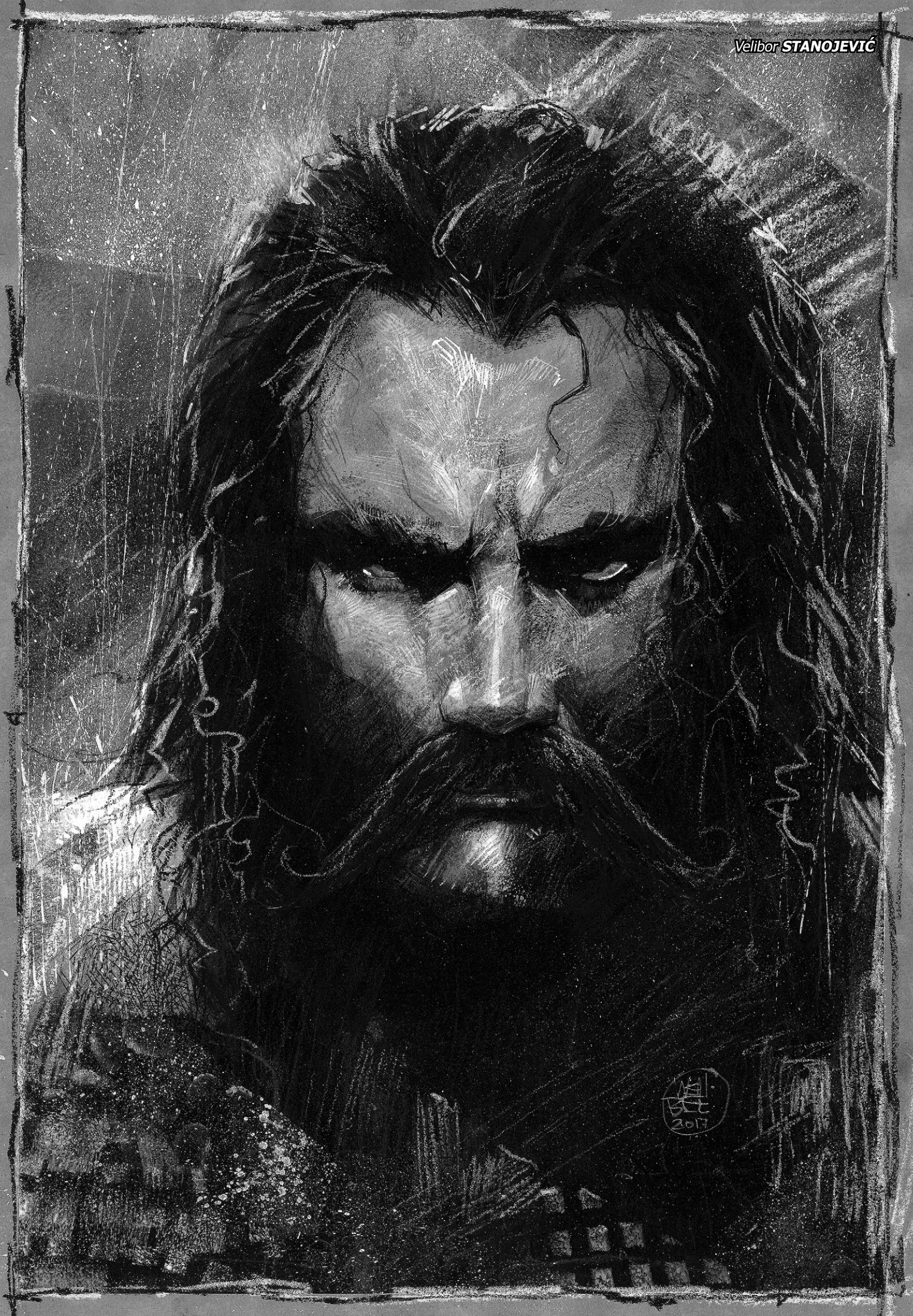

MINHAUZENE, DA PRIVEDEMO KRAJU: KAKVU TI RADOST DONOSI UBIJANJE SVIH TIH JADNIH ŽIVOTINJA U TVOJIM BOLESNIM FANTAZIJAMA? NE TRAZIM OD TEBE DA POSTANEŠ VEGAN, ALI KOG ĐAVOLA VIŠE...?

Svaki dan nateram sebe da naučim nešto novo

Vest da je norveški Nišlija Velibor Stanojević postao glavni crtač prestižnog "Marvelovog" serijala "Marvel X", nastavka "Zemlje X" koji pišu poznati Džim Kruger i još poznatiji Aleks Ros i koji je predstavljen na ovogodišnjoj strip konvenciji u San Dijegu tokom "Marvelovog" panela "Sledeća velika stvar" odjeknula je kao bomba u domaćim medijima. Svakako bi imalo smisla da je tako bilo, međutim, ova nesvakidašnja i senzacionalna vest prošla je nezapaženo, čak i u onim medijima koji prate strip. Razlog tome bi mogao biti taj što najavljeni crtač nije Velibor nego Well-Bee, što je pak Stanojevićev umetnički pseudonim, ali i činjenica da je Velibor, po svojim rečima, odbio da da intervju brojnim medijima - svima, zapravo, sem "Strip Pressingu", što ovaj intervju čini zaista retkom poslasticom, u šta ćete se ubrzo uveriti...

PRESSING: Ko je Velibor Stanojević, a ko Well-Bee?

Velibor STANOJEVIĆ: Pa Velibor se obično koristi kada me neko dozi-va jer sam nesto zajeb'o, dok je ovo drugo samo jedno od niza nadimaka koje sam dobio u životu, zahvaljujući nemogućnosti drugih ljudi da upamte tako jedno "kompleksno" ime...

PRESSING: Jesi li često "nešto zajeb'o" pa su te zvali Velibor, i ako jesi, šta? (Smeh)

STANOJEVIĆ: Jesam, kad god sam imao priliku za tako nešto. Šta? Iskreno, toliko toga je bilo da ne znam šta bih odvojio, a da ne uvredim druge činove... Možda kada sam ukrao štaku Ružici Sokić i počeo da bežim, nekada davno na Kopaoniku...

PRESSING: Šta te je u detinjstvu prvo povuklo, muzika ili crtanje - i kako to da si se na kraju priklonio karijeri u stripu, a ne u muzici?

STANOJEVIĆ: Crtanje i muzika su tu, oko mene i uz mene, od kada znam za sebe. Interesovanje za samo sviranje je došlo dosta kasnije, dok je crtanje tu, od samog starta. E sada, taj proces oko obe stvari je bio dug i turbulentan, ali prelomni trenutak je bio kada sam odlučio da više ne želim da zavisim od drugih ljudi, njihovog slobodnog vremena, ideja, para, sranja ili šta već sve ide sa drugim ljudima. Ne nužno samo u muzici, već i u poslu i životu. Mislim, to ili presečeš ili toneš celog života u tome. Ovako je najbolje, tu sam uvek za svoju porodicu, radim ono što želim, na način na koji želim i to je to.

PRESSING: Čini mi se da je tebi to presecanje jedna od dominantnijih karakternih osobina. Jesi li takvim presecanjem rešio da odeš odavde?

STANOJEVIĆ: Tako je, s tim da sam želeo da odem iz zemlje još početkom dvehiljaditih, ali eto na kraju se i to desilo.

PRESSING: Odlučio si da se baviš stripom, a ne muzikom da ne bi zavisio od drugih. Ipak, u svom bavljenju stripom, ti si u velikoj većini slučajeva radio sa drugim ljudima, veoma retko solo. Zar se na taj način opet ne suočavaš sa "zavisnošću" od drugog?

STANOJEVIĆ: Istina, ali to je totalno drugačiji način saradnje. Znaš, ja ne moram, a i mogu da sarađujem sa nekim, a ako se to desi, mislim saradnja, onda znači da ne moramo da sedimo u istoj prostoriji i da radimo na tome. I na kraju, obično sarađujem sa jednim do dva čoveka u isto vreme, što je ponovo manje nego da se usklađujem sa pet ili petnaest u isto vreme. I na kraju, finalni produkt trpi. Što je više ljudi uključeno, to je produkt gori. Mislim, može sve to da ispadne sjajno ako su apsolutno svi posvećeni i ulaze u projekat sa istim ciljem, požudom ili čime već. Nažalost, obično nije tako. I da završim sa ovim citirajući mog oca: "Na slici imaš jedan potpis, dok na albumu milion". Ima istine u ovome, bar za mene.

PRESSING: Desi li ti se da se razočaraš kad daš sve od sebe, a na krajnjem produktu vidiš da je zaštekao kolor, priprema za štampu, štampa... Ako se desi, kako se motivišeš da ponovo daš sve od sebe na onome što radiš sledeće?

STANOJEVIĆ: Naravno, češće nego što misliš. Ponekad je to moj propust, ponekada propust izdavača jer dodatno 'podešava' stvari, a mahom je do štamparije. Od većine ne dobiješ kolor profile na kojima rade ili štampaju, tako da tvoja, recimo, crvena kod njih bude ljubičasta ili narandžasta, ili roze - u zavisnosti od toga koliko je boje u printeru... Ali ideš dalje, normalno je da napraviš greške i pokušaš da naučiš nešto iz istih, jedino tako možeš da guraš napred.

PRESSING: Kao izraziti likovnjak, da li ti prevashodno gledaš strip ili ga čitaš? I koliko danas, kad živiš od stripa strip uopšte možeš da čitaš kao konzument, a koliko ga tokom čitanja seciraš, proučavaš, analiziraš?

STANOJEVIĆ: Oduvek sam gledao strip, pa ako mi se sviđa ono što vidim, možda ga i pročitam. Tako je i dan danas, definitivno skeniranje svega i svačega, od storitelinga, do linije, kompozicije, boje, položaja teksta.

Ne može bez toga. Generalno ne nalazim mane, pokušavam da odvojim ono što je dobro za mene, da naučim nešto novo. Sa druge strane, poštujem apsolutno svakog čoveka koji se bavi bilo kakvim kreativnim radom i mislim da svako zaslužuje neki vid pažnje, jer samo pažnja može da ga natera da gura napred, da mu da vetar u leđa.

PRESSING: *Ti si školovan crtač, što se kaže. Koliko te je klasično umetničko obrazovanje pripremio za ono čime se danas baviš? Koliko su profesori u Srednjoj umetničkoj školi "Đorđe Krstić" ili na Primenjenoj umeli ili hteli da te poduče o stripu - kakav je status uopšte deveta umetnost uživala u tim institucijama?*

STANOJEVIĆ: Uf... Ne znam ni šta da kažem a ni odakle da počnem. Kao neko ko je proveo deset godina po tim 'umetničkim ustanovama' mogu samo da kažem da je strip bio veoma nepoželjna tema. Jebeni tabu, ako je nekom tako lakše da to shvati. Mislim, to je veoma tužno, jer je neko postavljen da edukuje i otvara đacima i studentima neke nove vidike, a njegova ograničenost ga sprečava da edukuje prvenstveno sebe pa onda i druge. Možda je danas drugačije, voleo bih da verujem da je tako. Ne znam, ne zanimaju me te ustanove.

PRESSING: *Pa kako si onda naučio ovo sve što znaš - pošto znaš baš dosta?*

STANOJEVIĆ: Ne mogu da se složim da znam dosta, mnogo sam daleko od toga da znam i malo. Znam da zvuči malo nezahvalno, ali sve što sam naučio o crtanju, slikanju i ostalim stvarima vezano za tu oblast, desilo se nakon završetka mog školovanja. Naterao sebe da svaki dan naučiš

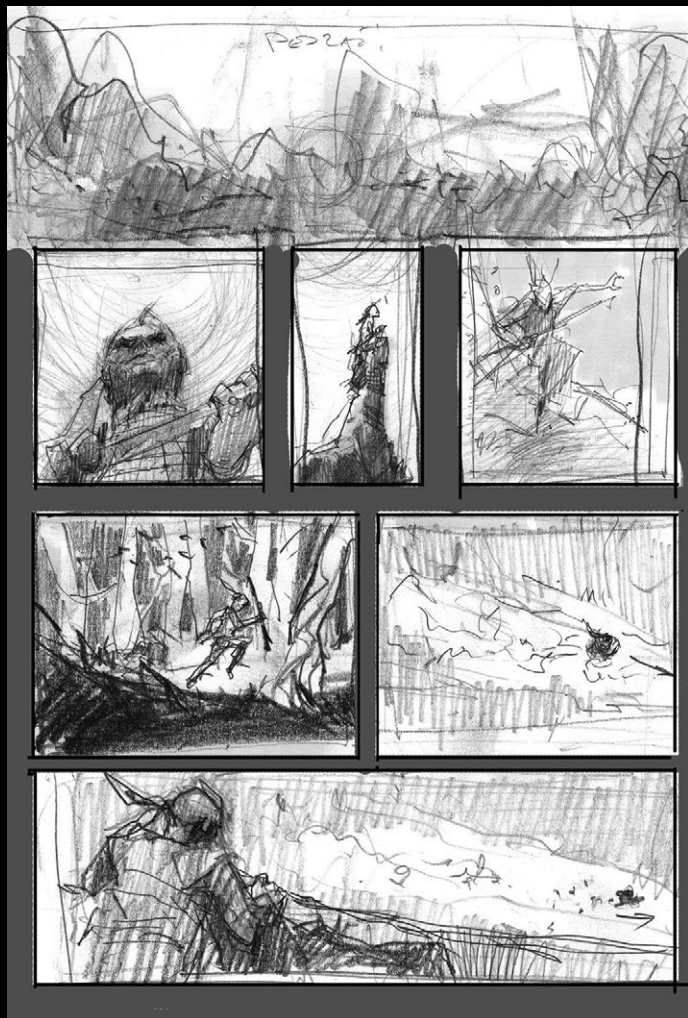
nešto novo, pokušas da ga savladaš i onda ideš ka sledećoj 'lekciji'. Neke lekcije traju godinama, ali se ne žurim, jednog dana ću i njih da savladam - a onda ponovo dalje. Znaš, umetnost (bilo kog tipa, ali pošto ovde konkretno pričamo o stripu) najsavršeniji je oblik komunikacije. Daje ti mogućnost da budeš bilo ko, da se izražavaš kako god želiš, da provodiš vreme na mestima koje ljudsko oko nikada videti neće i da sve to možeš ponovo sutra na totalno drugačiji način. Bezbroj opcija, emocija, slika, stilova, sve što jedno biće može da poželi.

PRESSING: *Koliko ti je dolazak potomstva promenio pristup poslu, a koliko životu? I može li se to uopšte odvojiti?*

STANOJEVIĆ: Dolazak potomstva je najbolja stvar na svetu i okrene ti svet naglavačke u najpozitivnijem smislu. Odvoji ti prioritete i to je to. Jednostavno, naučiš da ceniš svoje i tuđe vreme, što se veoma pozitivno odrazilo na mene - bar u poslu.

PRESSING: *Pre par godina si posetio strip konferenciju u San Dijegu, koja slovi za jednu od najvećih na svetu. Šta si očekivao od te posete, a šta si dobio?*

STANOJEVIĆ: Iskreno, sa ove tačke gledišta nisam siguran. Zapravo, znam da sam želeo da neko pogleda moj rad i da mi udeli neku konstruktivnu kritiku... Da sve to na kraju rezultira i nekim poslom, ali mi je drago da se to nije desilo - mislim na posao. Jer nakon dva meseca, odselili smo se iz zemlje i ne bi bilo dobro da sam u tom trenutku morao da jurim i rokove pored svega što smo morali kao porodica da uradimo na dnevnom nivou (iako sam jurio rokove kao ghost artist na jednoj knjizi, menjajući Toma Kokera). Ali sam zapravo dobio mnogo više od neke šljake. Nil Adams je prekinuo potpisivanje za fanove, kako bi popričao sa mnom. Ustao je, uhvatio me za ruku i odveo

do (Bila) Sjenkijevića da popričamo o nekom eventualnom poslu. Bila sam upoznao nekoliko dana pre toga i pričali smo o tehnikama i medijima koje koristi i tako dalje. Kent Vilijams mi je poklonio svoju knjigu i udelio par lepih reči, a ja ga gledam, ne znam gde se nalazim i u sebi razmišljam "Jebote, Kent jebeni Vilijams"... A pored njega Džon Džej Mut. I tako, onda shvatiš zašto su ti najveći toliko veliki - jer su jebeni carevi koji sa obe noge čvrsto stoje na zemlji.

PRESSING: Misliš da je njihova pristupačnost i lepo ponašanje prema kolegama obavezan deo veličine nekog umetnika? Pitam, jer znam puno priča o velikanima koji se ponašanju kao, blago rečeno, idioti...

STANOJEVIĆ: Naravno da nije obavezan, ali je i te kako lepo kada vidiš da je neko veličina u svakom pogledu, a to je i odraz profesionalizma. Naravno da postoje velikani koji su kao što kažeš idioti, ali ponovo, ne mogu da sudim po tuđim pričama, od velikih koje sam ja sreo svi su bili sjajni. Nažalost, nikada neću imati prilike da upoznam Tota... (Smeh).

PRESSING: Jesi li dobio konstruktivnu kritiku koju si u San Dijegu tražio, i koju?

STANOJEVIĆ: Jesam, baš od Nila Adamsa. Pitao me je, gledajući "Entropiju 2", da li koristim reference. Ja mu ponosno kažem - ne. Objasnio mi je značaj referenci i zašto bih trebao da ih koristim i to što više. Od tog trenutka do danas, za sve što radim apsolutno su i reference uključene.

PRESSING: Biti ghost artist deluje malo zakučasto - posebno za ego. Treba da imitiraš tuđi stil, a onda nisi ni potpisan. Kako si se izbio s tim?

STANOJEVIĆ: Apsolutno nemam nikakav problem sa tim. Ego mi nije taknut tim činom,

a naučio sam dosta o Tomovom pristupu stripu, što je bila najvažnija stvar u toj celoj priči.

PRESSING: Radio si sa domaćim izdavačima, kao i sa stranim. Znam da se u materijalnom smislu to ne može uporediti, ali koje su druge razlike? Ili je možda bolje da pitam ima li sličnosti?

STANOJEVIĆ: Pa da, sličnosti postoje. Dve zapravo, to je strip i publikovan je. Sve ostalo su razlike.

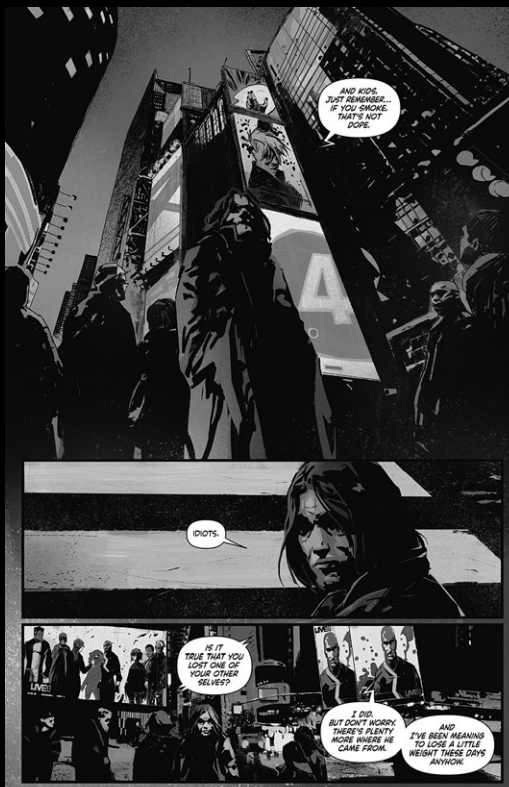
PRESSING: Od pre nekoliko meseci radiš za "Marvel". Možeš li našim čitaocima da otkriješ kako funkcioniše jedan takav strip gigant? Da li sve teče, kao što bi većina očekivala, kao podmazano?

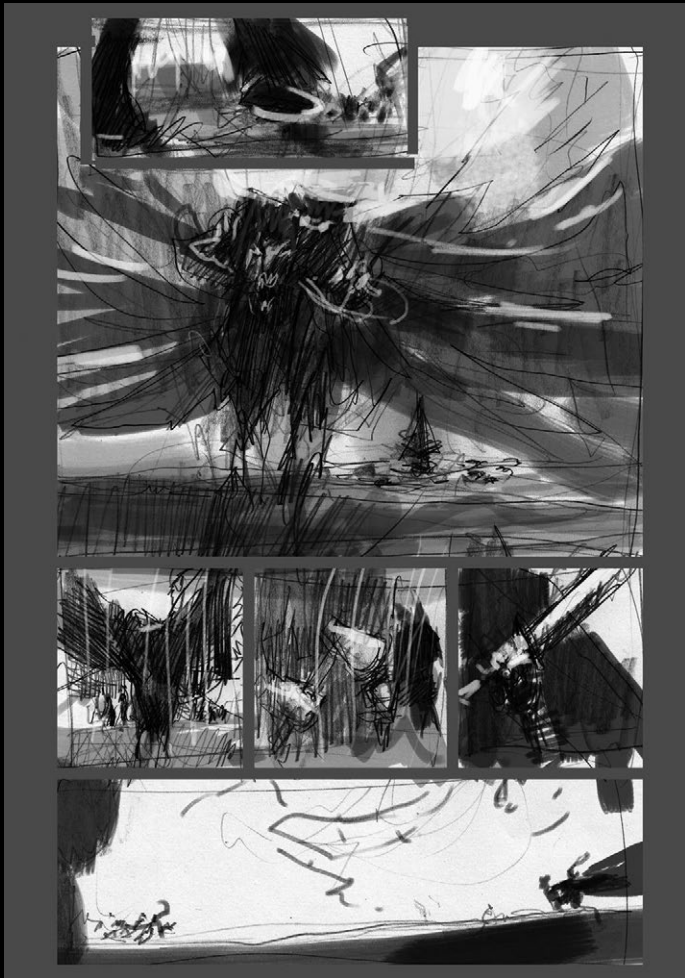
STANOJEVIĆ: U mom slučaju teče kao podmazano. (Aleks) Ros i (Džim) Kruger imaju veliko poverenje u mene, kao i Tom Brevort, koji je urednik ovog izdanja. Zapravo, napravili su atmosferu kao da godinama radimo zajedno.

PRESSING: Kakva je to konkretno atmosfera? Koliko slobode imaš? Ima li ispravki, vraćanja? Koliko su strogi rokovi?

STANOJEVIĆ: Pa odlična, kao što sam i rekao. Imam osećaj kao da nam je ovo deseti projekat zajedno a ne prvi. Ispravke, minimalno. Za dva broja i nešto više od dvesta kadrova, imao sam četiri ispravke. Od toga, preraspodela kadrova bez menjanja crteža za tri kadra i jedan kadar u drugom broju oko ekspresije, ali ugao je isti. I to sve u fazi postavki, posle toga ništa. Rokove još nisam osenio, nažalost veoma uskoro ću... A što se slobode tiče, poprilično sam slobodan, sem što moram da ispoštujem dizajn karaktera koje sam dobio od Aleksa Rosa pre svakog broja. Ali oni su napravljeni po mojoj meri, tako i da nemam šta da dodam tu.

PRESSING: Nekako te, pre početka rada na superherojima kojima se baviš od

početka svoje američke strip epizode, nikada nisam doživljavao kao ljubitelja ovog žanra. Jesam li u pravu?

STANOJEVIĆ: Ja jesam ljubitelj superheroja, samo nisam neki hard core fan. Ja volim da kreiram stripove, i to da li neko ima super moći ili ne, ne čini strip boljim ili gorim, ili meni zanimljivijim za crtanje. Priča ga čini onim što jeste - a Džim Kruger je majstor zanata. Tako da mene zanima tok radnje i kako onome što je on zamislio da dodam dovoljno (nikako previše ili premalo) kako bi čitalac dobio jasnu sliku o tome šta se tu dešava. Uživam u svakom trenutku stvarajući taj imaginarni svet.

PRESSING: Radio si ručno, pa si prelazio na digitalu, pa se opet vraćao... Koje su prednosti i mane svakog od ova dva pristupa? Kako danas radiš?

STANOJEVIĆ: Kada bih mogao, radio bih sve ručno - ali trenutno nemam mogućnosti da radim ručno, jer je prostor u kome radim suviše mali za takve stvari. Biće i toga u neko skorije vreme, ne žurim se. Iskreno, na kraju dana je svejedno da li je tradicionalno ili digitalno, sve prođe kroz kompjuter i ode u štampu. Ono što je jedino bitno je, da li je dobro ili ne. Naravno, sa finansijske strane, dobro je da imaš original, koji posle možeš da prodaš, ali možda neko digitalno više stigne da uradi, pa mu dođe na isto. Nemam pojma, stvarno sve zavisi od slučaja do slučaja.

PRESSING: Dugo si radio i kolore za američka izdanja "Zagora". Jesi li se suočio sa reakcijama takozvanih Ferijevih svedoka? Pitam jer ta grupa tvrdokornih fanova lika i dela pokojnog Galijena Ferija ume da bude posebno neugodna...

STANOJEVIĆ: Ma kakvi. Igor i Rubini mi prenose pozitivne reakcije i meni je bitno da su njih dvojica zadovoljni, kao i ovi u "Boneliju". Ostalo me iskreno ne zanima, kao sto me i Zagor ne zanima kao junak.

To mi i daje mogućnost da pristupim tom koloru na malo drugačiji način. A i saradnja sa Rubinijem je izvrsna. Kad smo već kod Italijana, upravo sam završio kolor za prvu "Dragonero" naslovnicu.

PRESSING: Kakav ti je bio radni dan dok si bio u Nišu, a kakav je sada?

STANOJEVIĆ: U Nišu pakao, ovde malo veći. Šalu na stranu, u Nišu sam radio dnevni posao od nekih sedam-osam sati pa nakon toga, uveče, nastavim sa stripom. Nije to ni rezultovalo baš kako treba, jer ne možeš svu energiju da istrojiš na nešto do čega ti nije stalo, a onda da skupljaš mrvice snage kasno uveče i radiš na nečemu do čega ti je stalo. Ili jedno ili drugo. Ali, pomogao je kontinuitet. Bez obzira na umor, to uveče je jedino bitno i ne sme da se preskače. Kada smo došli ovde, onda sam imao svo vreme ovog sveta samo da se posvetim crtanju. Što i jesam, pa crtam dvanaest sati minimum dnevno, svakog dana. Tako da je onda to rezultiralo nekim progresom.

PRESSING: Za Norvešku se zna da je hladna - da li su takvi i Norvežani? Drugim rečima, kako se južnjak vrele krvi tamo uklopio?

STANOJEVIĆ: Norvežani su veoma specifični, drugačiji od cele Evrope i sveta, čega već. Ali, naučiš da ih razumeš u tome što jesu i zašto su neke stvari takve kakve su. Sve u svemu, veoma zanimljivo iskustvo.

PRESSING: Šta bi poručio mladom autoru koji tek ulazi u strip?

STANOJEVIĆ: Godine nisu bitne, bitno je šta želiš od stripa. Zapitaj sebe zašto ti je to potrebno, koliko si spreman da žrtvuješ sebe i svoje bližnje provodeći svaki trenutak za stolom - i da li to stvarno želiš. Jer, stripovi su posao kao i sve ostalo, samo što ćeš na tom poslu da smestiš nečije dve radne nedelje u tvoju jednu - i ponovo može da se desi da ćeš da kasniš kod rokova. Srećno! ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

SEĆAŠ LI SE
OVOG DETETA?

TAKO JE,
TO SI
UPRAVO
TI...

A KO JE ONO TAMO,
ŠTO LEBDI U VAZDU-
HU KAO BALON?

I TO SI TI... A KANAP JE
MOST KOJI POVEZUJE
TVOJU PROŠLOST,
SADAŠNJOST, I BUDUĆNOST.

OD MALIH NOGU, GAJIO SI SNOVE
I VERNO IH SE DRŽAO...

A NI ONI TEBE NIKAD
NISU NAPUSTILI.

ALI SNOVI UMEJU DA
USADE OSEĆAJ KRIVICE.
KRIVICE I NEMIRA...

TVOJA PROŠLOST TE SADA
GLEDA IZNEVERENIM OČIMA.
ZATRPAN POSLOM,
ZABORAVIO SI JE.

ZATO TE SADA SNOVI I
OSUĐUJU. MALO PO MALO,
NAPUSTIO SI IH.

SADA SI U ZONI VAN
VREMENA, GDE SE
PROŠLOST, SADAŠNJOST
I BUDUĆNOST SLIVAJU U
JEDNO. DETETU ISPRED
SEBE MORAS DA OBJASNIŠ
KAKAV JE, U STVARI,
ŽIVOT. I DA ISTOVREMENO
RASKRSTIŠ SA KRIVICOM...

...DA KAŽEŠ SVOM
BUDUĆEM SEBI KAKO JE
ŽIVOT PREPLIN RASKRŠĆA
I PUTEVA, DA NE VODI
SAMO JEDAN OD NJIH
U DOBROM PRAVCU, I DA
JE VREME DA TE NEKI
OD SNOVA I NAPUSTE.

BUDI NIŠTA. BUDI PRAZNINA.
OLAKŠAJ UM... I POLETI.

"Zatrpan poslom"

Priča i crtež

Duh sa sekirom protiv klišea

Ah, priče o poreklu naslovnih junaka... Cenim da ste ovaj već čuli. Bio jednom jedan veseo dečacić, vrtirep pravi. Voleo je život, život je voleo njega, imao je detinjstvo kakvo se samo poželeti može. Onda dođe jedan pokvareni čiko i ubije mu tatu – najbolju osobu na vascelom svetu. Dečak bude ne samo tužan nego i besan, te se zakune da će pokvareni čiko da pati i plati. Onda sledećih desetak godina, veseo dečacić – sada već ogorčeni mladić – povazdan trenira i uči kako bi bio kadar da pokvarenom čiko – sad već matorom đubretu – vrati milo za drago. Negde usput mladić shvata da matoro đubre nije samo jedno, nego da ih je svet prepun i da svakog dana neki pokvareni čiko ubije tatu nekog veselog dečaka, a ne postoji niko ko bi to mogao da spreči. Tada mladić reši da u ime života koji ga više i ne voli toliko sašije kostim sa prepoznatljivim simbolom na grudima, smisli sebi neko zvučnije ime i posveti se osveti pokvarestini dovoljno fanatično da to potraje decenijama. Teška to priča beše, turobna do bola, ali toliko, toliko dobra... Ma, znate je, sigurno.

Zagor? Ne, ne, kumašine. Mislim, ovo slovanje jeste o njemu, ali gore rečeno možeš pripisati mnogim naslovnim junacima, ponajviše Betmenu iz „Godine prve” ili Derdevilu iz „Čoveka bez straha”. A ako tatu zameniš ujkom, stricem, bratom, sestrom, ženom, detetom, poočimom, široko ti polje: dobićeš Vulverina, Magneta, Spajdermena, Munju itd. Zna tu i tamo da se desi da heroj mora prvo da pogine kako bi ga to nagnalo na herojstvo, poput Spona ili Stvorjenja iz močvare. Redak je kostim da nema breme nečije smrti iza sebe. To je već 1969. godine – kad je „Zagor priča” osvanuo na kioscima – bio najizlizaniji kliše koji je serijalizovani strip mogao da servira za korene naslovnog junaka. Otprilike kao što je i sam „Zagor priča...” postao toliko izlizana pojava u našem malom stripovskom svetu da je ljudi sad samo čutke kupuju gde god i kad god da izađe, ali je retko spominju u kontekstu priče. Svi smo je već pročitali, mnogi od nas je vole i cene njen bezvremenski kvalitet, mnogima od mnogih će oke da zacakle na sami pomen. Pa opet, uprkos tom odličnom poznavanju ovog gradiva, većina će u ovom gore veselom dečaciću prepoznati Patrika „Zagora” Vajldinga. Baš zato što, kao i svi kostimirani junaci dugogodišnjih serijala popularnog stripa, Zagorovi koreni sadrže taj opšti element smrti voljenih kao emotivnog pokretača životne misije, i nekako se zavuču u ćoške našeg sećanja kao prva asocijacija na ovu priču, iako on to nije. Isto tako, kada govorimo o poreklima popularnih junaka, opšti elementi odnosno kliševi su mnogi: tragedija, turobnost, mračaj, bes, tuga, smrt bliske osobe za koju je junak neposredni uzrok ili se jednostavno uzrokom oseća, sveopšti nemoral i bezakonje u svojstvu definicije vladajuće atmosfere priče i generalno prikaz sta-

nja sveta u odsustvu naslovnog junaka, te, nakon toga, „mladićevo” uzdizanje u heroja kroz fizičku i psihičku transformaciju koja stanje sveta/serijala dovodi u poznati i prijatni status quo. Sva ta mučna, dramatična atmosfera pomaže i tome da priča dobije na težini, prizvuku zrelosti i „umetničke” emotivnosti, te se takva dela automatski penju visoko na lestvicu fenomena i ocenjuju se kao veoma kvalitetna. Noluta se, takođe, dotakao svih tih klišea. Pa i naslovi poglavlja u „Zagor priča...” kao da prate taj ustaljeni šablon: „Demon osвете”, „Vetar smrti”, „Užasna istina”, „Zagor ulazi na scenu”. Ipak, ponavljam, koliko god to sumanuto zvučalo, „Zagor priča...” ne neguje te klišee, nego ih nemilice bije.

Ako gledamo na fabularnu prirodu uloga likova iz „Zagor priča...”, pravo stanje stvari o tome ko je dobar, a ko zlica u ovoj priči samo je potvrda Ficijeve filosofije o više strana istine i nudi nekoliko fantastičnih obrta. Ako gledamo van fabule, dotaći ćemo se nekih drugih interesantnih tačaka koje čak ni današnji urednik serijala i autor najvećeg broja Zagorovih epizoda – Moreno Buratini (Moreno Burattini) – nije shvatio baš najbolje, ako ćemo da sudimo po njegovom mini-serijalu „Zagor Koreni”. Da se razumemo, kliše kojim ćemo ovde da se bavimo se ne tiče priča o poreklu naslovnih junaka, nego generalno eskapističkih avanturističkih serijala kojih je Zagor školski primer. U ovakvim serijalima čitalac uvek zna: glavni junak je sveznajući, najjači, najbolji i duša od čoveka. Njegovi drugari su isto sve ljudina do ljudine. Tipovi sa kojima se tu i tamo neobavezno potuče su generalno loši ljudi, bitange, a glavni antagonisti su ekstremno zli. Ako neki ljudina-drugar negde u toku priče ispadne potajno zloban, to se računa kao dobar, neočekivan obrat. Ako neki antagonista ispadne tu i tamo ljudina, pa ponekad i drugar, tog svi volimo jer su plod vrhunca domišljatosti u portretisanju likova u avanturističkom serijalu. Ti su slučajevi retki i stoga se veličaju. Ovde, u „Zagor priča...”, Noluta navlači čitaoca na uverenje da je posredi najosnovnije portretisanje. Zagor – kao i uvek, njegov otac – ljudina i žrtva, Majka – dobrica i žrtva, Fici i Salivenovi – ljudine, Salomon Kinski – zlica, ubica i bitanga, Abenaki – ubice, banda bitangi. Prosto ko traperski pasulj. Čitalac ide kroz priču sa tom ugodnom pretpostavljenom postavkom i mozak pase travu.

Međutim, čak i posle čitanja, uprkos veoma transparentnosti ove pojave, čitaocu treba mnogo razmišljanja i presecanja sopstvenih dogmi da bi shvatio prirodu tri najvažnija lika. Otac Majk Vajlding je isprva

prikazan kao dečaki idol, primer odličnog oca koji svog sina uveo u priču o stabilnim međurasnim odnosima, koji je znao da kontroliše ljubav i strogoću kako bi svoje dete usmerio na siguran put i koji svakako nije zaslužio da pogine. Salomon Kinski ulazi na scenu kao klasični negativac, krvoločni ubica i gnjida kojem glavni junak stremlji celu epizodu. Finalni obrt po kojem je Zagorov otac negdašnji ambiciozni i beskrupulozni vojni činovnik koji je pobio mnogo indijanaca Abenaki, a da je Salomon Kinski obični propovednik koji je, ne dobivši sudsku, posegao za ličnom pravdom (vrlo uobičajenom za to doba) i u ime desetaka pobijenih napao jednog odgovornog i „samo” njegovu porodicu. Površinskim čitanjem, obrt se tiče samo preispitivanja pozicije Majke Vajldinga u naraciji, tera na ponovnu klasifikaciju među dobre ili loše. Tas uvek pada na dobru stranu jer je čitalac prešao celih devedeset stranica s tim uverenjem o Majku Vajldingu. Ej, čovek se očito pokajao i pokušao da počne život ispočetka! I opet, možda je Kinski i

Ilustracija Dražen KOVAČEVIĆ

imao svoje razloge, ali opet je ubio majku Beti ni krivu ni dužnu, pokušao da puca Zagoru u leđa i, zaboga, posegao za osvetom! Nije li poenta cele priče da osveta ne valja? Dakle, imamo dva lika istovremeno dobra i kvarna. Jedan je masakrirao nevine, pokušao to sagrađenje da ignoriše i nastavi nekažnjeno dalje, normalnim životom, te je na toj stazi pao. Drugi je mirotvorac, koji je pošao stazom osvete iako predstavlja hrišćanstvo, i na toj stazi pao. Obojica predstavljaju dva aspekta Zagora koji poput Ficijeve doktrine ukazuju na njegov izbor života kao univerzalno ispravan, nasuprot njihovim jednostavnijim i pogrešnim odlukama sa kobnim posledicama. Isto tako, njihov konstantni moralistički dualizam istovremeno su i potvrda priče o „pravdi i istini koji nikada ne pripadaju istoj strani“. Jednostavno je nemoguće do apsoluta simpatizirati ili antipatizirati bilo koga od njih dvojice. Zagorov zakon osuđuje obojicu. A ne mazi ni Zagora. On je u priči istovremeno i žrtva i krvnik („Vajlding proglašen krivim! Pravda za žrtve sa Srebrnog Jezera“), osoba za najstrožu osudu i najmilostivije pravdanje, lik kojega smo u Ferijevom (Gallieno Ferri) prikazu navikli da posmatramo kao heroja (opet halo-efekat) dok je veći deo priče potpuno obrnuto. Ta nejasna klasifikacija ključnih likova tera na preispitivanje i ponovno vraćanje priči, nerazrešenošću je dariva sveltremenskim kvalitetom i neočekivanom zrelošću. Težina i genijalnost takvog Nolitinovog poteza se danas najjače može osetiti preko spomenutog serijala „Zagor Koreni“. Buratini je podlegao svojim porivima radi mladalačkog halo-efekta u klasifikaciji likova, te je breme krivice Majka Vajldinga prebačeno na vojni vrh koji mu je naredio da napadne Abenake, pod tuđim uticajem – a ne jer je bežao od odgovornosti – povukao u Klir Voter gde će svako malo voditi diskurs o tome koliko se kaje iako nije direktno odgovoran. A Kinski je pravi verski fanatik koji bičuje Indijanke-ropkinje iz sela Abenaki, drži prebesne i prebolesne propovedi i vaistinu „bolje barata pištoljem nego Bilbljom“. Tu se od Zagorovog porekla oduzima originalna višeslojna postavka koja je, kao što već rekosmo, iz više uglova temelj Zagorove etike o junaštvu i retka vrlina koja „Zagor priča...“ čini zaista posebnom. Nolitina verzija zadire duboko u problematiku i tera čitaoca da percepira/sudi svetu oko sebe nepristrasno, negeneralizovano, s sumnjom (preispitivanjem sopstvenog mišljenja), a istovremeno ga tera da se kroz život neprestano dvoumi oko sopstvenog stava prema gore navedenim likovima. Još jedna stvar, koja „Zagor priča...“ drži svežim i čitljivim čak i danas, pola veka nakon prvog izdavanja.

Polazna tačka svih priča o poreklu je tragičan događaj koji će inicirati transformaciju glavnog junaka u heroja. Barem jedan od emotivnih bolova (bes, tuga, žaljenje, osećaj krivice) je neophodan, kao i njihova konstantnost kroz uvodni i razradni segment narativa, pa će prirodno da primi ulogu nosioca dramaturške oznake svih elemenata priče: spomenuta jaka emotivnost glavnog junaka i njegova preispitivanja samog sebe i svoje uloge u točku sudbine, prikaz njegovog sveta u pesimističnim, opskurnim i napetim tonovima i generalna atmosfera moralnog beznada motivu delanje. Uglavnom, negativna emotivnost je osnovni motiv svih ovih priča i predstavlja nužni stereotip čije postojanje ne možemo i ne želimo da zamerimo. Ono šta je fascinantno je da baš ta negativna emocija povuče piščevu vičnost slovotvorstvu na neki viši nivo, pa sve one rezultiraju višim kvalitetom ili im se viši kvalitet automatski pripisuje jer emotivnost junaka, ako pisac ne posrne u zonu prekomerne i neutemeljene patetike (tužan sam jer mi se tuguje) nego je iznesena na barem donekle prihvatljiv način, kod čitaoca izaziva osećaj sažaljenja, razumevanja i, često, poistovećivanja sa mukama glavnog junaka. Rezultat svega su uglavnom veoma dobre do odlične priče koje neretko dosegnu status „legendarnosti“ ili „kulta“, ali i nekoliko stereotipnih uzročno-posledičnih

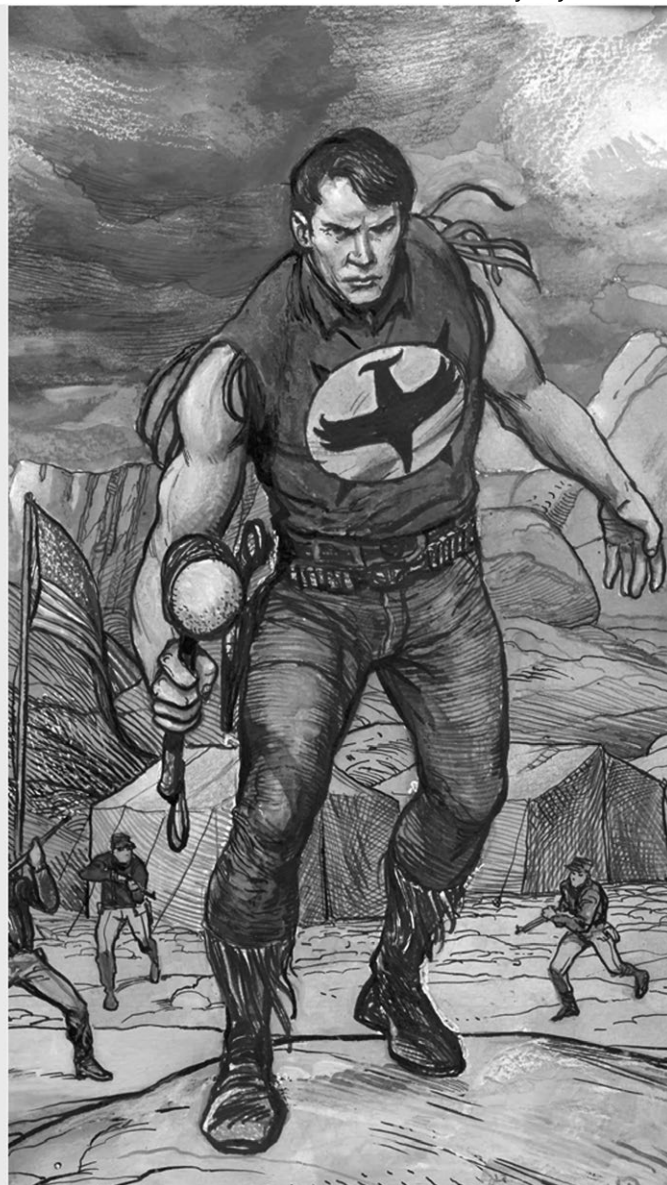
SERIJA

STRIP

ZLATNA

BROJ
11

350
DINARA

asocijacija kod čitalaštva: priče o poreklu – tragedija, tragedija – mračaj, mračaj – dubina, dubina – kvalitet. Negativna emotivnost jeste jedan od najefektnijih alata za postizanje čitalačke katarze za koji treba nešto manje piščeve vičnosti nego kod pozitivnije usmerenih žanrova (npr. čak je i satira je automatski ocenjena kao „draža“ i „kvalitetnija“ od obične komedije, samo zato što je njen humor baziran na mukama). Veselost niti zahteva dedukciju niti pleni poistovećivanje. Čitalac pri njima ostaje emotivno netaknut i čita je sa namerom da se raznonodi i opusti. „Zagor priča...“ sadrži sve „inteligentno“: pomalo je sumorna, tužna, tragična, brutalna, mračna. To će nam biti prva asocijacija (a ako smo još prihvatili sve gorespomenute teorije...). Kreće s olujnim nebom „koji te noći nije obećavao ništa dobro“, tad usledi ubistvo Zagorovih roditelja, scena u ruševinama njihove kolibe i zakletva na osvetu nad grobom, nekoliko krupnih kadrova debelo osenčenog i setnog Zagorovog lica, diskusija „krivac – zaslužena kazna“, kompletna scena masakra u selu Abenaki i njenog epiloga, svuda tragedija/osveta/sukobi... Sve je kuku i lele!

Pa ipak, „Zagor priča...“ nije ni sumorna ni mračna, a još manje je pesimistična. Nolita je uspeo da servira apsolute negativnih emotivnosti, napravi realistično razrađene međuljudske odnose, iskaže filozofske poglede na nekoliko moralističkih problematika, neguje dramaturšku napetost i izazove čitaocu emotivnu sinhronizaciju sa pričom ali, ironično, ostaje pozitivan, lepršav, opuštajući i veseo. Posredi je metoda koju je Nolita primenjivao u Zagoru i pre i posle „Zagor priča...“, a koja primenjuje doziranje različitih/kontrastnih dramaturških segmenata u konstantnom smenjivanju unutar jedne priče kako bi žanrovski/emotivno ostala u neutralnoj zoni avanturističkog stripa s eskapističkom namenom. Metoda predviđa da će glavna fabula, budući da pripada samo jednom od

mnogih žanrova iz Zagorovog opusa, sama po sebi biti sklona da zamori, jer će čitalac nakon početnih nekoliko strana biti svestan njenih narativnih okvira odnosno zna šta otprilike može da očekuje, pa bi jedini trik održavanja pažnje bilo ređanje obrta i jeftinih akcionih scena. Međutim, ako se u glavnoj fabuli ubaci nekoliko emotivnih apsoluta iz drugih žanrova – npr. najčistiji oblik humora po receptu filmova Čarlija Čaplina, Stanlija i Olija i braće Marks ili stripova o Paji Patku koji se uglavnom izvodi preko Čika – fabula će ostati sveža, kadra da začudi (Nolita je često spominjao pojam Sense of wonder kao glavni adut avanturističkog stripa) i neće padati u zamku dramaturške emotivnosti i time prima svojstva bilo kojeg žanra osim onog kojem teži – avanturističkog (zabavljčkog).

Ako među Nolitinih pričama preciznom i složenom „okoš-bokoš“ metodom kao primer izaberemo „Teskobu“, Nolitinu priču koja na zagorijanski način reinterpreтира Drakulu sa Belom Lugošijem (Bela Lugosi), možemo da napravimo poredbeni uvid. Prva polovina priče je iznesena u avanturističkom žanru (Zagor i Čiko prate karavan evropskih doseljenika preko divljeg područja) koji tu i tamo biva presečen krimi-misterijom (neko noću ubija putnike, Zagor ispituje sve osumnjičene). Već u tom prvom segmentu, čitalac dobija žanrovske apsolute koje iska: putovanje divljim (neistraženim) područjem najavljuje sve vrste opasnosti – avantura, a nacionalno šarolikim (folklorni sence of wonder) putnicima-doseljenicima je svaki pedalj nove zemlje čudnovat i „drugačiji od šuma u našoj domovini“ (emitovanje sense of wonder-a), a ubistva prebacuju priču na situaciju „Ubistva u Orijent Ekspresu“ gomila neznanaca u prostorno zbijenoj grupi svi odreda potencijalne ubice. Drugi segment prebacuje žanrovsko težište sa avanture na najpuniji horor

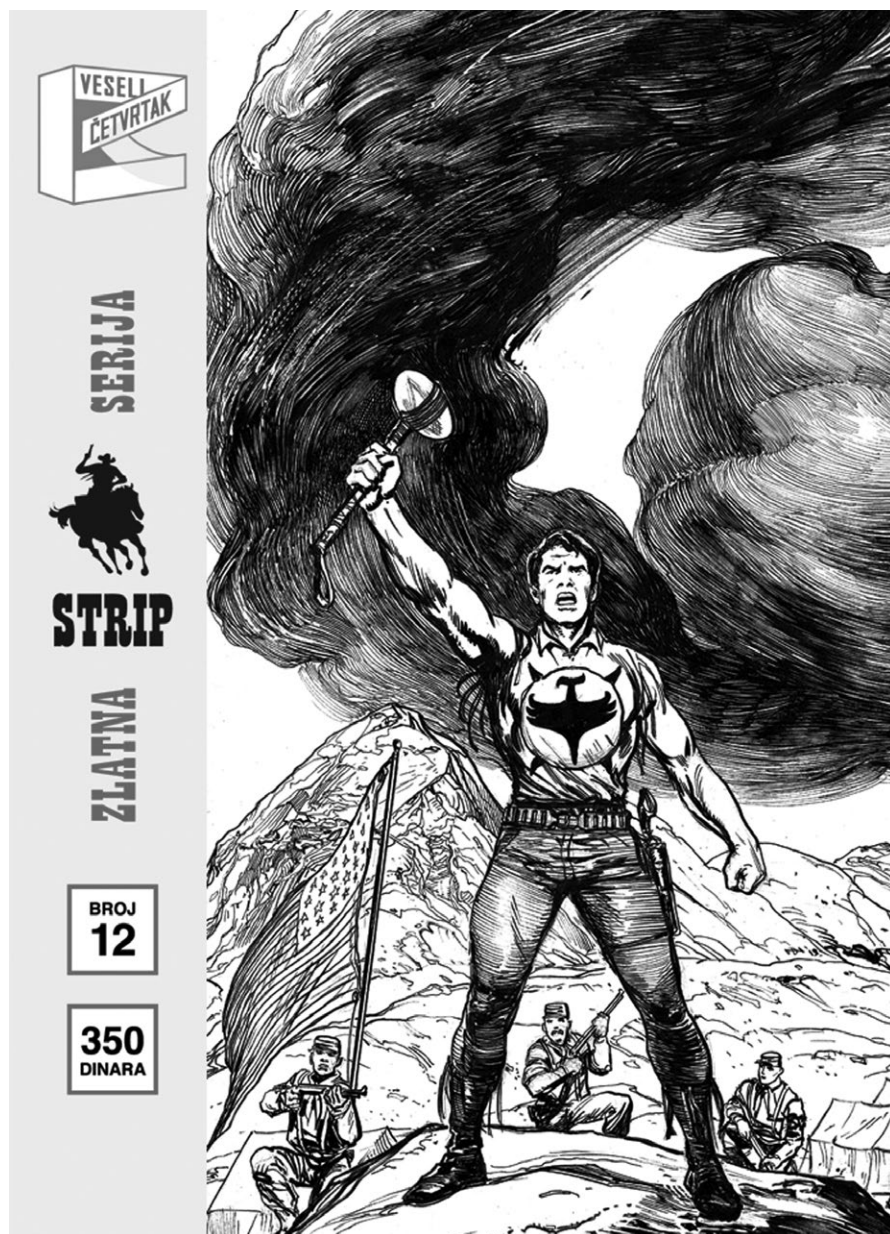
jer Zagor, Čiko i vođa karavana zaglavljaju u jezivom „Drakulinom“ dvorcu sa jezivim domaćinom-vampirom i njegovim nakaznim slugo-batlerom. Tu prisustvujemo smenama najpotpunijih i najnabijenijih prikaza klasičnog horora koje će, pak, svako malo biti presečene Čikovim tipičnim humorističnim gegovima i to najčešće baš u tim horor-scenama (Čiko mlata crnim lukom za kajganu dok ga vampir vreba s leđa, šeptrljivo obara vitrine na njega, naglo se saginje taman na vreme da vampirova čeljust zgrabi vazduh umesto njegove glave itd.) Svaka žanrovska digresija doseže emotivni ili atmosferski apsolut u svojim tipskim okvirima i traje taman toliko da zađe u ciljanu zonu maksimalnog čitalačkog doživljaja. Kratkotrajnost tih scena služi da ta maksimalna emotivnost ima taman toliko vremena da dopre do čitaoca i ne oduži se do te mere da počne da jenjava i zamara, nego biva presečena scenom sa drugom žanrovskom oznakom. A izbor kombinacije žanrova funkcioniše na temelju kontrasnog odnosa: tužno – veselo, tragično – optimistično, strava i užas – avanturističko ili veselo, avanturističko – strava i užas ili misteriozno, naučnofantastično – ljudsko. Univerzalno rešenje za sve vidove je komedija (smeh leči sve) i uglavnom kao pokretača ima Čika ili neke od tipski sličnih likova (Trempi, Bat Baterton, Dranki Dak, Diging Bil itd.). Uglavnom, kombinuje se uvek toplo-hladno, emotivni nadražaji su konstantnom podizanju i obaranju (talasaju) u takvom ritmu da se bazna emocija ne može odrediti: ona je neutralna, nula kao posledica celog niza pluseva i minusa. Ali čitalac pamti da je bio pod emotivnim nabojima i ocenjuje to iskustvo kao opuštajuće i uveseljavajuće, i puno uzbuđenja što zbog akcije što zbog stalnih sense of wonder-a.

Tako da, u uvodnim tablama „Zagor priča...“ nas Čiko zasmejava iako

„nebo nije obećavalo ništa dobro“, dečak će se smeјati i biti vedrog pogleda iako je samo par strana ranije sahranio „užasno unakažena tela“ svojih roditelja i zakleo se na osvetu (Fici kao vesnik životnog optimizma na svet savršeno pravda takav kontrast i uticaj na dečaka, opet preko sense of wonder-a), a teška dramatičnost Zagorove osvete nad Abenakima i Salomonom Kinskijem zahteva celu sledeću svesku (ZG 56 „Gospodar Darkvuda“) da se te emocije odrekne i da sve svede na akciju, sense of wonder (porodica Salivenovi) i epičnost u Zagorovom prvom pojavljivanju na prolećnom sastanku kako bi se serijal vratio u eskapistički balans. A pošto je cilj bila ipak iznošenje jedne životne priče, odrekao se humora i sve mračnije presecao vedrinom i optimizmom. A da bi bio siguran da je to postigao, Nolita u poslednjoj sličici udara odgovor na tragični centralni deo Zagorovim optimističnim borbenim krikom i komentarom da je „život lep!“, dugom kao odgovorom na metaforičke sumorne oblake s početnog kaiša priče („Reci mi pošteno, nije li to najbolji znak nakon one gadne oluje?“) i vedrim osmehom onome šta mu život krije.

Rezultat? Čista avantura, priča o poreklu koja je istovremeno ispoštovala sve narativne dogme, ali je i zarad svoje eskapističke namene „lepo prešla sunderom preko svega“, te uspeła i da zabavi, začudi, napoji pozitivom i bude moralni kompas pozitivistička inspiracija mlađim čitaocima. A, opet u nekom apsurdu, radi tog laganog duha je morala da bude toliko inteligentno složena kako bi uprkos mračajima lepršala. Nolita je ovom svojom metodom daleko ispred svog vremena po zrelosti narativa i kadar je da kontrira npr. Millerovom (Frank Miller) Betmenu i Derdevilu mnogo pre nego što su se oni i desili (kontrira, ne i pobije, sjajne su to priče). Sve je svoje sile uložio u osmeh, njime počinje i završava svaku svoju priču i dan-danas je kadar da nas njime i zarazi...

Ako budemo dovoljno inteligentni da se osetimo kao deca i prepustimo se avanturi da nas nosi. ■

Ilustracija Dejan NENADOV

„Vekovnici“ 11: „Ljute rane“

(Marko Stojanović, Dragan Stokić Rajački, Miorad Vicanović, Milan Drča, Predrag Ginevski, Kristijan Darstar; samostalno izdanje, 2020)

Skeleti u plakaru

Ne preterano dugo pre pisanja prvih rečenica pred vama, dobio sam molbu da recenziram „Ljute rane“ za „Strip Pressing“, budući da odavno nisam dostavio neku recenziju za dotični časopis. I iskreno, ne računajući tekst o „Pasjim životima“ u skorijem integralu „Život i smrt“, zapravo jeste prošlo neko doba otkako sam se bavio aktuelnim delovima serijala „Vekovnici“. Samim tim, motalo se pitanje da li sam stvarno bio najbolja osoba za posao, iz više razloga. Najpreći od tih jeste, naposljetku, taj da ne krijem mišljenje da je vrhunac serijala postignut nultim albumom „Bajka i druge istine“, te činjenicom da su „Pasji životi“ jedini album koji sa pomenutim „nulom“ zapravo deli to mesto na vrhu. Da li onda vredi pitati čoveka da recenzira najnoviji, jedanaesti album u serijalu, ako znate da po mišljenju istog taj konkretni najnoviji album ne može da premaši one izdate pre više od deceniju? To ostavljam vama da procenite.

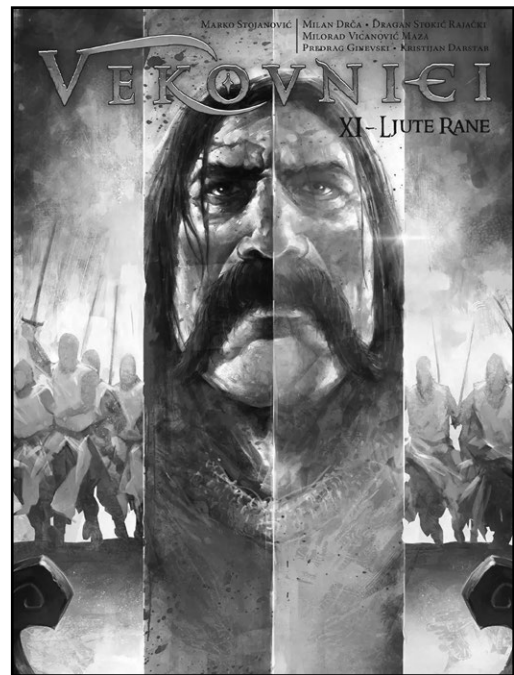
E sad, naglasiti ću, barem do sada, nastavci „Vekovnika“ nisu bili loši, premda nisu dostigli zenit koji pomenih ranije. Bilo je par njih koji mogu da se svrstaju u vrlo dobre, a i par njih koji bi se svrstali u prosek. Jedno dva-tri bi čak mogla da budu smeštena i u kategoriju „velika očekivanja, ali nedovoljno velika ostvarenja“. No ponavljam, barem za sada loših „Vekovnika“ nema. Svaki naredni je ponudio pokoju interesantnu inovaciju (gde je „Zemlja čuda“ možda bila najintrigantniji eksperiment do sada) i svaki je čitaocu znao da privuče pažnju. Međutim, ono što novijim albumima fali, kao kohezivnim delovima serijala, jeste osećaj kontinuiteta. U prvoj sezoni, onoj koja se proteže od „Rekvijema“ do „Na kraju krajeva“, čak i kada smo dobijali naizgled stand-alone priče (ex. „Duhovi u boci“), imali smo jasnu nit od početka do kraja, kao i jasno definisani pravac (mapa kao mekgafin je glavni činilac bukvalno od prvog do poslednjeg albuma). Ta jasnoća se prosto nije nazirala u novim storijskim, i mada tu ima elemenata kontinuiteta, nekako deluju neukomponovano, iliti stavljeni u priču „reda radi“. Nema te zajedničke niti koja vodi ovu novu sezonu, i valjalo je sačekati upravo ovaj album da se takva nit nađe.

„Ljute rane“ referencira priču početku u „Zemlji čuda“ i tek nekako tangentalno nastavlja u „Baronu i teroru“. Naš brkati besmrtnik

Marko se nalazi u Zapadnoj Evropi, usred Napoleonovih ratova (i malo posle početka bune protiv dahija) i u saznanju da mu se sunarodnici bore – i da su neki od njih završili bez glava i sa kočevima u rektumima – odlazi u sobu da se propisno napije. Pritom se radnja premešta i prostorno i vremenski u godinu Markove smrti (i početak Markove besmrtnosti) 1395. i u grad koji će znalcima narodne poezije da bude poznat – Kačanik. Ovde Marko dobija jednog neprijatelja i gubi, u tom trenutku, jedine preostale prijatelje. Ukratko, priča nije blagonaklonjena protagonistu serijala, jer istu završava katastrofalnim porazima, bukvalnim koliko i figurativnim, ili preciznije psihološkim (neki bi rekli moralnim).

Po pitanju samog izgleda štiva i načina pripovedanja, „Ljute rane“ je otprilike ono što svaki ljubitelj „Vekovnika“ može da očekuje. Crtači i koloristi albuma su već etablirani prijatelji serijala, među kojima su Milorad Vicanović Maza, Aljoša Tomić, Dragan Stokić Rajački, Dejan Sedlan i Vladimir Popov. Pridružuju im se u trudu Milan Drča, Kristijan Darstar i Predrag Ginevski. Drugim rečima, kad sagledamo stil, tonove, atmosferu, itd, oseća se kao da nanovo prelistavamo prve izdatke „Vekovnika“. Naslovnica, čiji je autor Blaž Porenta, takođe je kuriozitet s obzirom da se prvo pojavila kao naslovnica jednog od kataloga Balkanske smotre mladih strip autora, pa postoji izvesni diskonekt videti je iskorišćenu u ovom kapacitetu. I naravno, tu su i Stojanovićevi dijalozi i naracija. Već je postalo standardno da Stojanović voli naraciju da deli između kadrova, gde bi tri tačke označavale početak i kraj prekida. U ovom albumu, ova praksa se možda i najviše vidi, i iskreno ja bih je pomalo sveo u budućim projektima. Pritom, tu su i karakteristično očite igre rečima koje se negde osećaju sasvim prirodno, a negde prosto ne pripadaju. Opet, ovo je sve „standard fare“ za jedno Stojanovićevo delo.

Međutim, postoji jedan ključni element zbog kojeg vredi nabaviti „Ljute rane“, a to je negativac albuma, Musa Kesedžija. Naravno, ovaj turski velikaš albanskog porekla je već obitavao u strip-periodici što se serijala „Vekovnici“ tiče. Međutim, koliko je meni poznato, ovo mu je prvo albumsko pojavljivanje. Musu je Stojanović više puta tizovao, što probnim tablama na društvenim medijima, što ilustracijama u sklopu standardnog „Vekovnici“ skečbuka. U prevodu, svi su znali da će se Musa pojaviti, i samo se čekao trenutak. A taj trenutak je nađen

u „Ljutim ranama“, i upravo je on ta spona druge sezone na koju sam aludirao ranije. Ono što je mapa bila za prvu sezonu, to je Musa Arbanasa za drugu, iako se pojavio sa jedno 4 albuma zakašnjenja.

Musa ima potencijala da bude najbolji negativac ovog serijala, mahom zato što je očigledno proračunati, misleći antagonista. Usudujem se da kažem i to da je Musa možda najbolji kandidat za svoj spin-off strip (čak i pre Alea i Čena, pa i pre „Beskrvnih“). A budući da već ima status časnog protivnika čak i u narodnoj poeziji, ne čudi što se upravo za njega Stojanović opredelio kao negativca u ovom i narednim albumima. Ovde ga vidimo u jeku snage, suprotstavljenog Marku u njegovom možda najslabijem trenutku posle strele u grkljanu. Drugim rečima, ovo je jako efektivan foreshadowing za kasnije priče, i definitivno je indikator za nešto veliko.

Namerno izostavljam da govorim o nekim detaljima (primera radi, ko su ti poslednji Markovi prijatelji na tlu pokorene Srbije koje ovde gubi, te ona bonus priča o mačkama i Kvintardu, itd.) jer želim da nabavite album i neke od njih otkrijete sami. Nakon par dodatnih i detaljnijih čitanja „Ljutih rana“, ne menjam mišljenje da neće biti blizu vrhunca kvaliteta ovog serijala. Ali prisustvo Muse i kvalitetno rabljenje flešbeka zasigurno dižu ovo štivo iznad proseka, plus ulivaju nadu u verne čitaoce da nešto još kvalitetnije i interesantnije tek sledi. ■

Ivan VELJKOVIĆ

„Dušan Reljić – strip, karikatura, ilustracija“

(Predrag Đurić; „Modesty stripovi“, 2019)

Strip za život – život za strip

Od samog početka, monografija „Dušan Reljić – strip, karikatura, ilustracija“ (2019) Predraga Đurića pleni svojom informativnošću i u tom smislu, valja odmah napomenuti, zadovoljava visoke standarde i očekivanja koja pred jednom monografijom stoje. Sadržinski gledano, prolog u samo delo Dušana Reljića čini prilično obuhvatan prikaz njegove biografije, posle kog se niže, žanrovski klasifikovan, izbor iz njegovog obimnog opusa. U tom pogledu, čitalac će pred sobom, dakle, naći, stripove koji žanrovski variraju od avanturistike, preko erotike i humoristike, pa do licencnih klasika stripa, karikature i ilustracije. Već na prvi pogled, žanrovska varijabilnost, na koju tek kasnije s čitanjem dolazi i uvid o kvalitetu koji Dušan Reljić svojim radom ostvaruje u svakom od

žanrova, pruža uvid u širok opseg rada čoveka koji je u izvesnom smislu „predmet“ ove monografije. Neophodno je stoga posvetiti dužnu pažnju, kako uvodnim biografskim napomenama, tako i svakom od žanrova na polju kojih Dušan Reljić ostvaruje stvaralačke vrhunce.

Biografija Dušana Reljića, sadržana u monografiji o njemu u formi koja bi čitaocu mogla delovati isuviše obimnom i takvom da skreće pažnju sa njegovog dela, tematizuje jedan život koji zaslužuje svaki redak koji mu je u ovoj monografiji posvećen. Dušan Reljić imao je, kao strip autor, dve srećne okolnosti u svom životu – da se rodi kao čovek raskošnog talenta (koji, iako zavistan od daljeg rada na sebi, ipak predstavlja *conditio sine qua non* bilo kakvog uspeha u bilo kojoj umetnosti) i da se rodi u pravom trenutku. Razume se da ni za jednu od ovih okolnosti Reljić ne može biti smatran odgovornim, ali je i te kako odgovoran što je obe ove okolnosti umeo da iskoristi na najbolji mogući način, stvarajući od sebe nezaobilazno ime srpskog stripa. U tom smislu, život Dušana Reljića zaslužuje pažnju koju mu ova monografija profesionalno ukazuje jer je,

već i na individualnom planu, to jedan interesantan životni put umetnika koji se, između mnogo toga ostalog, susreće i sa ključnim iskustvom za formiranje savremene, a možda i neke buduće umetnosti – emigracijom. Povrh toga, na planu koji daleko prevazilazi individualnost, život Dušana Reljića predstavlja zanimljiv predmet studije slučaja o savremenoj istoriji srpskog stripa, jer je, kao što je već napomenuto – srećan da bude rođen u pravom trenutku, Reljić autor čija biografija dopušta da se iz nje apstrahuju zaključci o reprezentativnim tokovima „zlatnog doba“ jugoslovenskog stripa krajem osamdesetih. Kroz život autora kojim se ova monografija bavi, prelamaju se glavni tokovi, nižu važni događaji, ostvaruju istoriografski važni kontakti, i sve to doprinosi razumevanju čitave jedne strip-scene u njenom najzanačajnijem trenutku. Ovako uzet, prolog u monografiju o životu i radu Dušana Reljića sam je za sebe važan materijal, gotovo nezaobilazna referenca bilo kakvog budućeg pokušaja da se išta ozbiljnije, sistematičnije i preglednije napiše o „zlatnom dobu“ jugoslovenskog stripa osamdesetih.

Osnovno obeležje rada Dušana Reljića na polju avanturističkih stripova jeste širina horizonta njegove imaginacije. U monografiji se mogu naći stripovi: „Neretljanski gusar“, „Orion“, „Leptir“ i „Tajna lože 32“. Pošto se radi o obimnijim poduhvatima, razumljivo je rešenje da ovi stripovi budu zastupljeni različitim dužinom, shodno reprezentativnosti za njegov sveukupni rad. Na polju avanturistike više no igde drugde vidi se raskoš Reljićeve imaginacije, što predstavlja dobro odrađen posao autora monografije. Fabula stripova o kojima je reč zahtevna je i pred autora postavlja težak zadatak vizuelizovanja geografski i istorijski disperzivnih toponima. Narativni tokovi teku, pružaju se po vremenskoj skali od srednjeg veka do bliske budućnosti, a po prostornoj ravni od Splita i drugih krajeva Dalmacije do londonskih kancelarija. Zahvaćen široko, izbor iz avanturističkih stripova Dušana Reljića svog autora predstavlja u najboljem svetlu. Stripovi o kojima je reč, pogotovo „Neretljanski gusar“ (1979), stare kao dobro vino, i refleksija na njih danas nosi autentičnu notu vrednosti u poređenju sa vremenom njihovog nastanka. Uvrstiti, naime, danas, u okolnostima kada dve komšijske zemlje koje deli Dunav gledaju na istoriju one druge pre kao na epsku fantastiku nego na rigidnu istoriografsku činjenicu, u monografiju strip koji tematizuje srednjovekovnu istoriju Hrvatske zahteva smelost i otvorenost autora monografije, spremnost da se stripu pristupi pre svega shodno njegovoj reprezentativnosti, sasvim izolovano od konteksta i predrasuda sredine, i to je manir autora monografije koji takođe valja pohvaliti.

Svoje zasluženno mesto, kao važna tema Reljićevog opusa, dobila je i erotika. Erotski stripovi koji se u monografiji mogu naći jesu „Uvod u Dekameron“ i kratki ekstrakt iz „Lizete“. Osnovno odredište na ovom planu jeste inovativnost autora, koja se ogleda u spremnosti da ruši zidove i ograničenja koje žanr postavlja pred njega. Duboko ukorenjen u batajevskoj tradiciji mišljenja o erotskom uživanju, koja mu pristupa pre svega kao činu oslobođenja i samoostvarenja bića, svojevrnsne platonske potrage konačnog i potrošivog za beskonačnim za kojim se žudi, Reljić se smelo igra sa formom, dopuštajući polemiku naratora fabule sa autorom stripa, kao i polemiku likova sa naratorom. Na sofisticiranijem planu igre, a treba na umu imati i segment erotike kao slobodne igre nespутane telesnosti i duhovnog, teče i dijalog likova sa samim autorom, obeležen frustracijom zbog osećaja nesigurnosti u njegovim rukama. Autor tako sebi, uz prisutnu dozu samoironije, pristupa kao omnipotentnom demijurgu, voljnom da okolnosti u kojima raspoređuje svoje likove začini variranjem konstitutivnih elemenata objekt-sveta dela (na primer, brzinom vremenskog toka), a da bi stvar doveo u harmoniju, začinjuje ga i humorom. U segmentu odabranom da se u monografiji nađe nema prenatrpane putenosti, seksualnost je diskretna ali i suptilno sveprisut-

na, i to, takođe, ide na čast i autoru stripa i autoru monografije, kao jasno povlačenje odmerene granice između smelog erotskog i neukusnog pornografskog koje je umetnički indiferentno.

Stiče se utisak da je Dušan Reljić ponajviše svoj na svome kada stvara humorističke stripove. Dok se humor provlači i kroz druge žanrove njegovih stripova, ovde njegov izraz poprima najautentičniji oblik. Shodno važnosti koju humoristički stripovi imaju unutar opusa Dušana Reljića, ovaj segment zauzima najveći deo monografije. Unutar njega, nalaze se stripovi „Aligator Ale“, „Daniel i Marko“, „Družina Klikler“, „Vasa Trasa“, „Radiša“ i „Balko u Njuorderlendu“. Kvalitet humora u nabrojanim stripovima varira i kontekstualno je vrlo lepo prilagođen publici na koju cilja, a to se najlakše može pratiti uzrastom glavnih likova. Tako se, na primer, „Aligator Ale“, „Daniel i Marko“ i „Družina Klikler“ kao dečji stripovi odlikuju znatno naivnijim humorom, prilagođenim uzrastu publike na koju cilja. Humor „Vase Trase“ najslobodnije prevazilazi granice politički korektnog, koncipiran oko priče o radnoj akciji, usko vezan za taj kontekst. Svojim kvalitetom posebno se izdvaja „Radiša“, čiji je kvalitet humora uglavnom uslovljen zbijenom formom minijature fabule. Ipak, njegov humor odiše političkom potentnošću, kontekstualno smeštenom u pozno doba samoupravnog socijalizma, na koji se na svakom koraku s dosta smeje ironije osvrće. I u ovom segmentu, koji

predstavlja srž celokupne monografije, izbor stripova koji su zastupljeni je odrađen pedantno i sa dosta brige o raznovrsnosti.

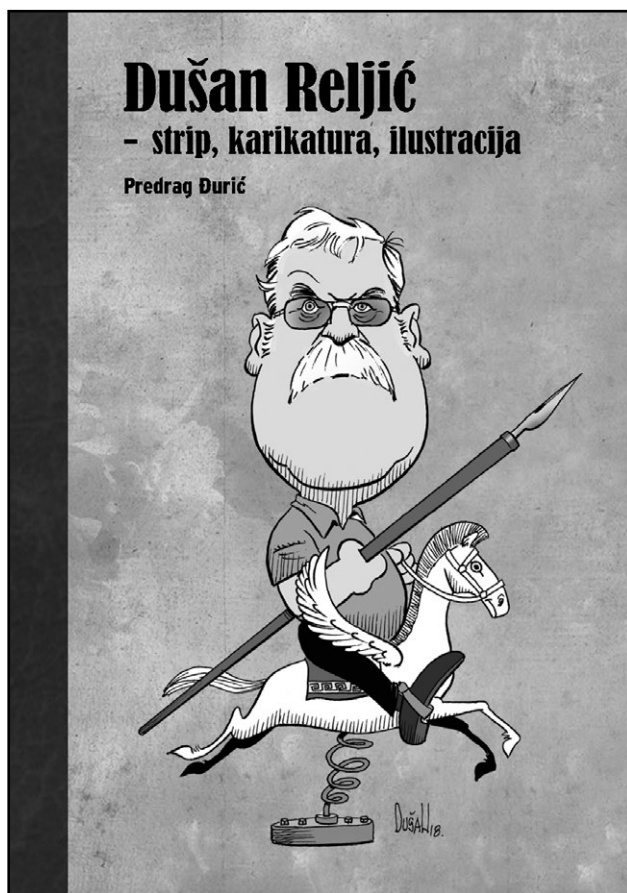
Među licencnim stripovima, zastupljeni su klasici svetskog stripa „Tom i Džeri“, „Bil i Bul“ i „Miki Maus“, koji otkrivaju Reljićevu spremnost da se uhvati u koštac sa izazovom originalnog stvaranja klasika, što je zadatak koji obavlja sasvim adekvatno. Zajedno sa izborom iz ostataka Reljićevog opusa, u koji su uvršteni i stripovi „Vitium“, „De rerum natu“, „Il fisso“, „San“, „The entrapment“ i „Oli i Pija“, Reljić kroz ova dva segmenta piše za širu publiku, obračunajući joj se i na engleskom jeziku. Žanrovski, ovi stripovi obuhvataju horor, avanturistiku i dečje stripove. U sudaru Reljićevog dela na polju klasika i njegovih originalnih stripova, očuvava se prepoznatljivost kvaliteta njegovog postupka.

Poslednja dva segmenta monografije čine karikature i ilustracije za knjige, novine i magazine. Izbor iz karikatura zahvata period od 1994. godine („U-turn“) do 2019. godine („Dizajniranje bebe“) i većim se delom oslanja na potrebe sredine u kojoj je Reljić u tom periodu boravio. Tako su predmet njegovog karikaturisanja grčki,

srpski i svetski političari, kojima katkad pristupa kao indiferentni portretista zainteresovan da verno prenese ličnosti, a katkad kao angažovani umetnik spreman da karikaturu upotrebi kao oruđe britke misli s jasnom političkom porukom. Ilustracije, kojima se „problemski“ deo monografije završava, obuhvataju širok izbor, uglavnom koncentrisan na autoportrete, kojima se ovaj segment otvara, ilustracije naslovnih strana knjiga i novinske ilustracije. Iako bez sumnje u senci kvaliteta njegovih stripova, i na ovom polju Dušan Reljić ostaje profesionalni posvećenik, i u tom smislu je dobro što su se, kao svedočanstvo jednog profesionalizma, i ilustracije našle u monografiji.

Valja, na kraju, pohvaliti hrabrost priređivača ove monografije. Postavivši pred sebe širok opseg žanrova koje je hteo da monografijom obuhvati, Predrag Đurić doveo je sebe u nezahvalan položaj visokog rizika da na nekom od brojnih polja omane. Kroz čitavu monografiju, ipak, istrajava reprezentativnost izbora stripova koji su se našli u njoj. Mera koja je izabrana, glede toga u kom će obimu koji strip biti obuhvaćen, najčešće je bila s ukusom pogođena, ističući na afirmativan način ono najbolje iz dela Dušana Reljića. Informativnost i reprezentativnost jesu dva kvaliteta koja ovoj monografiji niko ne može da ospori. ■

Luka STOJANOVIĆ

„Memento mori“ (Danijel Vizi, Zoran Jovičić, Dimitrije Čučić; „3bir kraft Beer“, 2019)

Sećanje na smrt

Postoji jedna i samo jedna stvar od koje nema bega, koja je izvesna za sve što je dotaknuto darom života – smrt. Svesni te ograničenosti postojanja na ovom svetu, stari Latini su stvorili izreku „memento mori“ – „seti se da si smrtni“, kao graničnik ljudskoj aroganciji i podstrek da se vreme na Zemlji iskoristi najbolje moguće.

U Viktorijanskoj Engleskoj, ta izreka imala je nešto drugačije tumačenje – „seti se mrtvih“. Sa usavršavanjem fotografskih tehnika, u krugovima koji su to sebi mogli da priušte, postalo je popularno stvarati uspomenu na preminulog člana porodice. I to tako što će biti fotografisan sa rodbinom u pozi koja u nepokretnoj večnosti posle bleska blica, stvara privid života.

I upravo taj, viktorijanski smisao nalazi se u prvom albumu Danijela Vizija i Zorana Jovičića. „Memento Mori“ bi po zamisli svojih tvoraca, trebalo da bude prvi korak u stvaranju novog, domaćeg strip-serijala koji svoje žanrovske definicije može da nađe u trileru, misteriji i krimiću.

Scenarista Vizi nas uvodi u svet policijskog inspektora Gojaka Deroka i nekadašnjeg ratnog reportera, sada profesora na Filozofskom fakultetu, Danila Volkova. Provodi nas kroz delove života svojih glavnih junaka, pružajući nam uvid u njihova psihička stanja i motivacije. Okružuje ih i sporednim likovima, čija karakterizacija u ovom albumu tek poprima nejasne konture.

Kroz tu postavku figuri na tablu, Vizi stvara radnju prvog poglavlja svog debitantskog rada na polju devete umetnosti. To prvo poglavlje je klasičan i čist uvod, bez razrade i bez raspleta. Samo nagoveštajem onoga što treba da usledi u narednim albumima, ali svakako početak koji intrigira u meri da ljubitelji misterije i trilera natera da se pitaju.

Vizi, dakle, ne otkriva previše u prvom poglavlju svoje priče, ali svakako uspeva da stvori atmosferu misterije, mraka i depresije. Narativno jasan, stvara precizne dijaloge, ali neke scene koje treba da oslikaju svakodnevicu dovodi na granicu nelogičnosti. Svoj stil gradi na američkoj školi stripa, dok iz istog kinematografskog podneblja vuče svoje inspiracije i informacije o kriminalistici. Scenaristi su daleko bliže fotografiji a njihovi termini od policijskih procedura i rečnika, te nedostatak materijala na domaćoj sceni koji bi mu poslužili kao proceduralni uzor, vešto pokriva dostupnim iz inostranih romana, filmova i naročito TV serija.

Upravo nedostatak domaćih kriminalističkih fikcija, čini „Memento Mori“ još značajnijim. Kada u potpunosti ugleda svetlost dana, sigurno će moći da se nazove pionirskim delom. Ipak da bi uz ovaj naslov došli epiteti kvaliteta u superlativima, potrebno je još finog brušenja.

A to se naročito odnosi na crtež Zorana Jovičića. Kvalitet njegovog rada ima velike oscilacije u ovom albumu. Imajući u vidu neke druge njegove radove, na polju stripa, čini se da ovde nije dao svoj maksimum. Primetno je da tankim i jednostavnim linijama teži minimalizmu. Međutim, za takav stil, lišen suvišnih detalja, bira previše široke kadrove koji velikim delom ostaju prazni ili popunjeni previše pojednostavljenim predmetima.

Osim kadrova, poboljšanju vizuelnog dojma pomoglo bi odsustvo boje. Kolorista nije koristio neadekvatne ili preake boje, samo bi crno-beli crtež mnogo više odgovarao atmosferi i jednostavnoj Jovičićevoj liniji.

Crtač još više teži amerikanizaciji od scenariste, što je naročito uočljivo na licima koja poprimaju izgled preokookeanskih glumaca. Najočigledniji primer je inspektor Deroko, kome lice pozajmljuje mladi Miki Rurk. Očigledan uticaj Amerike nastavlja da se ogleda u stilovima oblačenja, izgledu barova i dizajnu vojnih uniformi.

Kada se sumiraju utisci posle čitanja prve cigle u zidu „Memento Morija“, osnovna impresija je da nastaje nešto izuzetno zanimljivo. Mrak i depresija se spremaju da zagospodare Novim Sadom i sprema se lov na serijskog ubicu. Videćemo koliko će poglavlja imati taj lov i kakav rasplet očekuje šaroliku paletu likova.

Ovaj strip se može naći u izdanju „3bir kraft pivare“, koja je rešila da se okuša i u izdavaštvu devete umetnosti. ■

Nikola TASKOVIĆ

„Kiki i duhovi u podrumu“ (Matej Stić, Fran Strukan, Robert Solanović Bob, Valentina Briški; „Kerschhoffset“, 2018)

Duhovi i podrum

Između knjige i stripa uvek sam birao knjigu, a redovno čitao stripove. U mom slučaju ni psiholog Federik Vertham (Federic Wertham) ne bi imao dilemu. Strip-junaci mog detinjstva (Alan Ford, Zagor, Komandant Mark, Blek Stena...) koje sam čitao, uglavnom su realni, imali su ljudske karaktere, jedino su se njihove fizičke osobine razlikovale od običnog čoveka. Ti superheroji brži od metka, borci za istinu i pravdu, nosili su me povremeno u svet mašte i vraćali u realnost.

Ovaj vek donosi nešto novo i drugačije viđenje stvari. Teme ostaju skoro iste, instrumenti su različiti. Kamere i uređaji posvuda. I od reči su napravili uređaj, najmoćniji. Prolazi gde ni mrak nije mogao i donosi noć svetliju od besmisla, šarenilo bez boja, bez mirisa. Čudo nauke! Samo se čudom može objasniti tolika mržnja. Sa čipom ili bez čipa, upravljaju i zloupotrebljavaju. Ali, tu je uvek tračak nade, svetlost na kraju tunela, jer svetlost se ne gasi, ne

nestaje odjedanput.

„Kiki i duhovi iz podruma“ je socijalno-psihološka drama sa elementima detektivske priče. Od svega po malo. Majka i dete jeste slikarski standard zastupljen u svetovnom kontekstu, tema koja udružuje emociju i kompoziciju, u ovom slučaju, majka i sin, i dominacija majke nad sinovljevim životom. Istorija se ponavlja ali na jedan savremeniji i okrutniji način, krug u krugu, dvadesetprvekovni matrijarhat.

Dovoljno izdiferencirani junaci omogućavaju praćenje radnje i tačno znamo ko je u kadru. Zaglavljani u socijalnom talogu i zarobljeni tehničkim mogućnostima nadzora nad životima prebivaju u svom unutrašnjem svetu svesni da nešto nije kako valja.

Glavni junak, Kristijan – Kiki, živi u doba tehnoloških dostignuća u kome čovek kao individua gubi pravo na slobodu izbora, čija je svest strogo kontrolisana od strane pretpostavljenih, rečju – isprogramirana. Kiki nosi „memočale“ kao pomoćno sredstvo za vezu između njega i njegove majke, koja ga prati u stopu i izdaje mu naredjenja. Slučajno pronalazi štampariju i pritiskom na dugme mašine,

štampa na listu papira tekst sa naslovom „Recite ne!“ Njegova baka je, takođe, podređena svojoj ćerki, smeštena u Domu za stare, pod prismotrom je i nadzorom. Ona je prinuđena da zaboravi na životne radosti, na svoju prošlost. Međutim, tragove u vašim sećanjima ostavljaju oni koje ste nekada voleli ili ono što ste nekada volele, i oni vas vode u ostvarivanju vaših želja. Zato će se ona i javiti sa idejom ponovnog štampanja knjiga, koje su davno zaboravljene od strane savremenog sveta. Njena namera će biti sprovedena uz pomoć njenog unuka i policijskog službenika Pavla, u kome se, takođe, javlja potreba za duhovnim, ljudskim, jednom rečju, osećaj za životom. Pavle kao prosvetljeni deo mase svesno žrtvuje sebe i svoju slobodu, da bi zaštitio Kikija, glavnog aktera revolucije štampane reči. Jedina protivusluga koju zahteva od njega je da iz štamparije njegovoj ćerki odnese Bukvar, knjigu iz koje će naučiti prva slova. U tom svetu, osim majke, koja je iznad svega i motri, strogo, naređivački, nad životima svojih bliskih, biće još mnogo protivni-

ka i neprijatelja.

Ako bi se poslužili Greimasovim (Greimas) aktantskim modelom, koji se može primenjivati na različite vrste materijala (odnosno različite vrste priča – književne, filmske...), imali bi sledeće odnose:

Neka sila pokreće Subjekt (Kiki), da krene u potragu za Objektom (knjiga-pisana reč), pri čemu mu pomažu Pomoćnici (baka i Pavle), a odmažu Protivnici (majka, vlast, vreme u kome živi, ovde prvenstveno mislimo na dominaciju tehnike nad ljudskom prirodom). Međutim, ovde jedan akter zauzima različite akterske pozicije. Put od Subjekta ka Objektu je trasiran željom-potrebom za saznanjem, širenjem vidika, povratkom u normalan život i normalne okolnosti. Tako da, upravo, prema subjektu dolaze razni signali i podsticaji da istraje na putu ka svome cilju, Objektu. Taj pokretač je, u stvari, baka, koja je sve vreme prisutna i prati svog unuka u ostvarivanju svoje namere. Kiki sprovodi bakin plan, a Pavle kao policijski službenik-predstavnik vlasti, pomaže mu u tome. Na prvi

pogled neutralan, a kasnije glavni faktor u daljoj težnji ka Objektu (štampanje knjiga). Svi akteri, u početku, svesni i nesvesni svojih namera i poduhvata, vrše jednu značajnu misiju. Put do cilja je naporan i dug, „žrtve“ su neminovne.

I da ne zaboravim, dobar scenario prate dobri crteži. Ima scena u kojima dominira karakterizacija likova nad ekspozicijom crteža, i obrnuto. U svakom slučaju, jedno drugo nadomeštaju. Zvučnih efekata u nekim scenama daju novu dimenziju slici. Teoriji red po red. Za oči i za dušu.

Boreći se u sadašnjem trenutku, prevazilazimo prepreke za neka buduća bolja vremena. Zašto da ne?! Nastavni program koji uključuje čitanje stripova u budućnosti. Bar za one koji na taj način lakše savladavaju školsko gradivo. Samo je dilema: digitalni ili oni koje držimo u ruci?

A dotle sve neka je zbog lepih crteža i lepih reči. Knjiga pa strip? Strip pa knjiga? Odluči i čitaj! Srećno! ■

Dejan ĐORĐEVIĆ

„Juče Danas Sutra“ (Sabahudin Muranović Muran; „Forma B“, 2018)

Danas za sutra

Sabahudinu Muranoviću Muranu ne treba veliko predstavljanje publici. Nagrađivani stripar, ilustrator i karikaturista, poreklom iz Prijepolja, okušao se u mnogim žanrovima „devete umetnosti“. Član je „Udruženja stripskih umetnika Srbije“, a verovatno najpoznatiji po svom radu za dnevni list „Danas“, tj. kaišu stripa koji je izlazio subotom od 2011. naredne tri godine, kao i grafičkoj noveli „Priče iz Jugoslavije“ te avanturističkim serijalom „Vekovnici“ po scenariju Marka Možjanovića.

Ovom prilikom ćemo se osvrnuti na zanimljivu i sada ovekovečenu kolekciju stripova iz 2018. godine pod nazivom „Juče, Danas, Sutra“, crtanom za štampane novine „Danas“. Tri godine nas je Sabahudin Muranović zasmejavao i uvodio u politički svet, što sa Balkana, što iz sveta. Nije se, međutim, Muran samo ograničio na politiku, već je bez uvijanja prikazao kulturološke niti koje nas povezuju kroz njih. Tu su i sportisti, glumci, muzičari, istorijske figure iz raznih perioda pa čak i sami junaci stripova. Svako ima svoju reč, a svaki crtež dubinu do koje ponekad nije lako dopreti. Mlađe generacije bi mogle mnogo da nauče o predašnjoj dekadi putem ove umetničke karikature. Politika je kao spona disala u svim segmentima, dajući pečat koji će obeležiti i useći se kao jasna crta u „Juče, Danas, Sutra“.

Možda nisu svi akteri u ovom izdanju i danas aktuelni, ali se mora reći da postoji pouka i u onima koji to nisu i koji to jesu. Videćemo Vuka Draškovića, prepoznatljivim po svojim vatrenim govorima devedesetih. Tadašnja predsednica skupštine Slavica Đukić Dejanović, psihijatar po struci, čudi se ponašanju Tomislava Nikolića. Dragan Bjelogrić i Sergej Trifunović trguju. Tadašnji predsednik Srbije, Boris Tadić, kao cunami koji je skoro razorio Japan 2011. godine, isto to radi opoziciji. Fizionomije nacrtanih likova su čiste i prepoznatljive, odmah nam je jasno o kome se radi u strip-kaišu. Načitaćete se, jer je zbirka pozamašna, a Sabahudin Muranović ne šteti nikog već crta i piše nepristrasno. Muran hrabro pristupa temama koje bismo ponekad gurnuli pod tepih iako su nam svakako u mislima.

Setićemo se legendarnog hrvatskog fudbalera Roberta Prosinečkog dok je, nažalost, neslavno, vodio Crvenu Zvezdu pre nego što je podneo ostavku 2012. godine. Slatkogorak je taj stripski kaiš kada ova živa legenda kaže „Moram i ja da se skinem“, aludirajući na to da ih je Partizan prestigao na tabeli „Superlige“ dve godine zaredom pod njegovim vođstvom.

Aleksandar Vučić i Tomislav Nikolić vode hladni rat kao fakiri,

na iglama sviraju frulu zbunjenoj zmiji. Sabahudin Muranović iskazuje svoju širinu ne ograničavajući se samo na našu balkansku scenu, već ubacuje u šestu brzinu uvodeći glumca Antoni Hopkinsa (Anthony Hopkins) da bi zatim oslikao Gadafiya (Muammar Mohammed Gaddafi) i Šešelja ujedinjenih sličnom idejom. Dijapazon Muranovića je na globalnom nivou, tu su i Vladimir Putin (Владимир Владимирович Путин), Bil (William Bill Clinton) i Hilari Klinton (Hilary Clinton), Haški tribunal... Opseg se širi i preko fiktivnih karaktera, papagaj Klodovik iz „Alan Forda“, kao i kanarinac Tviti, kreacija Boba Klampeta (Bob Clampett), imaju svoj „pogled“ iz ptičje perspektive na tadašnja zbivanja. Možemo videti Muranovu iskrenu ljubav prema stripu, jer se ona kroz njegov crtež prožima i ulazi tamo gde joj tradicionalno nije mesto. Tadić kao Teks Viler ili D’artanjan iz „Tri musketara“, Novak Đoković kao Zagor, Božidar Đelić kao štrumf, novinar i tadašnji direktor RTS-a Aleksandar Tijanić kao King Kong, na primer. „Juče, Danas, Sutra“ nema miljenika, ali je uvek fer, ne bira strane, već kroz satiru satire sve što odskae od očekivanog etičkog ponašanja.

Na oko 250 malih strip-skečeva vidimo da autor izlazi izvan uobičajenih normi vezanih za novinske mini stripove. Umetnik kadrira i crta na maštovite načine, često se igrajući sa obradom likova. Likovni stil je drugačiji i sa kolorom koji je često slobodan i baršunast.

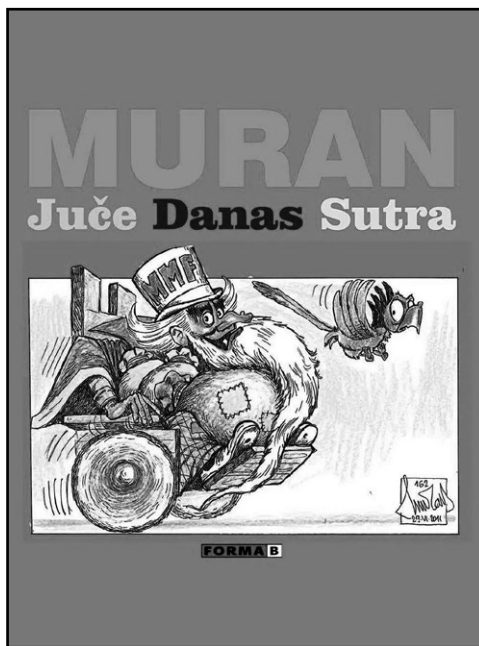
Starije generacije će se nasmejati kada se sete nekadašnje zabrane prodaje alkohola posle 22:00h koju je doneo tadašnji gradonačelnik Beograda, Dragan Đilas – a ko može zaboraviti štrajk glađu Tomislava Nikolića ili kućni pritvor Svetlane Cece Ražnatović?

Nije ni sve smešno. Upečatljiva je skica američkog Kipa slobode dok leži na Frojdovom kauču, zbunjeno igrajući se avionima. Pogađa u srce i kada se Muran bavi geopolitičkim zbivanjima na Balkanu. Dvoglavi beli orao jednom glavom zatečeno gleda u okove, dok istovremeno pokušava da nasrne na crnog dvoglavog orla, okićenog belim kapicama, koji ga izaziva, ništa ne preduzimajući pritom.

Zgodno bi bilo da ova pozamašna kolekcija ima i neki indeks imena, registar aktera koji će budućim čitaocima malo pojasniti okolnosti pod kojima je Muran radio.

Društveni zaborav je evolucija ljudskog razvoja i ljudske propasti, zbog čega se nadamo da će ovi filigrantski crteži biti zapamćeni. Stalno se govori da je srpski narod majstor u tehnici zaborava, stoga ovaj strip znači još više, jer je spomenik jednom periodu, zamrznuća slika za istoriju. A istorija se ponavlja. Pitanje je da li želimo da se ponovi ili možemo bolje. Sabahudin Muranović Muran nam je pružio materijal, na nama je šta ćemo uraditi sa njime. ■

Stefan A. MARKOVIĆ

„Mestne ptice“ (Gašper Krajnc; „VigeVage Knjige“, 2020)

Pasji dani

Šta jednog crtača koji ima dovoljno naručenih crteža za oglase i reklame, čini srećnim, zadovoljnim i vazda nasmejanih obraza? Naravno, to kad nacrtat strip o ljudima koji nisu ni srećni niti zadovoljni, a retko kada se smeju. A pošto već vazda crta priče o anonimnim osobama koje žive kao u američkim ljubavnim serijama, onda on nacrtat strip o sebi i stvarnom životu koji se odvija ovde i sada. O Ljubljani i njenim gradskim pticama.

Mada Gašper Krajnc (1985) nije iz Ljubljane, iz Koruške je. I dalje se ne može navići na Ljubljanu iako u dotičnoj prestonici živi već dvadeset godina. „Ljudi u gradu, bez obzira na to kojih su političkih, verskih, ili kakvih drugih pogleda, su jednostavno drugačiji od ljudi koji žive van grada,“ tvrdi on. Kao ptice. Dok je slušao nežni ptičji pojam u Koruškoj, primetio je da ljubljanske ptice više vrište nego što cvrkuću.

Glavni junak Ambrož, poput samog autora, komercijalni je crtač koji oseća krizu srednjih godina u svojim tridesetim. Živi u malom stanu u predgrađu sa devojkom Mojcom, psom Darvinom i dvema mačkama. Strip u potpunosti filmski počinje ilustracijom panorame Bežigrada na celjoj tabli, nakon čega reditelj zumira stambeni blok i ptičju glavu na dve manje slike, a na dva oblaka čujemo glas koji zove psa. Na sledećim tablama ulazimo u kameru u dnevnu sobu kroz prozor stana, gde barokno raskošna žena u sibiritskom stilu leži, gledajući medicinsku seriju i komentarišući dijaloge za sebe. Zatim zakorači do frižidera i počne da uživa u hrani, dok vrane ispred bloka švrbljaju oko smeća i traže hranu. Odjednom se uznemire i frkću, a uzrok ovog iznenadnog događaja vidimo u psu koji dolazi i zaigrano trči među pticama. Glavnog lika stripa vidimo samo na poslednjem kadru na petoj tabli, kada poziva Darvina u sebe. Francuski umetnik stripa Herman Ipen (Hermann Huppen) (1938), pionir filmskog špica na početku stripa, dao bi samo naslov priče na ovoj tabli i nastavio sa drugom scenom i protagonistima.

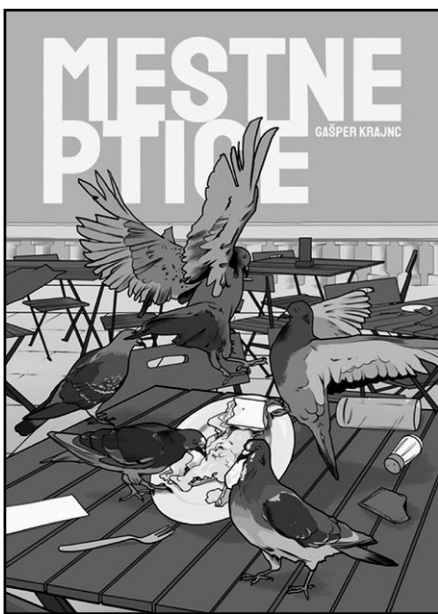
Krajnc je kombinovao američku i francusku školu stripa, američko kadriranje i uređivanje stranica sa detaljnim francuskim crtežom. Ovo poslednje je posebno uočljivo u arhitekturi, jer su sve zgrade crtane izuzetno precizno, u čemu su Francuzi, bilo realni bilo karikaturni, vrlo pažljivi, što se može videti u stripu Krajncovog uzora Bernarda Kolea (1966), našeg jedinog stripara koji crta isključivo za frankofono tržište. Jedno vreme je u francuskim stripovima (kao i uopšte) postojalo nepisano pravilo da su sve linije, čak i one sasvim ravne (osim okvira za slike), crtane bez lenjira slobodnom rukom. Jedan od prvih, a svakako i najpoznatiji autor, koji je prekršio sadašnji sveti kanon bio je Vilijam Vens (William Vance) (1935–2018), koji je sedamdesetih godina prošlog veka crtao sve zgrade i enterijere lenjirom u modernom avanturističkom stripu „Bruno Brazil“. U to vreme svi su ga gledali omalovažavajuće i dugo je on bio jedini crtač te vrste, ali danas u digitalno doba, kada većina ljudi crta na tablama, crtanje lenjirom se podrazumeva, malo je autora koji mogu priuštiti crtanje slobodnom rukom.

Pored digitalnog crteža, autor „Gradskih ptica“ i Kole dele i eržeovsku čistu liniju sa minimalnim senčenjem površine, jer je crtež namenjen računarskom bojenju. Inače, Krajnc je ljubitelj američkog stripa i kao samouki crtač bio je oduševljeniji njime nego francusko-belgijskom produkcijom, ceneći rad autora superheroja poput Tomija Lija Edvardsa (Tommy Lee Edwards) (1973), Šona Marfija (Sean Gordon Murphy) (1980) i pokojnog Džona Pola Leona (John Paul Leon) (1972), čiji je uticaj vidljiv uglavnom u Krajncovom debiju na engleskom jeziku „Rite“, sa kojim je pre četiri godine samouvereno stupio na slovenačku strip-scenu. Za razliku od dinamičnog „Rituala“, „Ptice“ su mnogo mirnije, što je, naravno, sasvim logično s obzirom na žanr drame koji ne sadrži akcione scene i umetničke preokrete. Figure su dobro postavljene i u prostoru i u kadru, i premda su izrazito statične, autor ih čini manje monotonom korišćenjem različitih planova i scena, što takođe doprinosi vizuelnom ugođaju čitaoca.

Posle uvodnog dela sa dobro situiranom i odgojenom statističarkom - koji se, zajedno sa beskućnicima, sa kojima simbolično predstavlja dva različita lica Ljubljane, pojavljuje kroz strip u kratkim intervalima,

iako sa Ambrožem nema direktne veze - započinje priča o centralnom glavnom junaku. Ambrožu je dosadno da crta naručene reklame i dosta mu je dosadnih šefova, koji mu inače obezbeđuju golu egzistenciju (što je i dalje mnogo bolje nego biti funkcioner u javnoj upravi), ali u ovome ne vidi perspektivu, a kamoli zadovoljstvo. Mora da odluči kako dalje, a pored toga ima i ostarelog bolesnog psa i dedu, koji takođe nisu najboljeg zdravlja, što mu sigurno ne olakšava život. Čitav strip prožet je melanholijom, koju dodatno pojačavaju sumorna jesenja atmosfera i hladan crtež. Priča se odvija u laganom i monotonom ritmu, kao u nekom slovenačkom filmu, ali nikada ne postaje dosadna, jer autor neprestano zadržava pažnju čitaoca menjajući scene i planove. Između ostalog, to radi i sa jezikom, koji se često spontano i nenametljivo prelje u kolokvijalni, pa čak i sleng, a dijalozi između dede i Ambroža, kako i priliči koruskom umetniku stripa, odvijaju se na tvrdom koruskom dijalektu. Zanimljivo je da autor uopšte ne koristi propratni tekst, već je ceo strip, kao i u filmu, izgrađen isključivo na dijalozima.

Ključni trenutak, kada Ambrož shvata da ovako više ne ide, jeste scena u marketinškom studiju, gde ga zove poslodavac, rekavši da će morati da popravi storibord (reklamna priča nacrtana slikama). Crtač pokušava da ubedi šefa da će slike biti pretrpane, ali uzalud. U tom trenutku ptica se spolja zabija u prozorsko staklo i pada mrtva na zemlju. Što za Ambroža znači simboličnu smrt ako želi da nastavi po svome, kao i ako nastavi sa crtanjem reklama.

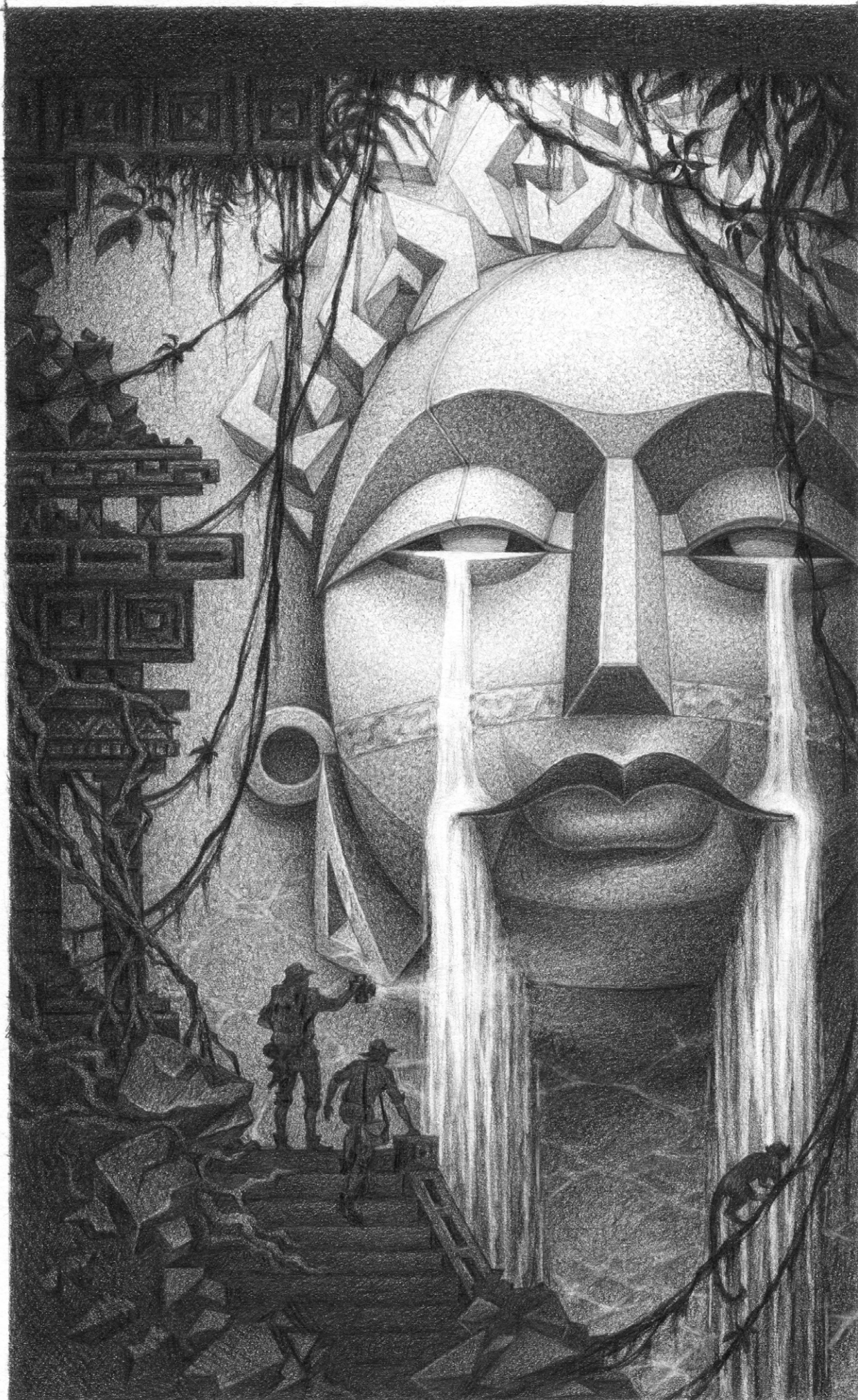
Smrt nas prati poput crvene niti kroz čitav strip. Kada veterinar sugeriše Ambrožu eutanaziju za starijeg psa kome više ne pomažu lekovi, crtač će biti obavešten kada stigne kući da mu je umro deda sa kojim je bio prilično blizak. Na dve strane Krajnc suptilno prikazuje dijalog na kauču, u kojem Mojca teši Ambroža, nakon čega se razgovor spontano prebacuje na psa koji čeka smrt. Izrazi lica su oskudni, ali Ambroževe oči i položaj ruku su dovoljno elokventni da čitalac oseti njegovu tihiu tugu i bol, dok je Mojin izraz lica uvek isti i ne bi bilo suviše da je pokazala malo više emocija. Generalno, svi protagonisti u stripu su prilično bezizražajni, što uopšte nije uznemirujuće s obzirom na temu priče i atmosferu, ali autor bi svakako trebao malo više naglasiti izražavanje emocija i mentalnog raspoloženja u drugim stripovima ubuduće. Isto tako, beskućnici su vizuelno suviše ispeglani da bi mogli da se ponašaju potpuno realistično. Međutim, jako dobro je prikazana debela komšinica na početku, koja sa grimasama na licu i govorom tela, sklupčana na kauču, živo naglašava svoje emotivno stanje.

Druga stvar koja nam leprša od prve do poslednje stranice su ptice. Nacrtane su tako dobro i sa takvom ljubavlju da ih je pravo zadovoljstvo gledati. Već na naslovnici, inače potpuno netipičnoj za strip, prikazana je grupa golubova koji vuku ostatke na jednom od stolova na terasi. Golubovi u letu nas čekaju na unutrašnjoj i zadnjoj korici, a između njih vidimo čitav niz ptica, od vrana do vrabaca, kako lete kroz priču i maštovitu montažu tabli stripa. Potonji su vrlo raznovrsni, po uzoru na američke superherojske stripove, koji pucaju dinamikom zbog samog žanra. Mnogo puta imamo primer centralne slike - koja ne priznaje legitimnost okvira, već se proteže celom tablom u živu ivicu - u koju je ugrađeno nekoliko manjih slika. Čak i ako je tabla postavljena na potpuno klasičan način, autor događaje menja promenom veličine slika ili promenom planova. Tipična je sekvenca u gradskom autobusu, gde je Mojca prikazana u različitim položajima, u zavisnosti od toga kako se baca tokom vožnje asfaltiranim putem, što je takođe jedan od retkih šaljivih umetaka u stripu i, s druge strane, (skrivena) društvena kritika javnog prevoza. Iz američkog stripa na stranici je poznata montaža pet ili više horizontalnih slika (što nije posebna novina, ali se najviše utvrđuje u sveskama žanra superheroja), koju Krajnc često koristi. Izuzetno je dobar na kraju prikaz poslednjeg putovanja psa lutalice, sa automobilom nacrtanim iz pet uglova u različitim ambijentima.

Generalno, završetak stripa scenom oproštaja između Ambroža i Darvina jedan je od najemotivnijih i najpoetičnijih u priči. Poslednja slika na celjoj stranici, kada Ambrož sedi na brdu sa psom i gleda u dolinu, govoreći: „Mnogo ćeš mi nedostajati.“ možda bi mogla biti i poslednja u stripu, ali autor je dodao još četiri stranice sa pticama i beskućnicima, gde se skupljaju oko hrane, čime simbolično pokazuje da se život i borba za opstanak nastavljaju. ■

Iztok SITAR

Balkanska pravila:

Strip vanzemaljac u Bukureštu

Oktav Ungureanu, talentovani mladi strip-autor iz Bukurešta, neumorni aktivista i promoter stripa u Rumuniji, pokretač i osnivač časopisa i strip-festivala, strip-blogger, govori o sebi i projektima na kojima je radio ili radi ali i o usponu i padu rumunske strip-scene...

PRESSING: Kada si prvi put prelistao neki strip i sećaš li se koji je to naslov bio?

Oktav UNGUREANU: Bio sam tek „poletarac“ (5-6 godina) kada sam na stranicama propagandnog komunističkog časopisa „Soimii patriei“, čitao „Avanture Kostela, ispričane od njega samog“, koje je nacrtao Burski (Burschi-Max Emanuel Gruder). Mnogo mi se dopadao taj serijal jer su epizode bile kratke, bez reči, i razumljive za dečaka koji još nije znao da čita, a plus je mogao nešto i da nauči! Bila je to neka vrsta kodeksa lepog ponašanja za najmlađe, prošaranog saobraćajnim propisima i uputstvima kako napraviti zmaja ili kućicu za ptice. Šta više i očekivati od jednog stripa za predškolce? Mnogo godina kasnije aktivno sam bio uključen u izdavanje albuma „Avantura Kostela“ u kome su objavljene sve epizode izašle u periodu od 1981 do 1989. godine, a koga je 2017. godine objavio Muzej stripa, uz veliku zaslugu Aleksandrua Čubotariua (Alexandru Ciubotariu). Istinska radost proizilazi i iz činjenice da sada zajedno sa mojom četvorogodišnjom ćerkom možemo pročitati taj strip, koji je postavio temelje moje buduće strasti ka tom mediju ali i u formiranju moje ličnosti. Odmah nakon 1990. godine, pored stripova iz rumunskih časopisa kao „Mihaela“ ili „Bucuria copiilor“, prijatno sam se iznenadio kada sam u rukama držao prvi kompletan strip-album! Bio je to francuski „Super Picsou geant“, koji je poslat sa Zapada kao

„pomoć“ Rumunima tek sveže oslobođenim od komunizma. Bio sam totalno očaran lepotom crteža i avanturama koje sam nekako uspevao da „dešifrujem“, jer je strip ipak bio na francuskom jeziku. Naravno da taj album imam i danas još uvek u svojoj kolekciji, i ne samo da i sad znam svaki njegov kadar napamet, kada ga listam, već kao da se teleportujem u vreme kada sam u garaži kod dede i babe jednog letnjeg dana pronašao svoje „blago“!

PRESSING: Sa koliko godina si počeo da crtaš i koji je bio tvoj prvi nacrtani strip?

UNGUREANU: Verovatno sam, kao i svako drugo dete, počeo da crtam i bojim kada sam imao nekih 3-4 godine, ne znam tačno kada je to bilo. Znam da sam odmah posle revolucije iz decembra 1989. godine crtao scene sa vojnicima koji pucaju u neakve ninde, potpuno crne. Bili su to takozvani teroristi o kojima sam slušao na televiziji. Crteži su bili prilično nasilni za dete od 6 godina - pucnjava, krv ali i poruke tipa „pobeda, pobedili smo!“. Negde u to vreme sam precrtavao Mihaelu i Azorela iz časopisa „Mihaela“ karikaturiste Nela Kobara (Nell Cobar), i učestvovao na svim konkursima za crtež, na kojima sam dva puta i pobeđivao. Kao nagradu dobio sam objavljivanje mog crteža u časopisu, potpisani crtež od Nela Kobara lično kao i originalni kadar na foliji iz animiranog filma „Mihaela“, a koji stoji uramljen na počasnom mestu u mojoj sobi!

PRESSING: Da li si od malena znao da ćeš se baviti stripom ili je to saznanje došlo nešto kasnije?

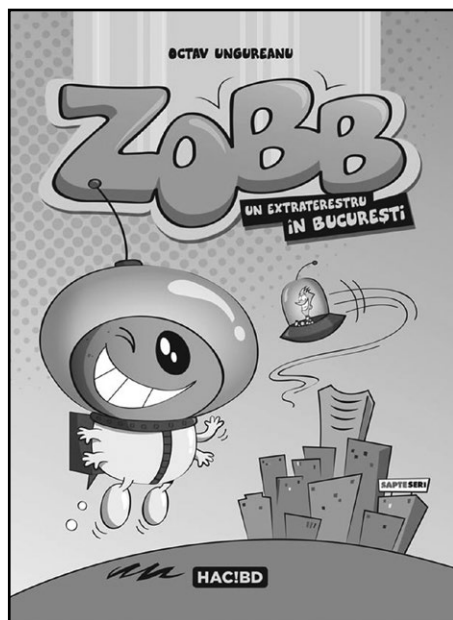
UNGUREANU: Nisam imao pojma da ovo može postati zanimanje! Da, u osnovnoj školi sam bio među onima koji su glatko dobijali petice iz crtanja, ali sam tada crtanje smatrao samo hobiem, nešto što radim za sebe i za drugare iz razreda koji su videli moje crteže. U to vreme postojala je opcija da upišem srednju umetničku i neki od fakulteta za umetnost, ali su smerovi bili isključivo tipa: slikarstvo, skulptura, keramika... A to me nimalo nije privlačilo. Usledilo je školovanje i završetak studija na totalno drugačijem profilu - Fakultet za komunikaciju i odnose sa javnošću, koje će mi, ustvari, mnogo pomoći u organizaciji i promociji projekata u kojima sam kasnije bio uključen. Tokom celog školovanja u srednjoj školi i na fakultetu, ali i kasnije uz poslove koji su sledili, nastavio

sam sa crtanjem ali bez nekog finaliziranja nacrtanog. Ionako je tada strip-tržište u Rumuniji bilo klinički mrtvo (negde u periodu 1992-2010), nije bilo skoro nikakvih novih izdanja, a i ono što je izlazilo nije stizalo do mene... Sve se promenilo kada sam otvorio svoj blog, paralelno sa masovnijim širenjem interneta. Započeo sam sa postavljanjem svojih crteža na blog i ubrzo je broj pratilaca sa početnih desetak bliskih osoba narastao na nekoliko stotina, čak i hiljada, potpuno nepoznatih ljudi! Tada sam počeo da shvatam šta se tu dešava, ali su moje crtačke sposobnosti tada bile još uvek daleko od ilustratora ili profesionalnog autora stripova. Krenuo sam sa najrazličitijim tutorijalima, naučio sam kako kreirati lik iz forme i malo pomalo sam „evoluirao“. Bio sam sve aktivniji i uskoro su se pojavili i prvi projekti.

PRESSING: Jedan od tvojih prvih strip projekata bio je serijal „Zob, vanzemaljac u Bukureštu“, objavljuvan u dnevnom listu „Sapte seri“. Kakvo je bilo to iskustvo za jednog mladog i talentovanog umetnika?

UNGUREANU: U strip-industriju sam upao bez razmišljanja i neznajući da će mi to postati zanimanje. Kratko vreme nakon otvaranja bloga i postavljanja mojih crteža na njemu, jedan dnevni list iz Bukurešta je objavio članak o meni i zatim je, na moje čuđenje, usledio poziv i predlog da u njemu objavljujem nedeljno jedan svoj strip-serijal. Nisam imao ni najmanjeg iskustva oko pripreme nekog stripa za objavljivanje, ali sam znao da ne smem da odbijem ponudu, jer sam ipak bio plaćen da crtam. Tokom dve godine objavio sam strip kaiševe od po 3-4 kadra iz serijala „Lepuras Urban“ u dnevnom listu „Concompact“, a zatim skoro pet godina drugi nedeljni strip-serijal sa avanturama jednog malog vanzemaljca u Bukureštu, u listu „Sapte Seri“. Ta dva iskustva su mi pomogla enormno i formirala su me kao profesionalnog autora stripa. Naučio sam kako da naglasim karakteristike određenog lika, kako da smišljam nove teme, da napišem scenario koji uz to mora biti i zabavan, da strip ima neku poentu... I da sve to radim

svake nedelje. Naučio sam šta je to „deadline“! A sa rokovima za odlazak nekog časopisa u štampu nema šale! Nema opravdanja ako nisi imao inspiraciju, ako si bolestan ili ti se srušio net. Više puta se dogodilo da se termin za predaju radova opasno bližio a da ja nisam još smislio ni temu za tu nedelju. Mogu slobodno da kažem da mi je crtanje bilo najlakši deo posla! Taj posao na nedeljnom nivou, tokom sedam godina, pomogao mi je da ubrzam sam proces rada i kreativne etape, da poboljšam svoj crtački stil... Gledajući unazad, moji početni crteži mi deluju prilično amaterski, a to sam ustvari i bio – amater. Trebalo je da prođu godine rada da smognem hrabrost i da sebe mogu da nazovem ilustratorom ili profesionalnim autorom.

PRESSING: „Zob“ je objavljen i u strip-albumu izuzetno malog formata. Da li je u dnevnom listu išao na tako malom formatu? I kad smo već kod toga, na kom formatu radiš i koji način rada koristiš i preferiraš, tradicionalni na papiru ili elektronski?

UNGUREANU: Nekoliko godina nakon završetka serijala sa malim vanzemaljcem, izdavač „HAC!BD“, kod koga sam radio, objavio je svih 186 epizoda u albumu i tek tada je glavni lik, ustvari, i dobio svoje ime – „Zob, vanzemaljac u Bukureštu“. Format albuma je stvarno bio premali, mada je skoro na istom takvom izlazio i u dnevnom listu, ali je to bilo zbog troškova štampe – ipak je to album od stotina strana u boji. Mada, i sa tako malim formatom cena jeste bila malo „jača“, jer ljudi ipak gledaju i dimenzije stripa – čini se da im je bilo mnogo da plate mali album od 100 strana po istoj ceni kao neki velikog formata od 32 strane. Moj način rada je mešavina tradicionalnog i digitalnog – preciznije, svaki lik, svaka priča, započinje olovkom na papiru, a onda ide skeniranje i digitalna obrada na tabletu Wacom. Skoro nikad ne radim skiciranje digitalno, jer lično više volim osećaj kada olovkom crtaš po papiru, naročito onda kad je ruka opuštena – dok kod digitalnog, kao i mnogi drugi, stalno posežem za tasterom undo dok ne izvedem liniju koju sam želeo, eliminišući tako slučajnosti koje ponekad daju bolje rešenje. Ponekad, crtanje olovkom na papiru daje rezultate koje nisam očekivao. Digitalni rad je pak bolji za obradu i „peglanje“ samog crteža. Zato verujem da loš crtež ostaje loš ma koliko efekata, senčenja i beline imao u finalnoj formi. Plus, što na papiru imam satisfakciju da iscepam i izgužvam neku skicu ako mi se ne sviđa.

PRESSING: Časopis „Comics“ je jedan od tvojih najznačajnijih strip-skih projekata do sada. Koliko je strip-autora do sada učestvovalo i kako je uopšte nastao ovaj projekat?

UNGUREANU: Časopis „Comics“ se zvanično pojavio 2011. godine, a u dosadašnjih 38 izašlih brojeva je učestvovalo i dalo svoj doprinos preko 100 autora iz Rumunije ali i nekoliko njih iz Francuske, Turske, Bugarske i Italije. Pilot broj iz juna 2010. godine bio je urađen kao kompilacija mojih radova, dva dana pre izložbe koju sam imao na manifestaciji „Street delivery“, festivalu urbane umetnosti u Bukureštu. Nakon dobrog prijema kod čitalaca a još više zbog potrebe za jednim takvim časopisom postao

sam i bez moje volje izdavač, ali sam konačnu i definitivnu odluku da započnem ovaj projekat doneo tek posle učešća na Salonu Evropskog stripa u Bukureštu, 2010. godine, gde sam upoznao više autora koji su imali nešto zajedničko – žaljenje zbog loše situacije u strip-izdavaštvu u Rumuniji. Tada sam kupio domen na internet, www.revistacomics.ro, i za drugi broj pozvao 11 autora da mi daju svoje radove za objavljivanje. Još od samog početka, časopis je zamišljen kao besplatni online magazin, štampan na papiru samo povremeno, sopstvenim novcem, i kao „instrument“ za promociju rumunskog stripa. Na početku, pojedini, bolji, brojevi časopisa dostizali su preko 50.000 online čitalaca, rekord koji još nije oboren! Samo se strip-časopis „Harap Alb continua...“ nešto kasnije približio toj cifri, sa tiražom od 10.000 štampanih primeraka. Puno sam radio na promociji i učestvovao na raznim manifestacijama, gde smo imali kolektivne izložbe, strip-radionice i malo po malo zajednica se umnožila, i po broju autora ali i po broju čitalaca. Na adresu redakcije pristizale su ponude za izradu ilustracija, plakata, naslovnih, karikatura i za svaki od tih projekata nalazio bi se po jedan adekvatan ilustrator iz redova autora koji su objavili nešto u časopisu, ali najvažniji završeni projekti i direktne ili indirektno konsekvence same pojave časopisa „Comics“ su organizovanje prvog salona „Bucuresti Comics Fest“ i izdavanje strip-časopisa „Harap Alb continua...“, u junu, odnosno septembru 2012. godine.

PRESSING: Strip-časopis „Harap Alb continua...“, kasnije samo „HAC!“, je verovatno najambiciozniji i najvažniji projekat na rumunskoj strip-sceni. Kao osoba od velikog značaja u tom projektu, tokom nekoliko godina, možeš li nam reći kakvo je tvoje iskustvo iz tog perioda i zašto, po tvom mišljenju, časopis uz veliki početni uspeh ipak nije opstao?

UNGUREANU: Ponosimo se činjenicom da je „Harap Alb continua...“ bio rumunski profesionalni strip-časopis na kome se radilo po „Marvel/DC Comics“ formuli, u smislu da je za svaki segment časopisa bila zadužena po jedna osoba: scenarista, crtač, kolorista, ja sam radio stori-bord i letering (plus, rad na promociji i organizaciji manifestacija) a izdavač je koordinisao sam kreativni proces, da svi paralelno mogu da rade i da svako može da se posveti svom delu posla koji je najbolje znao.

Ideja izdavača, onda kada me je pozvao da uradimo jedan „ozbiljan“ časopis, bila je da se uradi strip-adaptacija neke od obaveznih školskih lektire za osnovce i srednjoškolce. Jedini naslov koji se svuda pojavljivao bila je bajka o Belom Arapinu - „Harap Alb“, tako da je izbor bio prilično lak. Trebalo je da prođe godinu dana rada do pojave prvog broja- vreme u kojem se sam koncept časopisa menjao nekoliko puta, sve do izbora konačne verzije - kroz početak obrade klasične bajke u kojoj priča ide dalje, korišćenjem natprirodnih sposobnosti likova oko Harap Alba i uklapanjem svega u moderan grafički stil. Nakon nekoliko neprospavanih noći, izabrali smo i dobitni naslov: „Harap Alb continua...“. Imali smo poznato ime u naslovu, popularni lik iz bajki i uz to zaintrigirali čitaoce onim „continua...“ (nastavlja...), uz koje, ne slučajno, idu i momenti iznenađenja. Šest meseci smo imali kampanju kako bi zaintrigirali javnost, mnogo je uloženo u samu promociju na Fejsbuku i imali smo grandiozno pokretanje časopisa. Prvi broj, štampan u tiražu od 10.000 primeraka, bio je izuzetno dobro primljen od publike i mas medija. Mogu da kažem da je časopis poprilično animirao i pokrenuo tržište stripa u Rumuniji, potvrđujući i drugima da se može investirati u ovoj oblasti, ali i ohrabrujući, uz razmenu iskustava, izdavače drugih časopisa koji su kasnije krenuli sa izlaženjem. Nakon uspeha sa „Harap Alb continua...“, izdavač „HAC!BD“ je objavio i druga strip-izdanja, uz to izdajući i drugi časopis „Tinerete fara batranete“ (još jedna rumunska bajka, pretočena u naučno-fantastični milje). Na žalost, divan san nije dugo trajao jer je broj čitalaca, odnosno broj prodatih primeraka, počeo da opada... „Motor“ samog izdavača, časopis „Harap Alb continua...“ počeo je da dobija sve više kritika da se mnogo udaljio od same bajke i priča je postajala sve teža za praćenje. U to vreme časopis je do zadnjeg broja imao svoju „tvrdu“ bazu fanova, ali je to bilo nedovoljno. Znalo se u startu da je brojnost strip-publike u Rumuniji mala, ali je taj broj čak i povećan! U stvari, po mom mišljenju, napravljene su neke krucijalne greške koje su dovele do gašenja časopisa i izdavača. U prvom redu, u časopisu su počele da se pojavljuju krvave scene i golotinja, ne preterano ali u dovoljnoj meri da jedan deo roditelja to primeti i da deci ne kupuju više časopis, jer ipak su školska deca nižih uzrasta predstavljala važan segment naše publike. Dalje, sama priča je bila „never ending story“, preciznije, ako bi neko kupio 13. broj časopisa, on je čitao tu 13. epizodu, ali ako nije kupovao i prethodnih 12 brojeva on maltene nije mogao ništa da razume! Teoretski, bio je to dobro smišljen „marketinški trik“ da „nateras“ novog čitaoca da kupi i sve prethodne brojeve, ali praktično veoma mali broj je to i uradio. Zato je broj čitalaca išao u samo jednom pravcu- nadole. Šlag na tortu, da ne kažem maslina na žitu za preminulog, bila je promena naslova časopisa „Harap Alb continua...“ u „HAC!“. Ako su za lik Harap Alba znali svi, i makar iz radoznalosti kupili poneki broj, naslov „HAC!“ nikome više ništa nije značio, samo su fanovi znali odakle potiču inicijali. Praktično, časopis je sam sebi sabotirao šansu da poveća broj čitalaca. Uz sve to, kao dodatak, došao je i faktor iznenađenja - zasićenje tržišta! Ako je časopis „Harap Alb continua...“ na svom početku bio jedini periodični stripski naslov koji se mogao kupiti na skoro svakom kiosku zemlji, nakon nekoliko godina bilo ih je već 7-8 različitih časopisa mesečno! Čitalac stripa je već tada morao da bira koji serijal će pratiti dalje jer je manji broj ljudi mogao sebi priuštiti da ih sve kupi. Bio je to vrhunac strip-industrije u Rumuniji, tipa „bilo jednom sad se pripoveda“, usledilo je zatim gašenje jednog za drugim i časopisa i izdavača. Jedini časopis koji se može danas kupiti na kioscima je „Garfield“, koji ujedno ima i najduži staž kod nas. Iskreno se nadam da će neki budući izdavači, naročito izdavači periodičnih publikacija, naučiti nešto iz ovih iskustava.

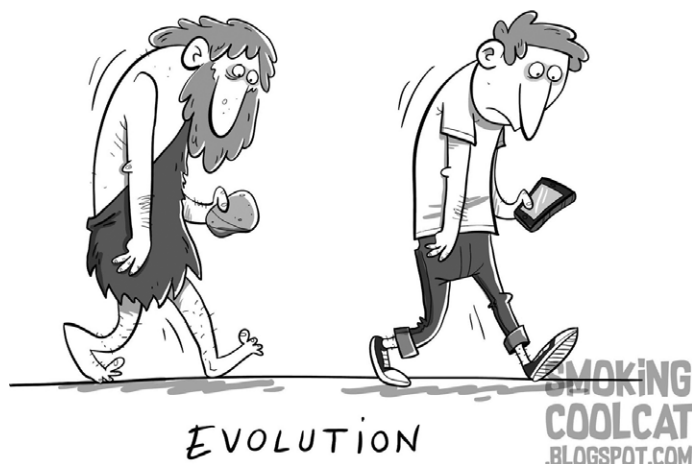
PRESSING: Spominješ neke buduće strip izdavače. Šta misliš, u kom pravcu se kreće strip izdavaštvo u Rumuniji?

UNGUREANU: Verujem da samo ozbiljno tržište sa puno čitalaca može podržati izlaženje, odnosno kontinuitet strip-časopisa, a u Rumuniji to ne postoji... Verovatno ni neće postojati, niti kultura masovnog kupovanja stripa kakvu možemo videti u zemljama sa tom tradicijom, tako da se možemo posvetiti jedino izdavanju albuma i grafičkih novela. Naravno, postoje i ovde čitaoci, ali ih je malo i izbirljivi su, sa dobro definisanim ukusom. Jedina šansa da ovaj domen podignemo na viši nivo jeste privlačenje novih čitalaca, ljude koji, možda, nikada nisu ni čitali strip u životu, uz objavljivanje naslova i tema od interesa, baš onako kako se desilo u slučaju strip knjige „Istorii din 89 in benzi desenate“. Drugi pravac bi bio strip za decu. Imamo nekoliko izdavača koji na tome rade ali tu leži ogroman potencijal, koji je još veći ako dodamo i obrazovnu komponentu, a ne samo zabavnu. U ovom segmentu mislim da bi jedan periodični strip-naslov dobro funkcionisao, i uz priloge o igricama, aktivnostima i drugim stvarima, dobar izbor za finansiranje bio bi reklamiranje brendova za decu, ali i učestvovanje u programima od strane državnih institucija. Sve uz uslov da sadržaj bude kvalitetan i da u pozadini postoji jaka ekipa ljudi. Nije dovoljno imati samo scenaristu i crtača, potreban je i izdavač sa vizijom i neko ko će se baviti distribucijom, reklamom itd. To je kao kulinarski recept za koji nam je potrebno puno odabranih sastojaka kako bi jelo ispalo dobro i baš onako kako treba.

PRESSING: Spomenuo si strip knjigu „Istorii din 89 in benzi desenate“, u kojoj je objavljena i tvoja kratka priča. Da li je baš to recept za izdavački uspeh na rumunskoj strip-sceni ili je to samo izuzetak?

UNGUREANU: Već izvesno vreme imao sam ideju o realizaciji grafičkog romana na temu antikomunističke revolucije iz 1989. godine, i jednom prilikom pitao sam direktora istorijskog Muzeja iz Brašova (institucija koja organizuje Festival istorijskog stripa) da li smatra da bi jedan kolektivni album na tu temu bio interesantan publici. Ideja mu se momentalno svidela, i ubrzo nakon toga započeo je mukotrpan posao sklapanja finansijske konstrukcije i krenuli smo sa radom. Sve je još više ubrzala i činjenica da se bližio jubilej- 30 godina od tog istorijskog trenutka. Nije bilo nimalo lako koordinisati radna tom albumu, ali je za manje od 2 meseca od pokretanja projekta iz štampe izašao prvi strip-album u Ru-

muniji na tu temu. Najveći kolektivni album (39 autora) i najobimniji (212 stranica stripa) - rekordi na koje smo ponosni i koje jedva čekamo da budu oboreni! Album je naišao na sjajan prijem, od ljubitelja stripa, očekivano, ali i od onih koje je zanimala isključivo tema, uključujući tu i istoričare. Da je tako, potvrđuje i činjenica da je prvi tiraž rasprodat za manje od deset meseci od izlaska, što je baš značajna stvar imajući u vidu da je cena albuma bila poprilično visoka. Trenutno se razmatra i traži solucija za novi tiraž, a već je preveden i odštampan i na francuskom jeziku. Nadamo se da sledi i na engleskom, i možda na još nekim jezicima. U svakom slučaju, tema je bila faktor koji je presudno uticao na uspeh ovog albuma, plus, naravno, učešće autora koji su na kratko ostavili po strani sve svoje projekte na kojima su radili i za relativno kratko vreme stavili na papir svoja ili sećanja njihovih roditelja na taj decembar 1989. godine. Isto kao i u marketingu i advertajzingu kada se želi privući pažnja konzumenta/ čitaoca, to se može uraditi izborom teme i naslova, pa tek posle toga dolazi crtež, priča i opšti kvalitet samog „produkta“. Možeš imati odlično urađen strip-album sa temom koja ne zanima nikoga i album koji je „crtan nogama“ ali sa temom od opšteg interesa, i šta mislite koji će se bolje prodavati?

PRESSING: Organizovao si i učestvovao na brojnim strip-manifestacijama. Mogu li takve manifestacije privući neku novu čitalačku publiku?

UNGUREANU: Godinama sam bio sve aktivniji na tom polju, a da toga nisam ni bio svestan – Izuzimajući ono što radim kao autor, časopis „Comics“ se pojavio jer je bilo potrebe za neakvom besplatnom i svima dostupnom platformom gde smo mogli da objavljujemo (bez određene teme i bez ikakvih drugih ograničenja), dok je „Bucuresti Comics Fest“ nastao kada sam već upoznao popriličan broj autora i kada mi je bilo lako da ih sve pozovem da izlažu svoje radove u galerijama od nekih prijatelja. Manifestacije ovakve vrste su esencijalne u razvoju samog doma: susreću se autori i razmenjuju iskustva, podstiču jedni druge, publika otkriva nove autore, počinju da ih prate i kupuju njihove radove, ukazuju se prilike za nove projekte i na kraju, ali ne i poslednje, strip-časopisi dobijaju nove čitaoce. Takođe, privlači se pažnja masovnih medija, pojavljuju se članci u novinama (online i štampani), objavljuju se reportaže i intervjui na televiziji, sve više ljudi saznaje šta se dešava na rumunskoj strip-sceni, dok brojnost publike i konzumenata rastu. Malo pomalo, ali trend je rastući! Naravno, u pozadini je dosta truda, uloženog vremena i utrošenog novca iz sopstvenog džepa ali su tu i rezultati po meri, i ništa od toga ne bi bilo moguće da nismo mala ali jedinstvena zajednica.

PRESSING: Trenutno je aktuelan tvoj web-strip „Auzite in RATB“. Verujem da „tramvajskih“ priča iz gradskog prevoza ne nedostaje i da je ta tema zahvalna iz ugla jednog strip-autora?

UNGUREANU: Da, jednom nedeljno crtam po jednu epizodu iz serijala „Auzite in RATB“, jednom od baš malobrojnih rumunskih web-stripova (padaju mi na pamet još nekoliko: „Fredo and Pidjin“, „Fisksoppa“, „Uto-

pia Balcanica“ i „Comics Ceva Marunt“...). Na fejsbuk stranici, putnici na deonicama javnog prevoza tramvajima u Bukureštu (RATB), ali ne samo u njima, postavljaju i pišu zgode i nezgode koje su čuli ili videli, a ja sve to, nešto od napisanog a nešto moje, nacrtam i objavim – uz to pokušavajući da pošaljem i nekakvu poruku, a ne samo da bih nekoga nasmejao. Smatram važnim da autor bude u toku i da stvara neprekidno, meni lično čak i odgovara forma i koncept web-stripa, imajući u vidu činjenicu da sam se formirao kao autor koji objavljuje nedeljno. Dalje, raduje me što kroz jedan online serijal, prilično popularan, promovisemo upravo ideju o stripu i web-stripu, jer ako neko prati neki online strip i smatra ga zabavnim onda će biti mnogo spremniji da kupi i neki odštampani primerak. Plus, web-strip smatram generalno izuzetno dobrim „instrumentom“ za mlade autore da prezentuju svoje ideje, da se promovišu, da smišljaju likove i situacije, nađu atraktivne koncepte i da usavršavaju svoje veštine. Danas, sve to imamo na dohvat ruke: besplatni nalozi na društvenim mrežama ali i mnoštvo drugih platformi za crtače, tableti za crtanje po pristupačnim cenama, potrebno je samo malo inspiracije i mnogo rada! Nakon nekoliko godina „vežbanja“ ruke sa web-stripom, svaki autor može da krene u „bombardovanje“ izdavača predlozima za serijale i izdanja. Ako sam nešto naučio iz svih mojih dosadašnjih iskustava to je da niko neće doći da te vuče za rukav ako ti kao autor čekaš i ne upoznaješ ljude sa onim što radiš, bez obzira na to koliko dobar crtač bio! Treba se pokrenuti, biti aktivan, potrebno je raditi na promociji, učestvovati na manifestacijama, na konkursima, upoznavati ljude itd. Samo tako možemo da se nadamo da ćemo ovu oblast pokretati napred i da ćemo imati više stripova za sve kategorije čitalaca.

PRESSING: Trenutno si deo ekipe koja priprema crtani film „Banciu, detectiv animat“. Da li si zadovoljan sa radom na ovom projektu?

UNGUREANU: Slobodni sam umetnik već dugi niz godina, i za to vreme sam učestvovao u različitim projektima: od stripa i ilustracije za knjige pa do izrade plakata, karikatura, dizajna za strateške igre ili maskote i u zadnje vreme sve više u animaciji. Ja radim samo grafički deo i u svakom od projekata neko drugi radi samu animaciju. Sviđa mi se kad vidim kako moji likovi oživljavaju i kreću se po ekranu. I ovde je potrebna dobra i posvećena ekipa ljudi: neko piše scenario, neko crta likove, drugi ih animira, zatim neko ubacuje zvuk i muziku, a ako uračunamo i glumce koji daju svoj glas likovima onda nekoliko minuta crtanog filma može biti produkt četvorice, petorice, a možda i svih deset ljudi (što je slučaj na serijalu „Banciu, detectiv animat“, na kome trenutno radim). Animacija je nešto razvijenija oblast od stripa i bolje je plaćena, ali bez obzira koliko posla imao u animaciji ili na nekim drugim projektima, odvajam vreme i „iscedim“ poneki strip za moj blog, koji ostaje mesto najbliže mojoj duši, jer kroz crteže pod brendom „Smoking Cool Cat“ izražavam se naj-slobodnije i u svom karakterističnom stilu, da ne kažem da me je blog (tačnije crteži na njemu) učinio poznatim i privukao sve ostale projekte.

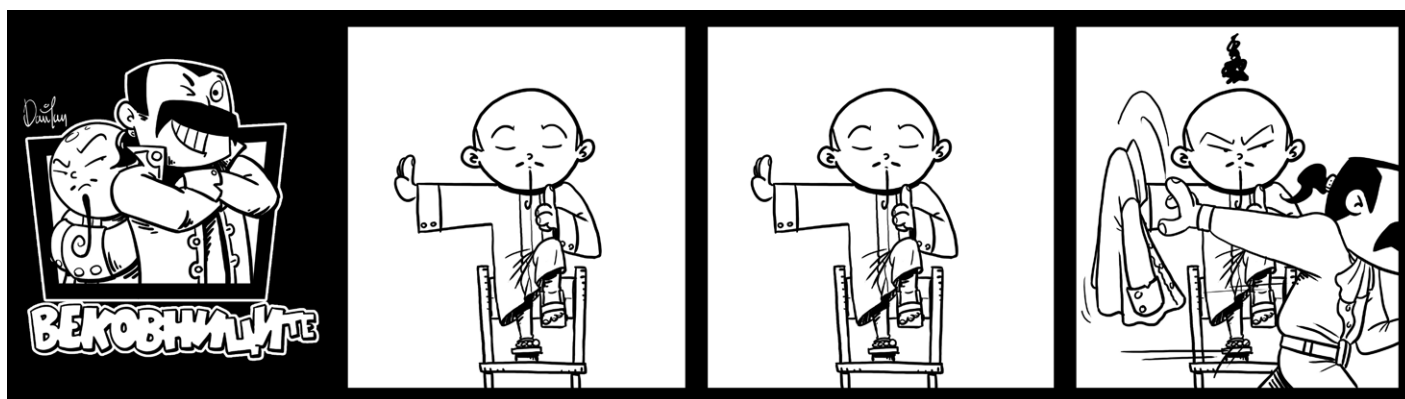
Razgovarao i preveo s rumunskog: Dragan PREDIĆ

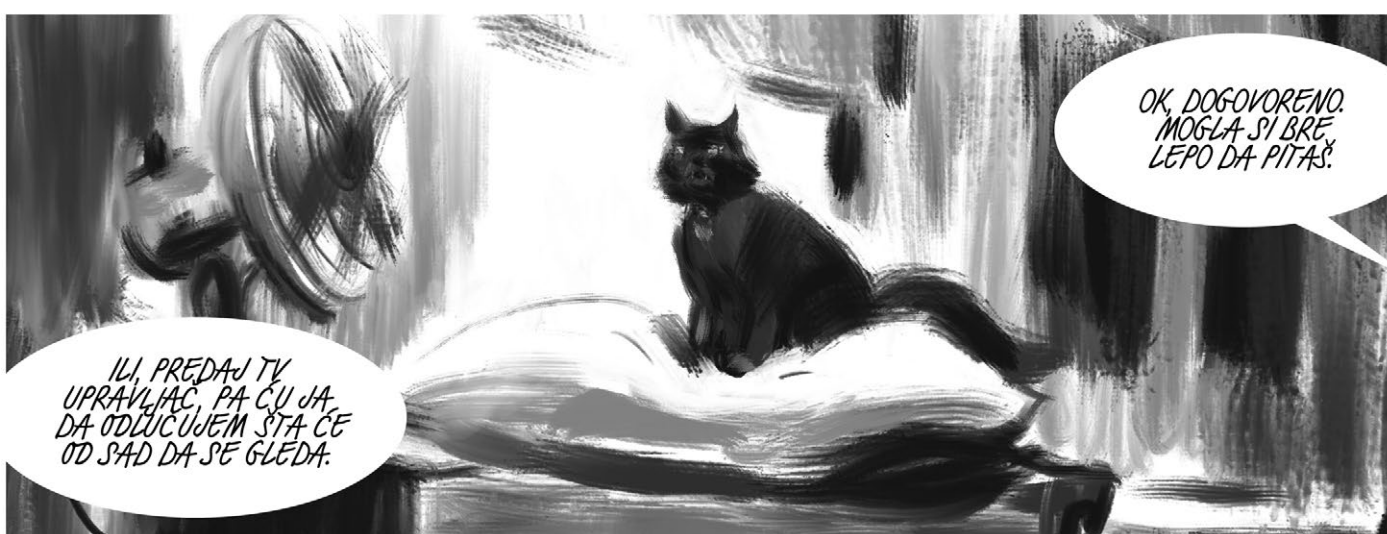
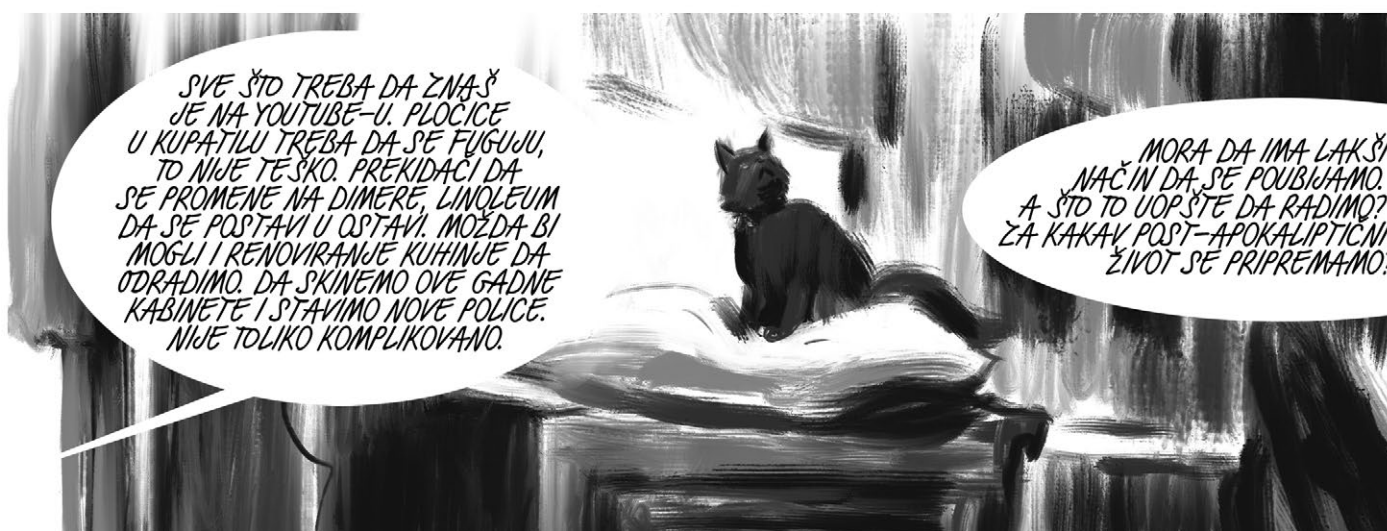
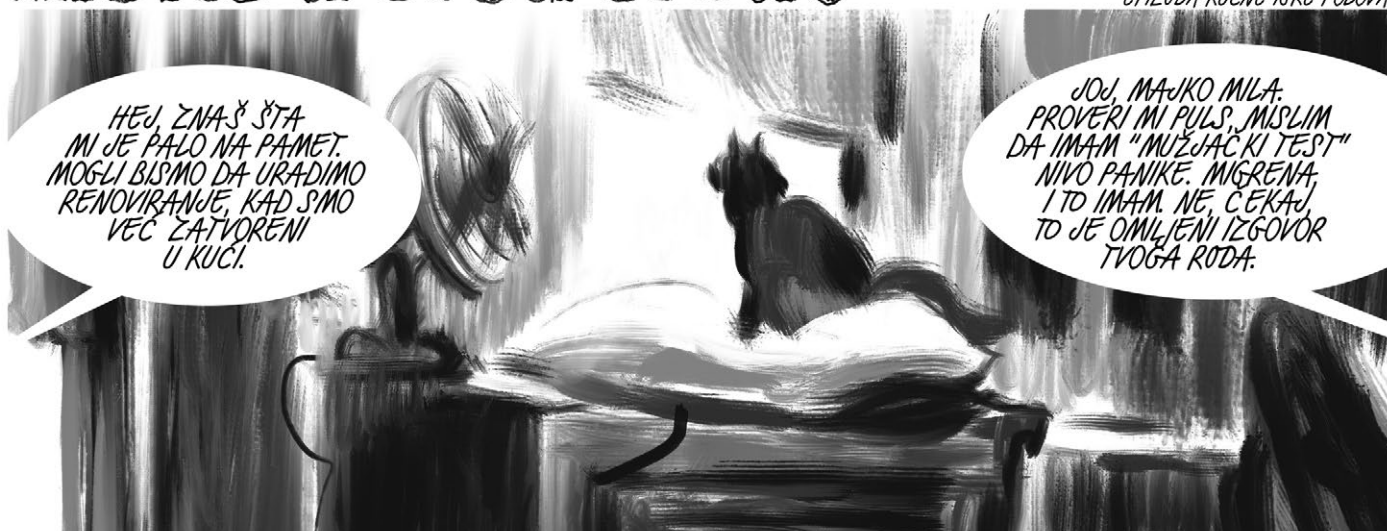
preveo: Miša MITRANOVIĆ

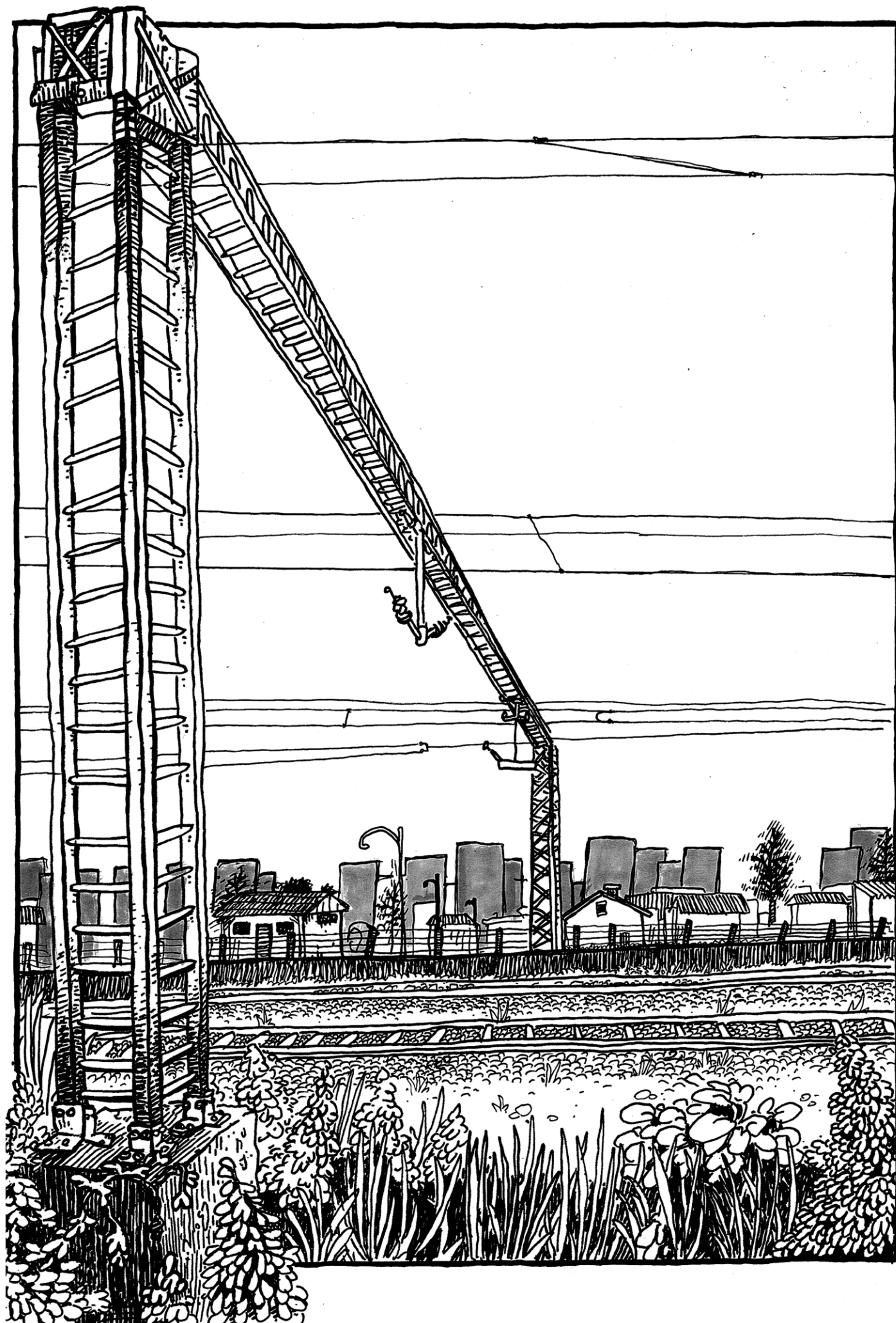
moris u sred srede

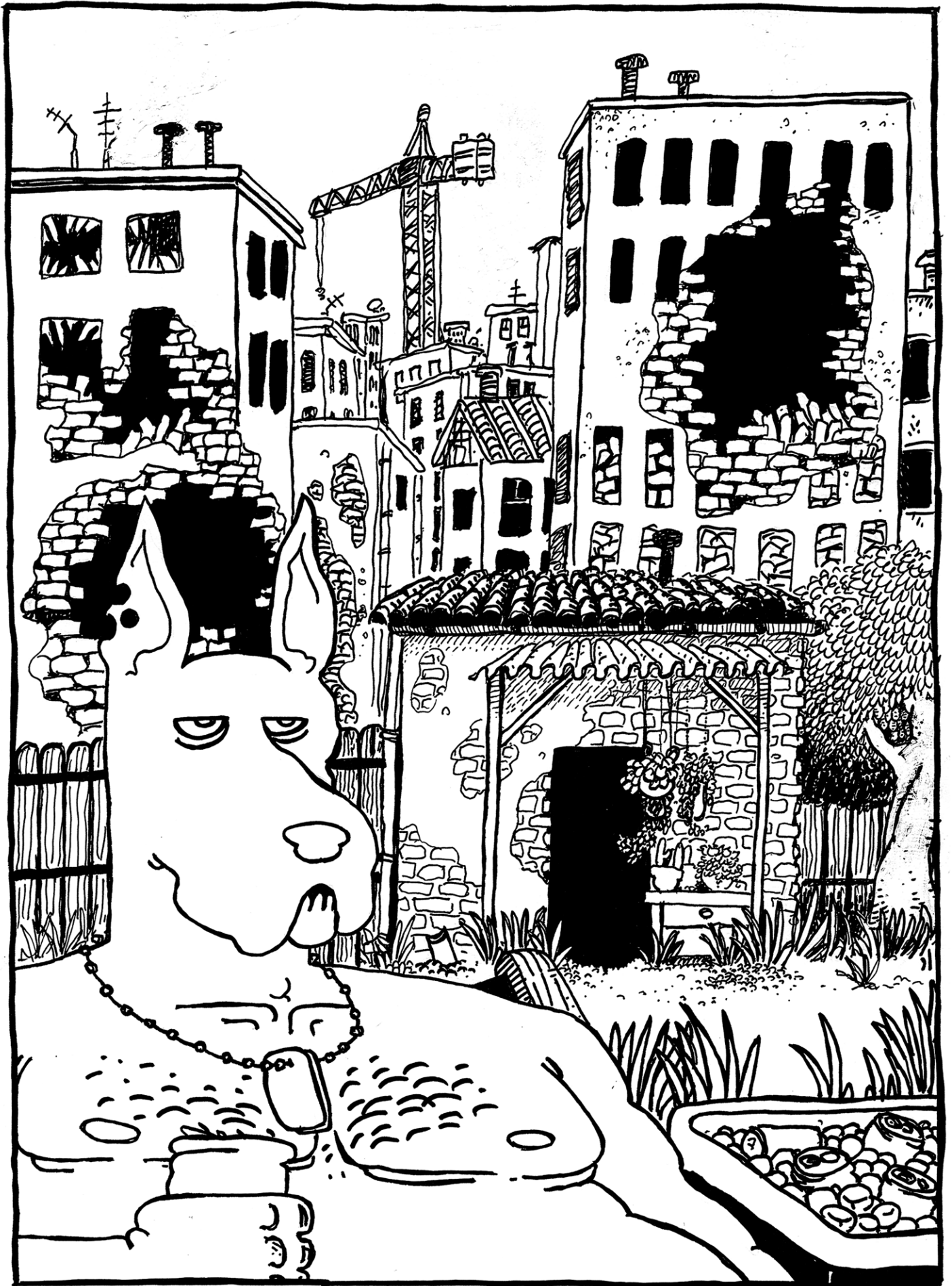
EPIZODA KUĆNE IGRE POLOVA

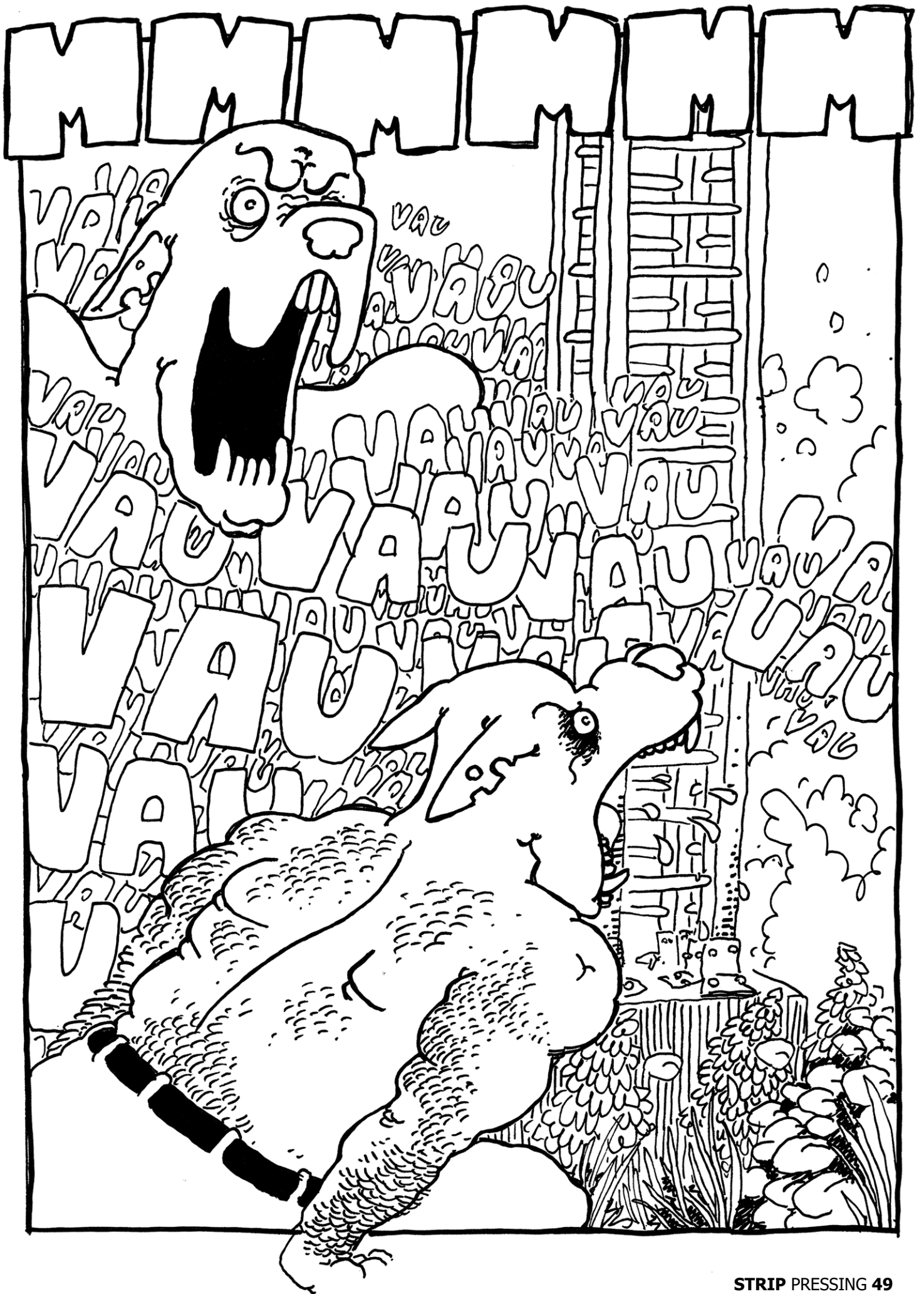
FACEBOOK: IVANA.FILIPOVIC.ARTIST
INSTAGRAM: IVANA_F_ARTIST

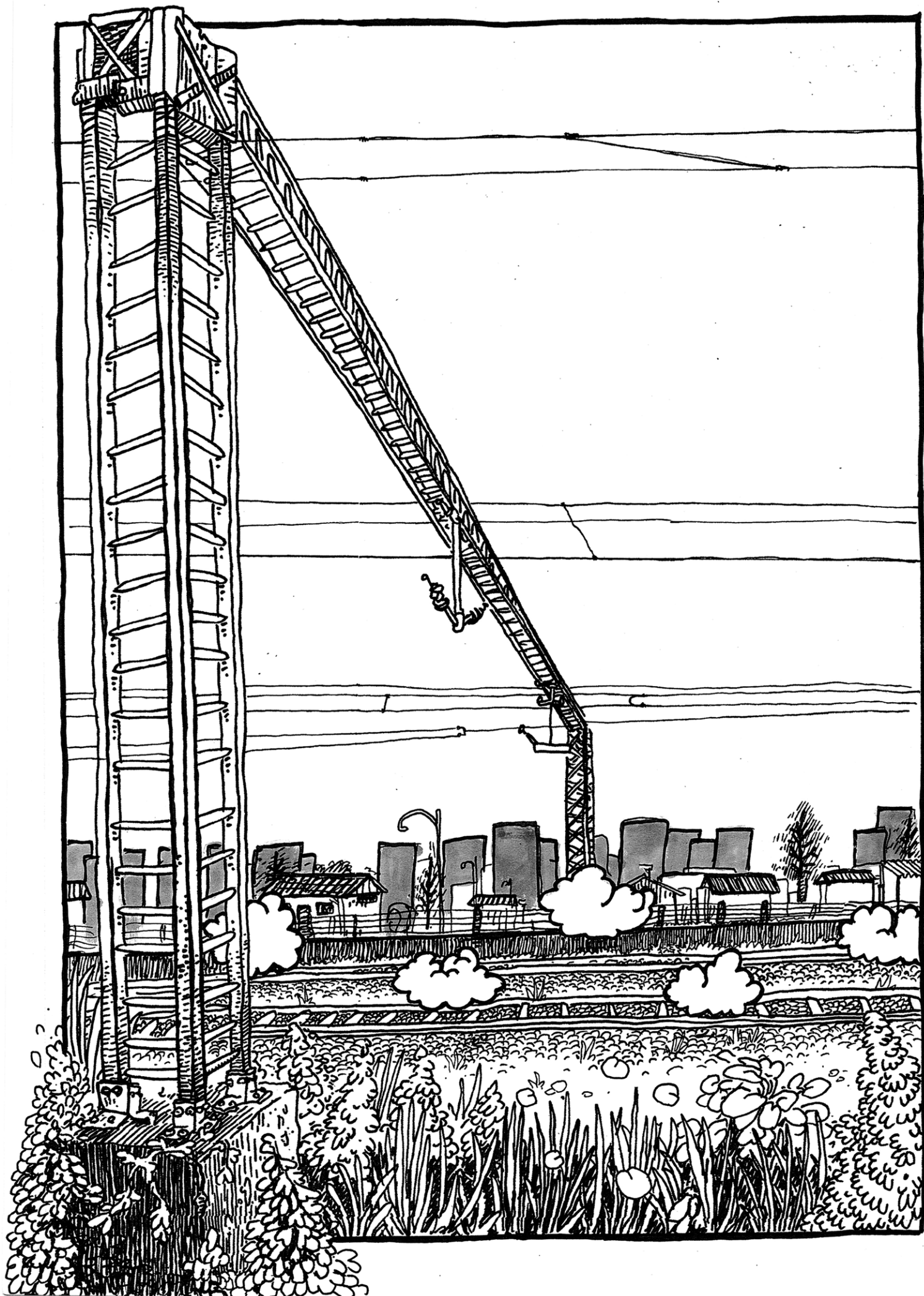
Ivana F.

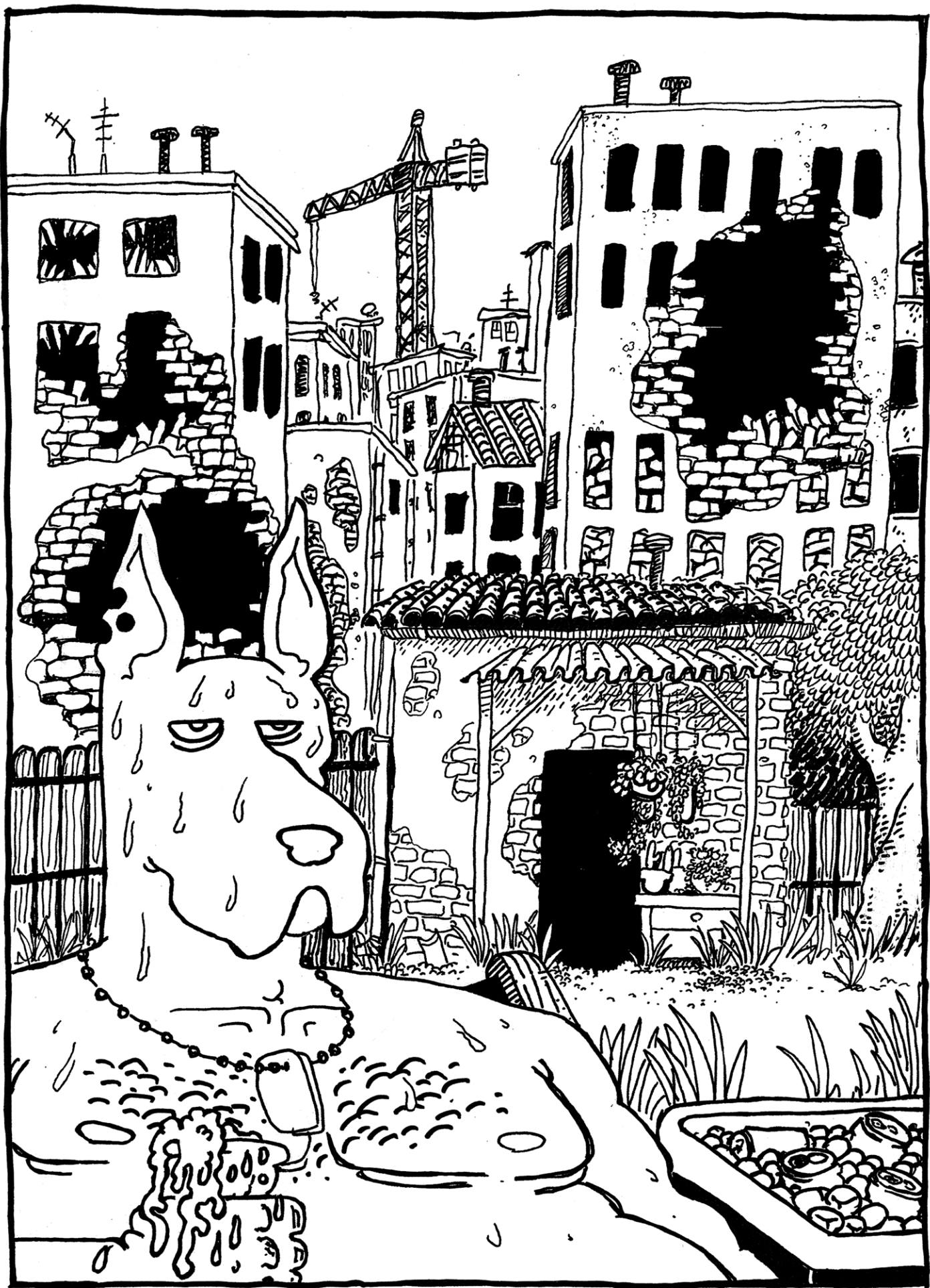

Priče iz majstorske radionice: Antonio LUKI
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Prevod: Mina DAVIĆ i Marko STOJANOVIĆ

Tablama protivu strahova

Antonio Luki, sem što ima imenjaka iz redova Franciskana koji je proizveden u sveca, takođe je i jedan od uslovno rečeno crtača mlađe garde u Italiji koji se lagano ali sigurno profilishe u pravu pravcatu crtačku zvezdu – što ne bi bilo tako čudno, da uz to nije i muzička. Ali, nek vam Antonio sam ispriča o tome.

PRESSING: *Ko je Antonio Luki? Kako definišeš sebe?*

Antonio LUKI: Ja sam još uvek ono dete koje je sanjalo o crtanju avantura koje su ga uzbuđivale kad je čitao stripove. Gutam muziku, filmove, stripove i igrice. Volim progresivnu muziku ali, zbog bizarne igre sudbine, sviram bubnjeve u pank bendu („Rodeo Clown“) i već par godina radim sa izdavačem „Serdo Boneli“ („Sergio Bonelli“) što je ostvarenje mog sna.

PRESSING: *Kada si krenuo da sanjaš o radu za „Boneli“ i zašto?*

LUKI: Bilo je to onda kada sam video svog prvog „Dilana Doga“ u osnovnoj školi. I crteži i priča su me pogodili.

PRESSING: *Kada si započeo rad za „Boneli“, da li je bilo onako kako si to zamišljao? Šta si očekivao, a šta si dobio?*

LUKI: Početak saradnje sa „Bonelijem“ je jedna od najjačih emocija u mom životu. Još uvek se sećam Manfredijevog (Gianfranco Manfredi) telefonskog poziva kojim mi je saopštio dobre vesti. Ceo proces od crtanja prve strane pa sve do debija na kioscima je bio pun euforije i anksioznosti. Rad za tako važnog izdavača stavlja na tebe puno pritiska, želiš da uradiš posao najbolje što možeš. Na sreću, Manfredi me je uspešno smirivao. Nisam se mogao nadati nalaženju boljeg autora za moj ulaz u porodicu „Bonelija“.

PRESSING: *Ako voliš progresivnu muziku, zašto ne sviraš bubnjeve u bendu koji se bavi takvom vrstom muzike?*

LUKI: Zapravo, svirao sam u progresivnim metal bendovima i trenutno imam ideju za projekat vezan za progresivnu muziku ali je „Rodeo Clown“, (pank bend u kome sviram) jednostavno najuspešniji. Progresivni žanr je muzički žanr koji zahteva puno pažnje od slušalaca i nije pogodan za male svirke u lokalnim klubovima. Ali ja ne odustajem! (Smeh!)

PRESSING: *Šta je došlo prvo, crtanje ili muzika?*

LUKI: Uvek su išli ruku pod ruku. Otkad sam bio jako mlad, uvek sam imao muzički instrument ili olovku na raspolaganju. Jedno gu-
ra i pomaže drugo. Povezane su čak i ako su drastično suprotne u raznim aspektima: crtanje

i strip su usamljenički rad čiji plod rada se vidi tek nakon godinu dana, i to u najboljem slučaju. Muzika, sa druge strane, jeste trenutak susreta sa drugima i kada sviraš uživo, energija se prenosi u stvarnom vremenu.

PRESSING: *Da li ti strip i muzika daju isto zadovoljstvo?*

LUKI: Kao što sam objasnio, energija koju mi daje muzika nije uporediva sa radom na stripu. Ko god radi stripovski posao u osnovi je nesiguran i potrebno mu je konstanto uveravanje da mu ide dobro. Iz ovog razloga, publika koja igra tokom koncerta se ne bori za mene.

PRESSING: *Da li te je umetničko školovanje pripremilo za rad u stripu, i ako jeste, kako?*

LUKI: Prva godina umetničke škole je krenula sa časom samoupravljanja i, ironično, kreiran je kurs stripa. Nažalost, nije bilo „život“, crtanja, tako da sam sve što sad znam naučio sam. Međutim, naučio sam dosta iz crtanja geometrijskog dizajna što se tiče perspektive. Godine 2007. Preselio sam se u Rim da pohađam školu koja podučava 2D i 3D grafiku za video igre (AIV). Krenuo sam da crtam nakon par godina pauze i krenuo da radim na grafičkoj tabli. Shvatio sam da je to moj spas jer sam jako nesrpljiv. Videti rezultat brzo i načiniti izmene u trenutku me je oslobodilo anksioznosti koje sam imao za klasičnom tablom za crtanje.

PRESSING: *Kakve su te anksioznosti, osim nesrpljivosti?*

LUKI: Nesigurnost. Naročito u početku. Tokom vremena i posle toliko nacrtanih tabli iščeznu mnogi strahovi. Crtanje ljudske figure, na primer, nije više problem. Umesto toga, sva preostala anksioznost dolazi iz nesposobnosti da nacrtam na tabli ideju koja se formiraala u mojoj glavi takvom kakvom je u glavi vidim. Ali ovo je normalno i pretpostavljam da će me pratiti tokom čitavog stvaralačkog puta.

PRESSING: *Nakon rada na grafičkoj tabli, da li ti nedostaje tradicionalno crtanje na papiru?*

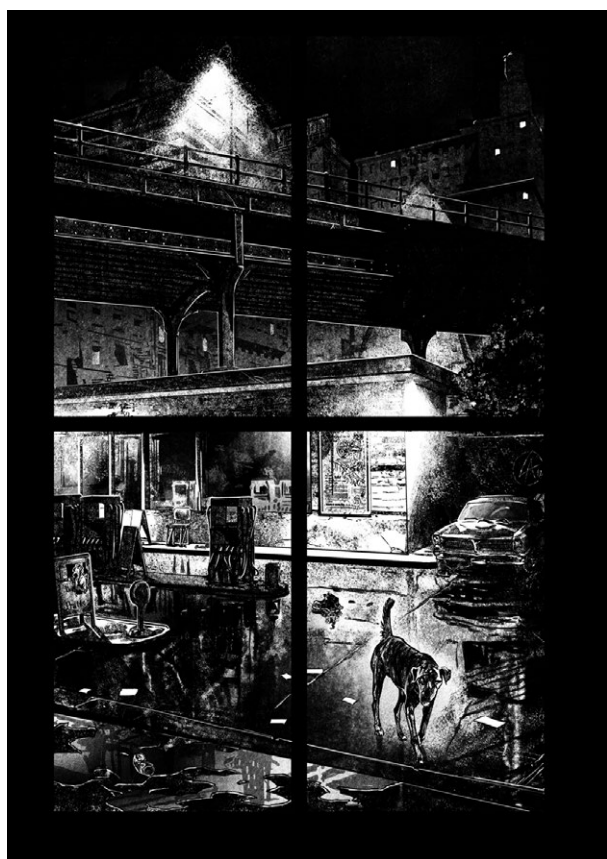
LUKI: Nikada.

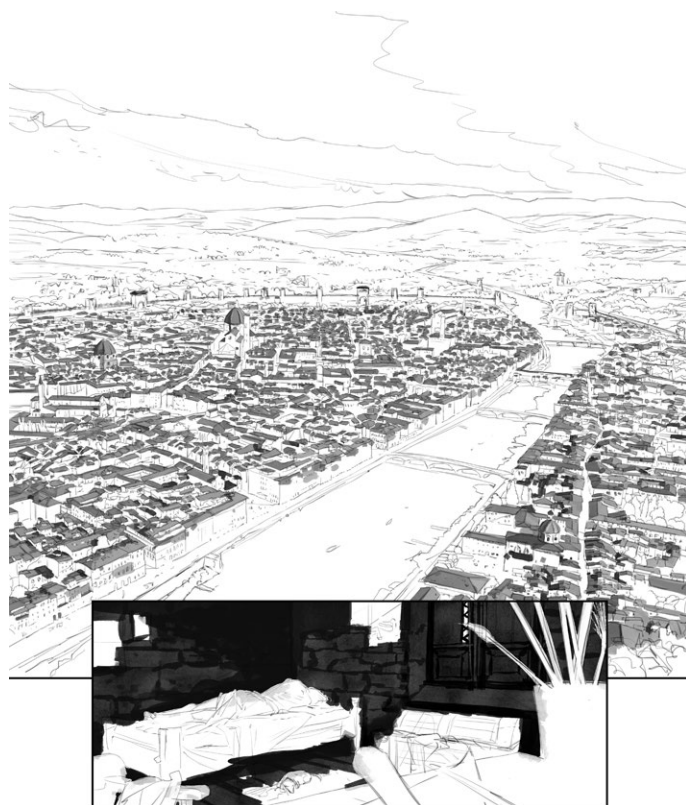
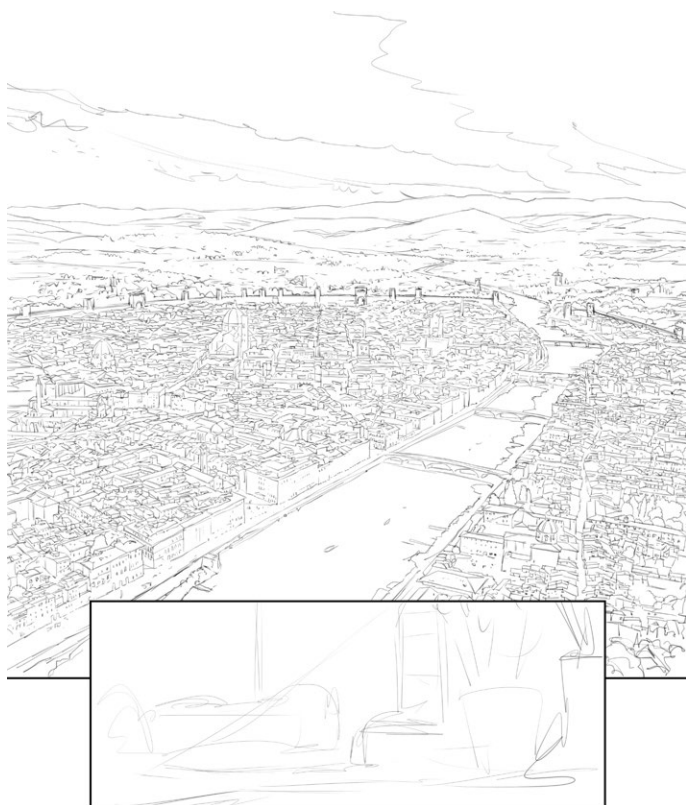
PRESSING: *Da li je početak rada za „Bonelija“ tražio od tebe velike promene u tvom radu, i ako jeste, kakove?*

LUKI: Moj prvi rad za „Bonelija“ je „Adam Vajld“ („Adam Wild“), napisan od strane Đanfranka Manfredija. Serijal se odvija u Africi i kada sam crtao probne table radio sam ih bez skice u olovci, delom zato što sam imao još jedan posao da završim, a delom zato što sam hteo da ima divlji izgled. Ovaj pristup crtanja i brisanja linija davao je rezultat koji liči na drvorez. Manfrediju se to jako dopalo i želeo me je u timu. U tom trenutku još uvek sam bio u potrazi za sopst-

venim stilom i moj stil se menjao u zavisnosti od priče: puno crne i efekata u horor pričama koje su izazile u „Šinigamiju“ („Shinigami“), jasan i definisan izgled za priče „Rili“ („Really“) od strane Paole Barbato (Paola Barbato) i Matea Busole (Matteo Bussola). Crtački izraz na „Adamu Vajldu“ je postepeno postao sredina između ova dva ekstrema. Onda mi je Manfredi predložio „Inkvizitora“ („The Inquisitor“) i želeo je da sam radim kolor. Na početku je bilo tragično, nisam bio upućen u bojenje i napravio sam grešku odvojivši posao crtača i koloriste. Prvo sam uradio tuš, pa sam onda bojo. Nisam bio srećan rezultatom, table nisu ispale onako kako sam želeo. Pogledao sam mnoge tutorijale umetnika koje sam poštovao i probao pristup koji imaju concept artisti: naslikao sam u nijansa sive i potom dodavao boju i različite efekte preko. To je bila prekretnica.

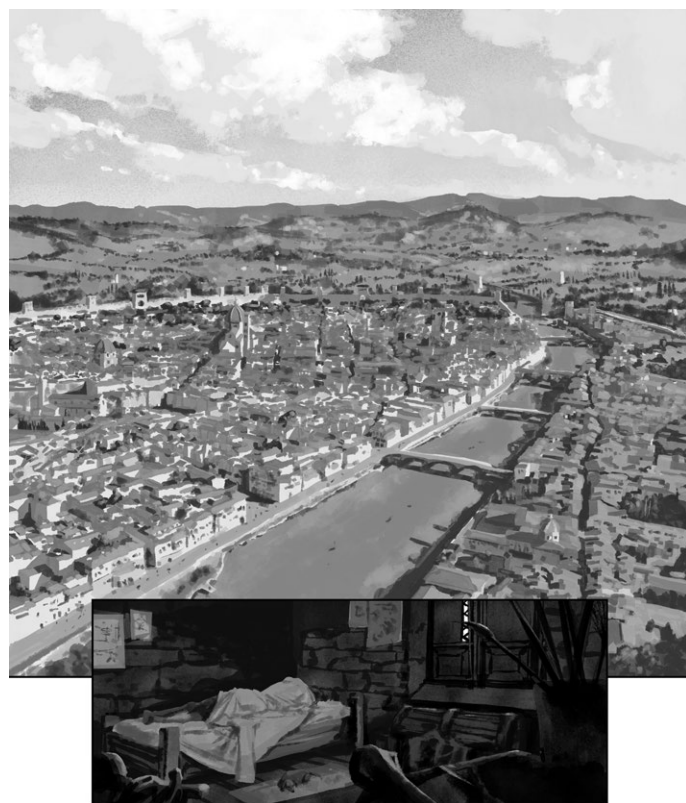
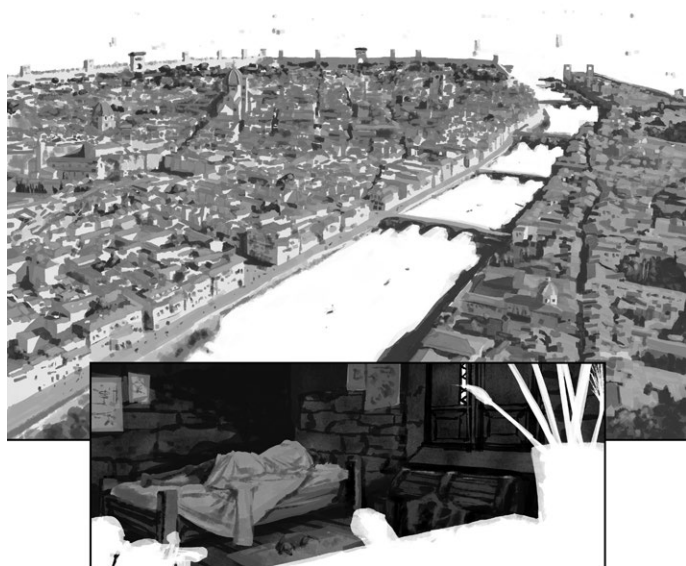

PRESSING: *Koliko je važno samopouzdanje za rad koji priložiš? Mislim, ti vidiš razliku, ali da li je i čitalac prepoznaje?*

LUKI: Mislim da je važno, ali sa druge strane, nesigurnost, ako se dobro kanališe, dovodi do razvoja - osećaj da nisi stigao gde želiš, već da treba da napreduješ.

PRESSING: *Koji je tvoj proces rada? Dobiješ e-mail sa scenarijem, šta se onda desi?*

LUKI: Pročitam celu priču da bi razumeo šta me čeka, kakvu atmosferu zahteva, da bi izbegao iznenađenja tokom izrade crteža. Onda pripremam projekat za sve strane u Klip Studiju (Clip Studio), uključujući prelom strana. U tom trenutku uradim brze postavke. U suštini, pokušam da imam celu priču pred očima. Onda krećem da radim scene po blokovima, hronološki, od početka do kraja. Već neko vreme sam zapostavio olovke, slikam direktno. Ovo jedino mogu da priuštim jer mi tehnologi-

ja to dozvoljava; raditi to tradicionalnim pristupom bilo bi nezamislivo.

PRESSING: Rekao si da si tražio sebe. Da li si se pronašao?

LUKI: Nadam se da nisam.

PRESSING: Ljudi uvek govore o stvarima koje možeš i ne možeš da radiš kad

crtas stripove za „Boneli“. Kad si se priključio osoblju „Bonelija“, da li ti je neko objasnio šta možeš i ne možeš da crtaš? (Mislim da mi je jednom Darko Perović rekao, valjda, da Teku na primer ne može da se smeje u stripu, ili tako nešto...)

LUKI: Još jednom moram da se zahvalim Manfrediju. Nikada mi nije

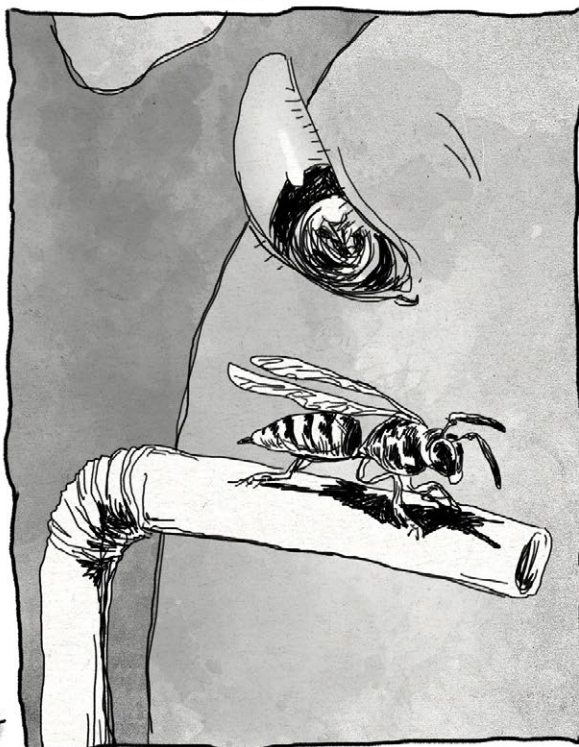
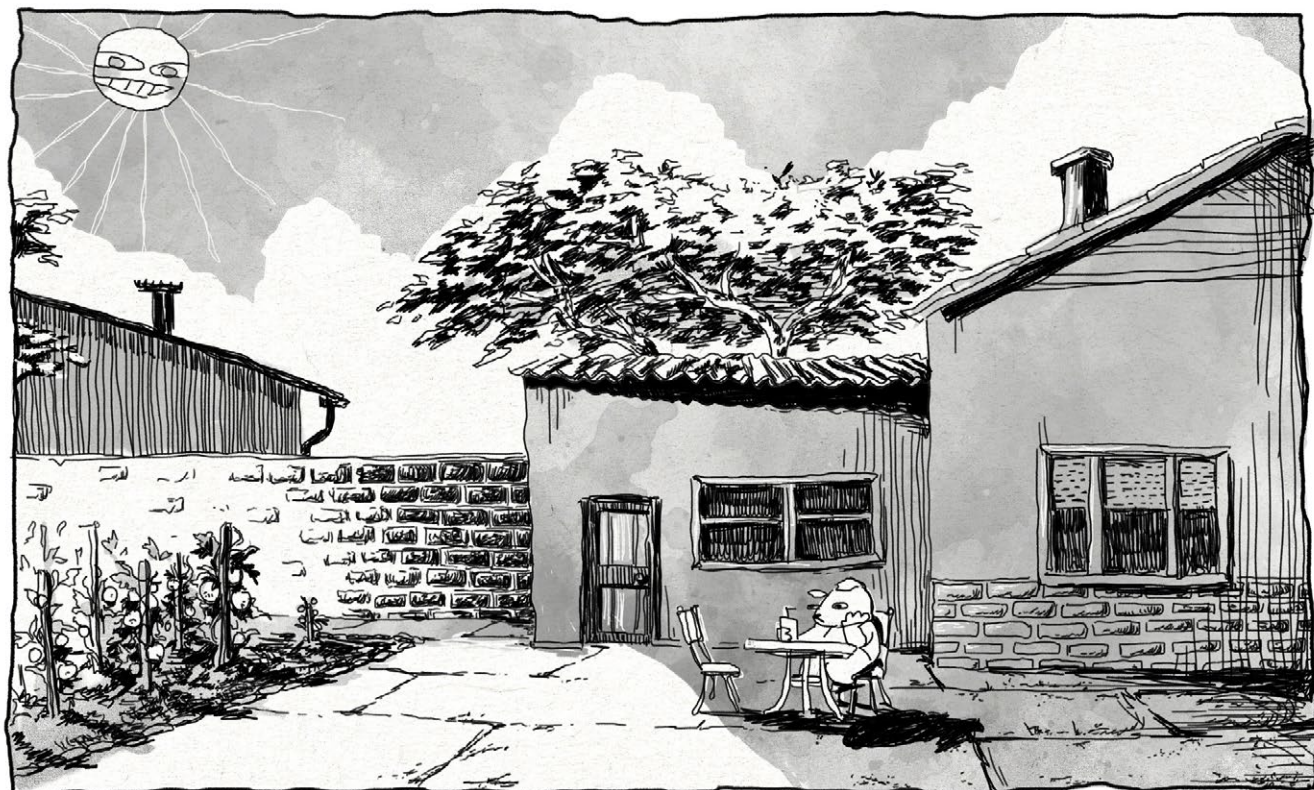
nametao uslove. Uvek mi je davao slobodu da eksperimentišem i naravno, trudio se da me pogura da napredujem, pišući mi priče koje su, prema njemu, mogle da istaknu najbolje strane mog stila.

PRESSING: Koji savet bi dao mladim umetnicima koji ulaze u svet stripa?

LUKI: Jedini savet je da uče, da posvete sve vreme koje imaju crtanju, čitanju i posmatranju radova njihovih omiljenih umetnika, i, ako je to stvarno njihov san, da ne prestaju da veruju u njega. Šansa će doći i moraš biti spreman kada je tu. ■

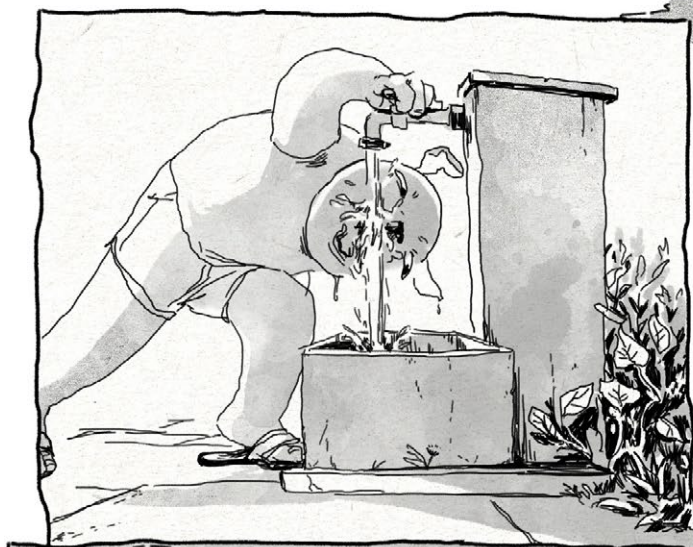

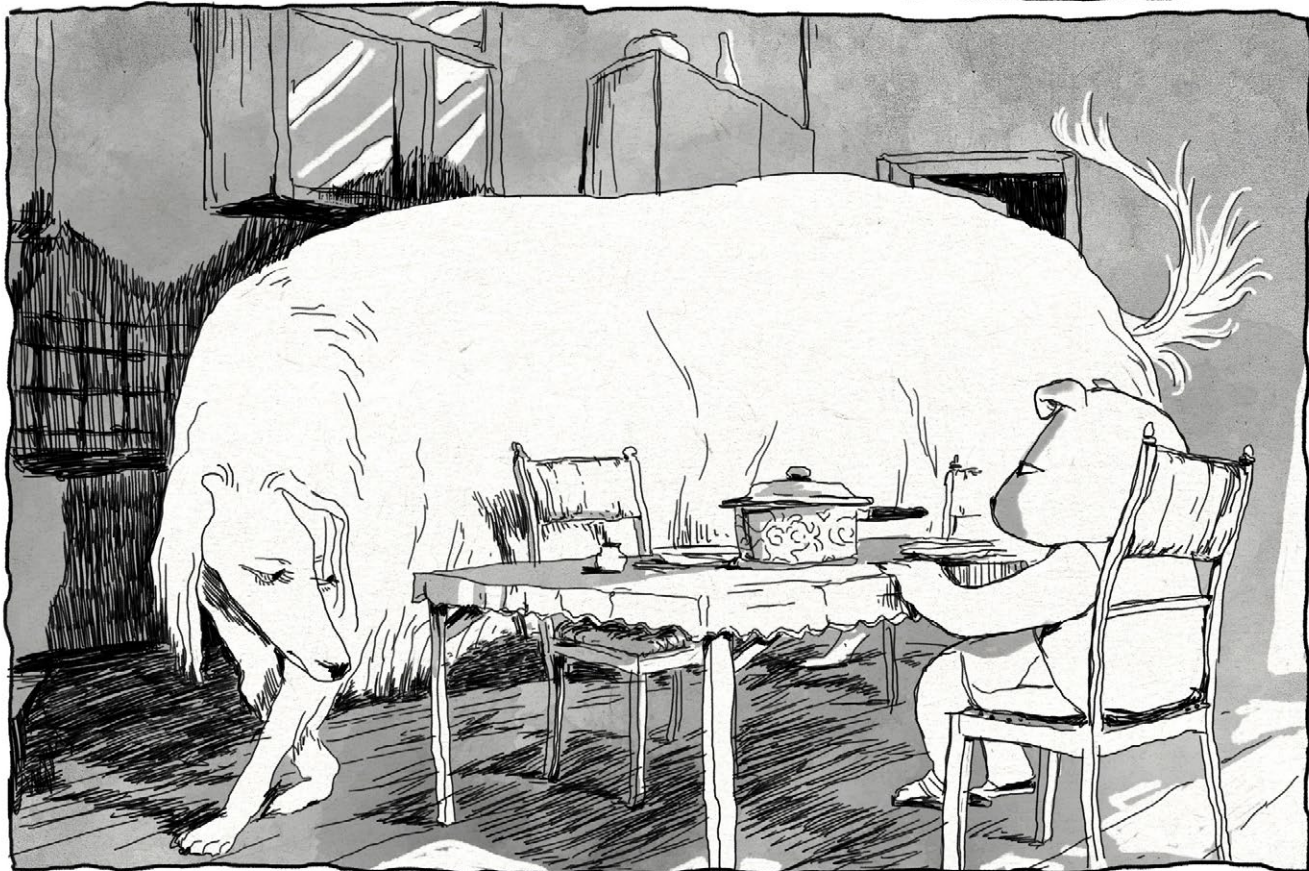
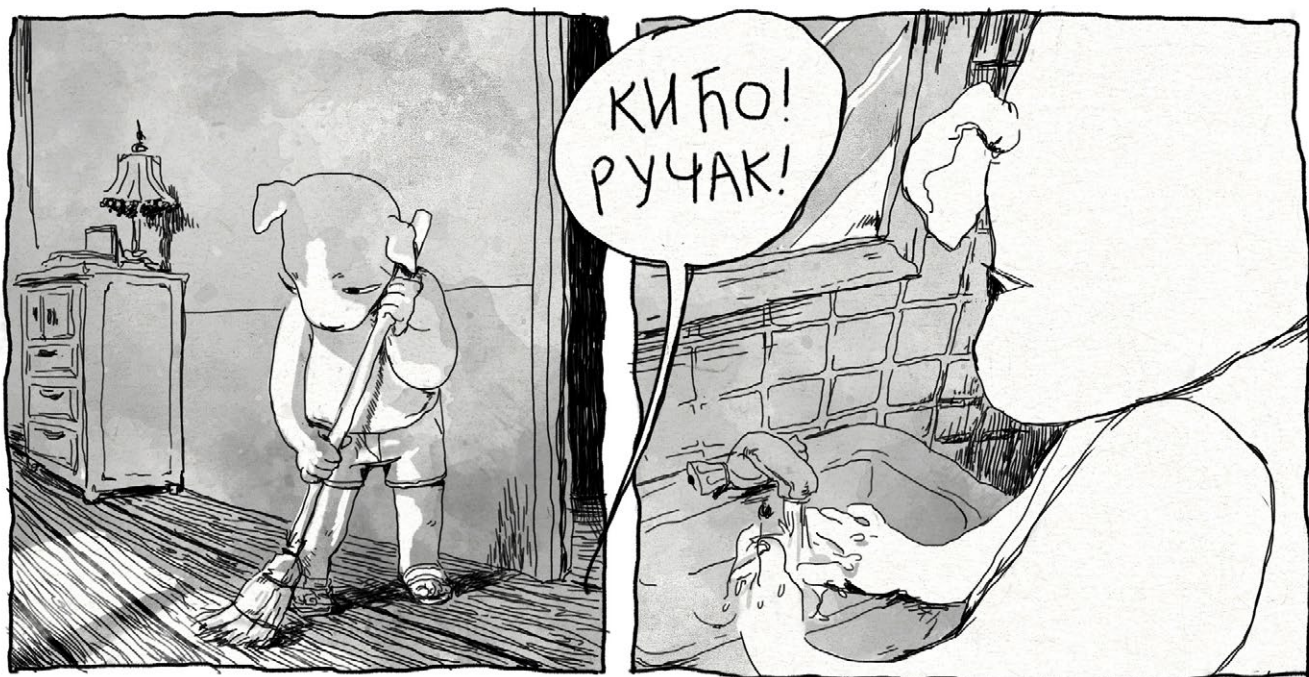
ЖЕМИ БИТИ ПАС!

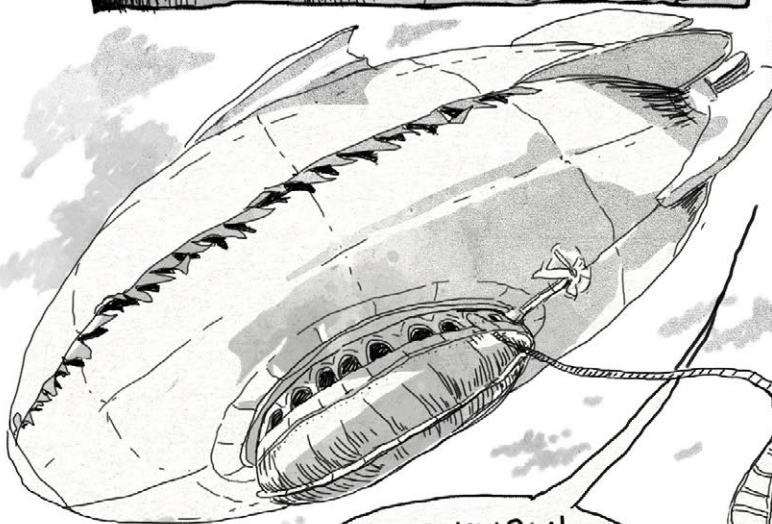

ГЛАВА 1. "НЕДЕЛЪА"

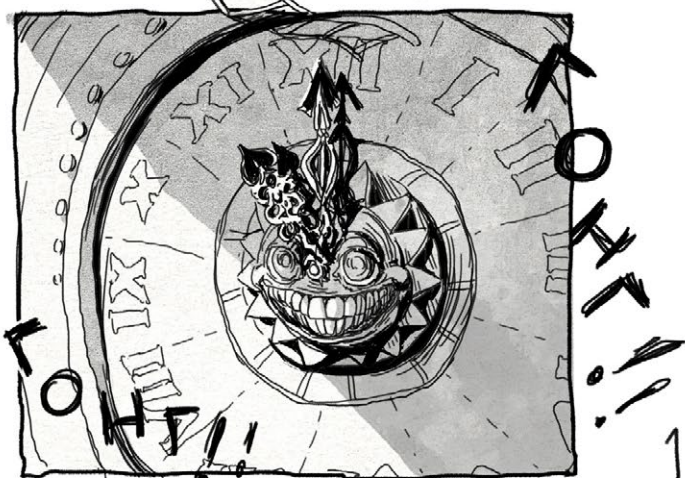

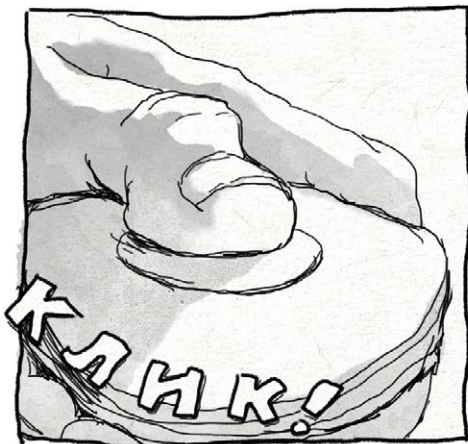

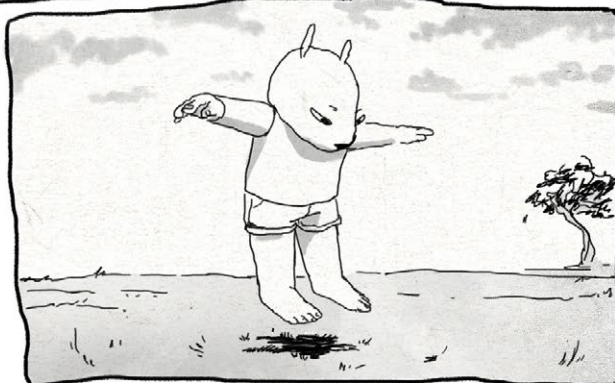

ПОЖУРИ!
ДИРИЖАБЛ ЈЕ
ВЕЋ УЗЛЕТЕО!
ЗАКАСНИЋЕШ НА
ЦЕРЕМОНИЈУ!

ГЛАВА 2. "ПРВИ САН"

Tugovanka za izgubljinim vesternima

Jeste li ikad igrali igru „šta bi bilo kad bi bilo“? Ma naravno da jeste, nema čoveka na kugli zemaljskoj koji nekad nije uhvatio sebe u zamku postavljanja pitanja, kako monumentalno istorijskih (šta bi bilo da se Abrahamu Linkolnu 15. aprila 1865. nije išlo u pozorište, šta da je sin Klare Pelcl odlučio da se posveti slikarstvu, da se SFRJ nije raspala, da Peđa nije one sudbonosne noći na Munisipalu zatresao samo prečku Van Der Sarovog gola), tako i duboko ličnih (šta bi bilo da sam prihvatio onu ponudu za posao, da sam pazio na časovima matematike, da sam prema toj divnoj devojci bio manje dilkoš, da Peđa nije one sudbonosne noći na Munisipalu zatresao samo prečku Van Der Sarovog gola) o tome kakve bi se posledice ispilile da su se određeni događaji drugačije odigrali.

Klasičan stripovski primer „šta bi bilo kad bi bilo“ pitanja glasi: „Šta bi bilo da su Dragan Savić i Rajko Milošević Gera nastavili zajednički rad na „Teksaškim jahačima“ nakon dve objavljene epizode?“ I možete mi verovati na reč da je to pitanje za teren devete umetnosti monumentalno istorijsko. Bez dramskog preterivanja.

A i duboko lično za moju malenkost, kad smo kod toga. Da parafraziram ovu ili onu es-tradnu zvezdu iz veselih devedesetih, volim vesterne i rado ih se sećam. Naročito onih dobrih. I nikad nisam prežalio činjenicu da su slavni dani tog žanra ostali duboko pokopani u prošlom milenijumu, bez mnogo nade da će se povampiriti. Osim kada je u pitanju glavni junak ovog teksta, ali to je već neka druga priča za nekog drugog smarača koji nema pametnijeg posla od pisanja hvalospeva davno zaboravljenim opskurnim stripovima.

Pa da se bacimo onda na posao, eh?

Verovatno je, kako bi ovo uvodno lamentiranje nad izgubljenim šansama i pogođenim prečkama bilo razumljivije, najbolje početi grubom skicom istorijske pozadine. Ne one u stripu, nego one oko stripa, odnosno žanra, tamo negde u osamdesetim godinama dvajestog veka. Dok je za čitaoce popularnih kaubojaca u SFRJ to i dalje bilo zlatno doba, zahvaljujući blagom kaskanju za jevnoskim izdavaštvom, na nešto široj, kontinentalnoj sceni, počele su da se pomalaju prve naznake suše koja će pogodi-

ti ljubitelje žanra i trajati sve do... Pa, praktično neće ni prestati.

„Poručnik Bluberi“, ako ne najbolji, onda bar ubedljivo najpoznatiji evropski špageti vestern (ili sufle vestern, ako ćemo da krstimo plodove žanra prema geografskim odrednicama), posle slavnog razlaza njegovih autora sa izdavačkom kućom „Pilote“ sredinom sedamdesetih, nakratko se oporavlja početkom osamdesetih, da bi od 1983. godine i epizode „Poslednja karta“ izlazak novih albuma postao, blago rečeno, sporadičan. Drugi veliki francusko-belgijski vestern, „Komanča“, godinu dana ranije otišao je na osmogodišnju pauzu nakon što je legendarni crtač Erman Ipen odlučio da napusti serijal. Koji se od toga nikad nije oporavio – strip je nastavio da izlazi od 1990. godine kada je scenarista Greg u Mišelu Ružu napokon pronašao zamenu za Ermana, ali fanovi će malo toga dobrog imati da kažu o tim kasnijim epizodama. Osamdesete su bile kobne i po, prema mišljenju pisca ovih redova, najbolji evropski vestern serijal svih vremena, „Kena Parkera“. Autori serijala su tokom 1984. godine odlučili

Tabla iz prve epizode objavljene u „Spunk Novostima“ broj 1/1985

Tabla definitivne verzije u pripremi 2019/2020.

da obustave saradnju sa italijanskom izdavačkom kućom „Cepim“ (kasnije poznatom pod nazivom „Sergio Bonelli Editore“) jer im je bilo sve teže da ispoštuju rokove i obim posla koje im je nametao izdavač. „Ken Parker“ počinje dugo i zamorno potucanje po raznoraznim magazinima koje je, kako smo mnogo kasnije shvatili, bilo početak njegovog sporog i tužnog kraja. Od legendarnih naslova još se čvrsto u sedlu držao legendarni „Teks Viler“, ali „Teks Viler“ je status velikog vesterna, uz par (ne)časnih izuzetaka, imao samo u svojoj rodnoj Italiji. Sasvim zaslužno, dodao bih.

Navedenih okolnosti teško da je bio svestan prosečan čitalac u staroj dobroj Jugi, u dobu u kome su internet, fejsbuk, skajp i slični termini još uvek strpljivo čekali da budu izmišljeni i u kome bi poneku vest o poznatijim strip autorima i/ili njihovim planovima eventualno mogli da pročitaju u nekom od tada brojnih strip magazina. Za Dragana Savića i Geru ništa ne bih mogao da tvrdim – ko će znati do kakvih su informacija u to doba mogla da dođu dva mlada zaludjenika koje je spojila ljubav prema vestern žanru i koji su još od 1982. godine brusili svoje scenarijske i crtačke veštine na kratkim vestern stripovima objavljivanim najčešće u neprežaljenom „Yu Stripu“. Uglavnom, slučajno ili namerno, njih dvojica su se osmelili na svoj prvi ozbiljniji zajednički stripovski poduhvat upravo tokom 1984. godine, u vreme kada je zvezda nabrojanih vestern prvaka neumitno počela da zalazi. Tako je već 1985. godine, u aprilskom broju ondašnjih „Spunk novosti“ debituovao prvi deo novog jugoslovenskog vestern stripa – „Teksaskih jahača“. Samo još jedan domaći kaubojac s kojim se, uz malo sreće, može prekratiti vreme do ručka, verovatno je mislio ondašnji čitalac narečene revije dok ju je na lokalnom kiosku plaćao u paketu sa još nekoliko popularnih crtanih romana.

Volim da zamišljam kako je ondašnjim čitaocima vilica lagano padala do poda dok su užurbano proždimali pogledom stranicu po stranicu „još jednog domaćeg kauboja“, a u mozgu im se polako palile sirene za uzbunu. Jer, taj prizor poprilično verno oslikava moju reakciju tokom čitanja „Teksaskih jahača“ nekoliko decenija kasnije. Nekoliko decenija prekasno, dodavola.

„Teksaski jahači“, u svojoj izornoj verziji (da sad ne pričamo o onoj naknadnoj, doteranoj, iz devedesetih), bili su dinamit koji je samo čekao da neko potpali fitilj. Ili napunjen i podmazan kolt koji samo čeka da dođe u ruke preciznog strelca, ako su vam draže žanrovske metafore. Neizbrušeno, sirovo, zaprljano, ali uzbuđljivo – prokletstvo, kako samo uzbuđljivo – i obećavajuće još malo pa remek delo vestern stripa. Svi sastojci za nešto veliko – da li scenarijski, da li crtački, da li neki treći, četvrti i peti, nevažno – svi su već bili tu, možda ne najbolje uklopljeni, ali u dovoljnoj meri prisutni da bi i slepom bilo jasno vidljivo da je ovom stripu samo potrebno tek još malo vremena i rada – i sve će doći na svoje mesto. Trebalo je samo da sebi daju šansu (eh, koliko je to samo bilo veliko kad ga posmatramo s ove distance) i istorija vestern stripa bi danas, ako ne drugačija, bila neizmerno bogatija.

Vidite, u devetoj umetnosti, slično kao i u sedmoj, rad na vesternu istovremeno je i blagoslov i prokletstvo. Blagoslov, jer pisanje i crtanje vesterna se svodi na ispunjavanje očekivanja čitalaca. Teme i motivi, likovi i zapleti, granice koje se smeju i ne smeju preći – sve je to već unapred dobro poznato i stvaracima i konzumentima dela ovog žanra. Čitaoca obično ne zanimaju nikakve novotarije – on želi da mu još jednom na kvalitetan način prepričate već više puta ispričanu priču. Zato je ljubitelji vesterna lako zadovoljiti, a teško oduševiti. I tu na scenu stupa ona priča o prokletstvu. Autori su primorani da se kreću unutar već zadanih granica, da igraju po davno napisanim i ne previše fleksibilnim pravilima, da iznalaze nove načine da uliju kap kreativnosti tamo gde kreativnost i nije na naročito visokoj ceni.

Draganu Saviću je to uspešno uz pomoć, naizgled, par jednostavnih trikova. Najvažniji se odnosio na izbor glavnog protagonista njegove priče – umesto klasičnog usamljenog individualca koga eventualno u avanturama prati nekoliko prijatelja, Savić je za heroja „Teksaskih jahača“ uzeo sam žanr. Vestern. Onda je

Tabla iz druge epizode objavljene u "Stripoteci" broj 870, 1986.

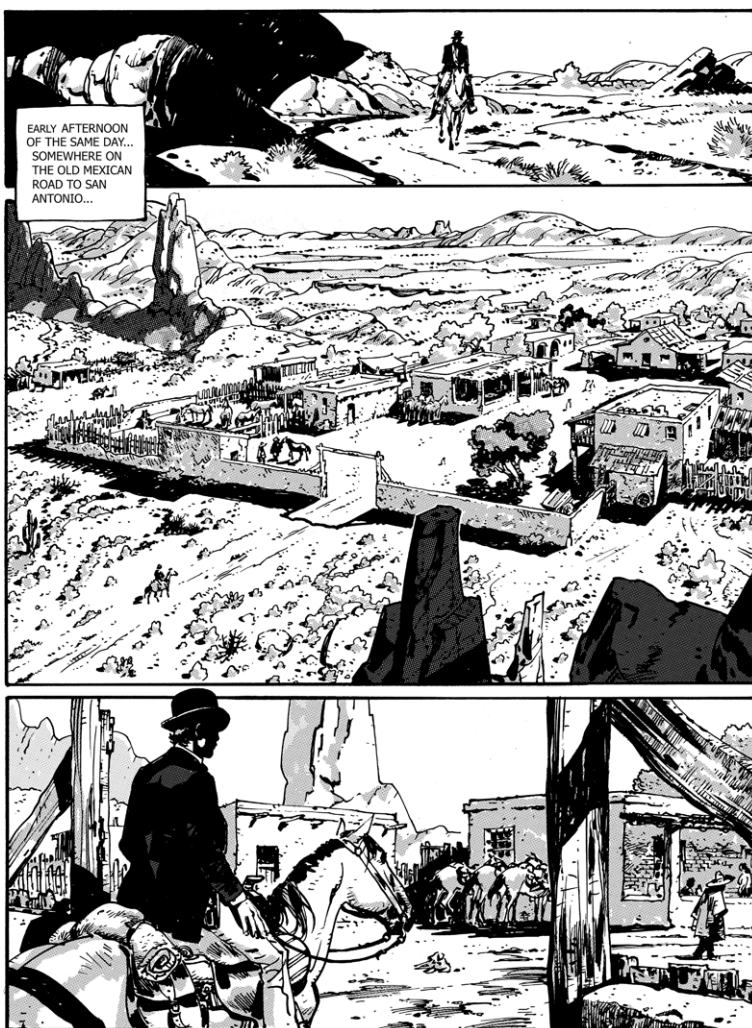

Tabla definitivne verzije u pripremi 2019/2020.

Tabla iz treće epizode objavljene u "Megatronu", PP Komerc broj 2, 1997.

Tabla definitivne verzije u pripremi 2019/2020.

izručio na gomilu sve žanrovske kliše, sve te već ispriповedane pustolovine, revolveraške obračune, grozničave potere, nemoguća bekstva i umesto da ih odabere tek nekoliko za svoju priču – on je odlučio da ih iskoristi gotovo sve u „Teksaskim jahačima“. Tako priča počinje klasičnim vestern momentom – krađom nepobedivog „El Diabla“, rasnog trkačkog konja od strane gomile vucibatina prilikom ukrcavanja životinje na voz. Dag Dankan, ostareli reformisani revolveraš koji pod stare dane pokušava da se preobrazi u konjušara, obećava svom gazdi i zakonitom vlasniku „El Diabla“, Hestingsu, da će mu vratiti ukradeno grlo. Međutim, umesto da se, očekivano, pripovedanje u nastavku fokusira na Dagovu misiju, prisustvujemo sceni u kojoj sami lopovi bivaju pokradeni, da bi vrlo brzo priča bila uspešno začinjena novim narativnim momentima koji nas odvođe daleko od „El Diabla“ i inicijalnih predviđanja. Odjednom shvatate da su „Teksaski jahači“ postali priča o tajanstvenim železničkim agentima koji tragaju za nečim nedokučivim po teksaskim pustarama, samo da bi postali priča o neiskusnim vojnicima koji kroz preriju progone ubice svojih drugova, samo da bi postali priča o podmuklim meksičkim pistolerosima koji na severnoj strani Rio Grande kupuju oružje za revoluciju koja se vodi na južnoj strani Rio Grande, samo da bi postali priča o privatnom ratu bogatog i pokvarenog protiv siromašnog i poštenog rančera, samo da bi postali... Vestern. Glavni junak ovog divnog stripa.

Koga, uprkos sjajnim idejama Dragana Savića ne bi bilo bez crtačkih bravura Rajka Miloševića Gere. Čoveka koji je rođen da bi svojom olovkom i tušem oživeo stari dobri Divlji zapad. I već ovde, na počecima svoje karijere, bio je na visini zadatka. Gerin Teksas s početka dvadesetog veka, onaj je Teksas iz legende, Teksas koji je više obitavao u mašti, a manje u stvarnosti, Teksas kakav je trebao da postoji, Teksas vestern žanra. Komadina spržene zemlje pod ravnodušnim suncem, koja je, zahvaljujući suludom talentu jednog umetnika koji je tek počeo da provaljuje svoje mogućnosti, oživela na jeftinoj hartiji sada već dugo pokojnog jeftinog magazina. Hartiji sa koje je barut štipao za oči sred revolveraških obračuna, prašina se lepila za znojavu odeću nakon sati i sati napornog jahanja, loš viski pekao natečena grla u zadimljenim salunima, krv tekla prometnim ulicama u sitnim noćnim satima, a ljudi veći od života umirali zbog premalo novca, previše ideala, nemoguće ljubavi ili glupe pogreške.

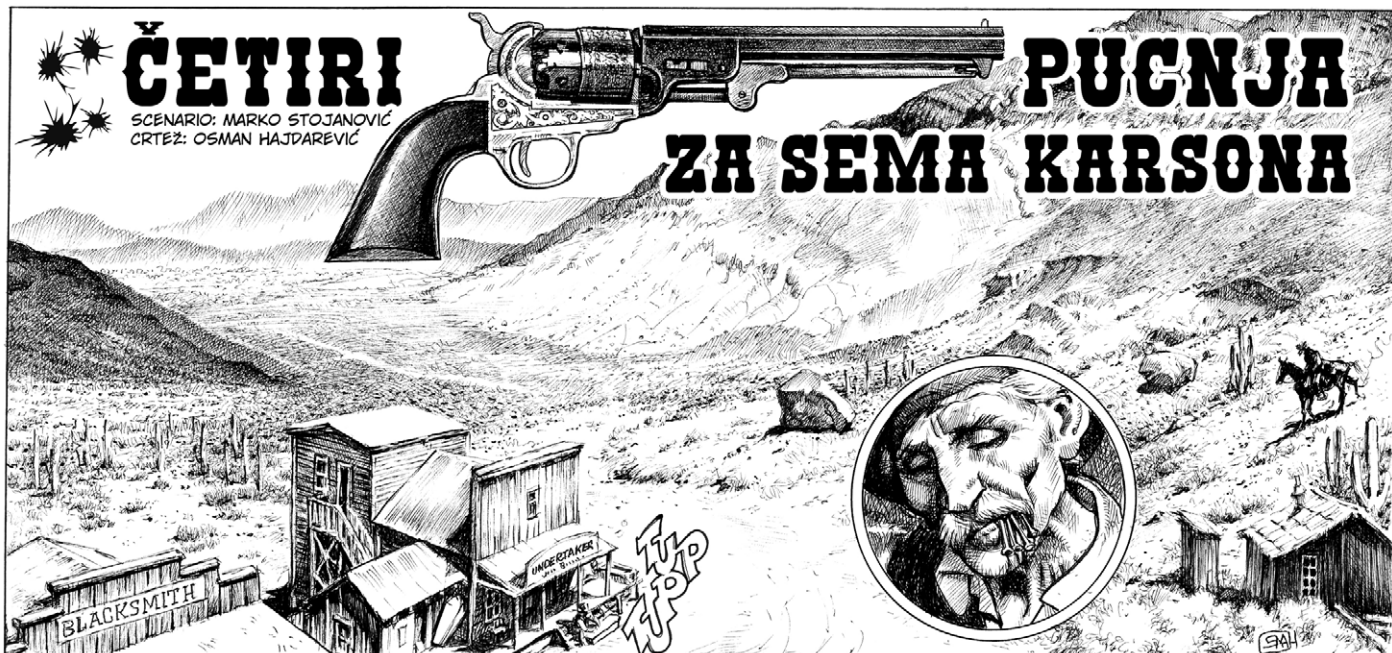
Trebalo je samo sebi da daju šansu. Ali nisu.

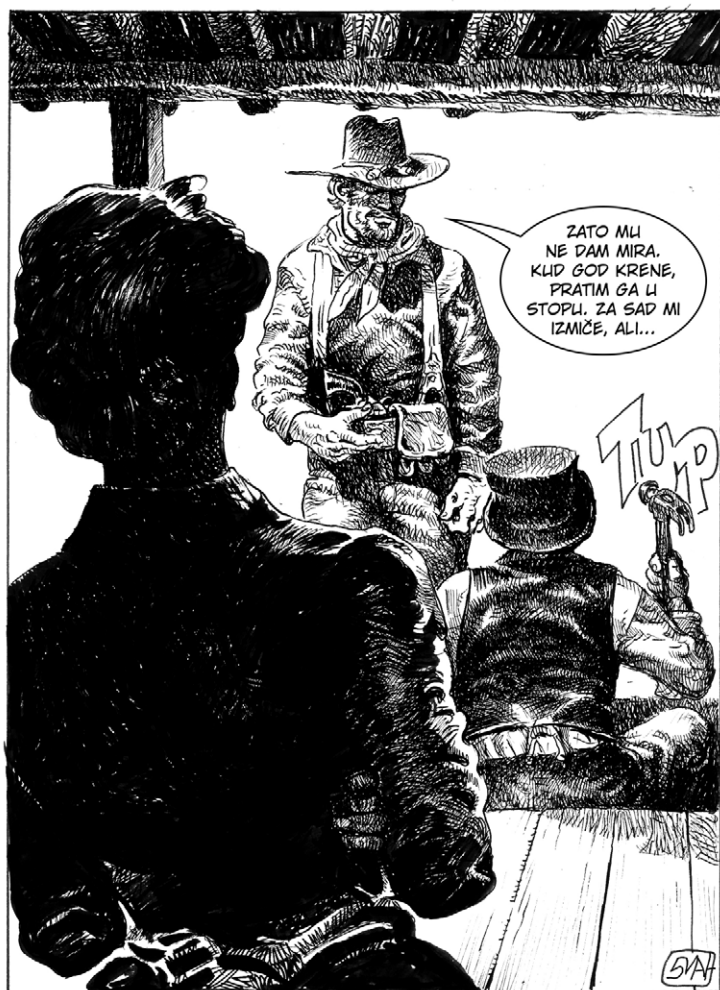
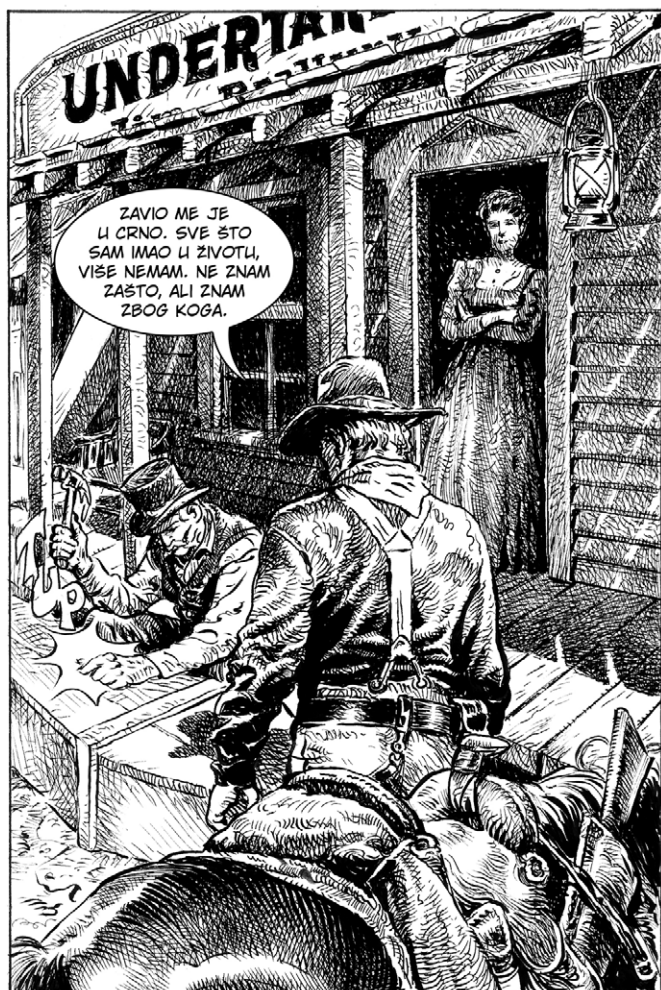
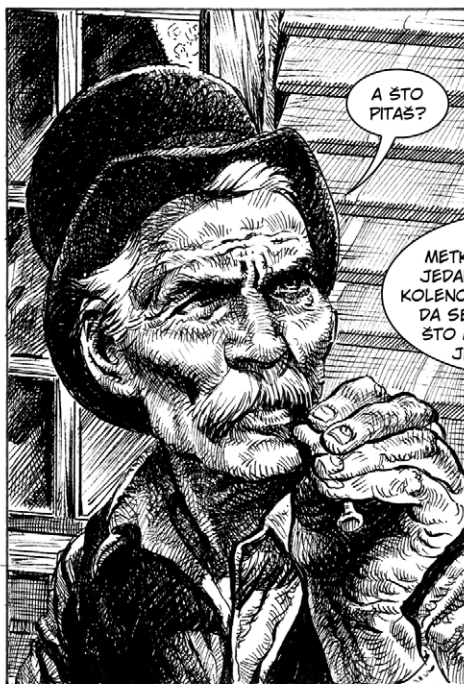
Kao što rekoh, uvodni deo prve epizode „Teksaskih jahača“ izašao je u „Spunk novostima“, aprila 1985. godine. Drugi, za koga pretpostavljam da je u paru sa prethodnim trebalo da čini početni album stripa „Teksaski jahači“, objavljen je sledeće godine u 870. broju „Stripoteke“. I tu, na samom početku, već stižemo do kraja njihove priče.

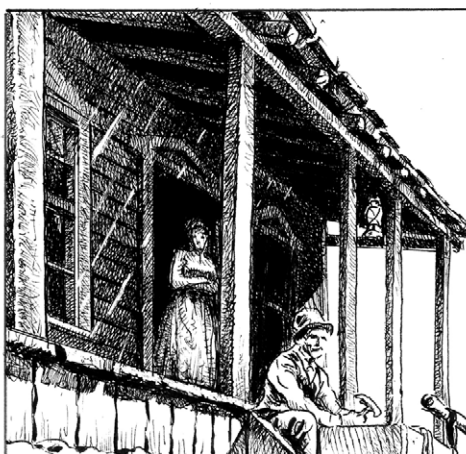
Novih epizoda nije bilo. Ne znam zašto, i nisam siguran da li to uopšte neko drugi zna, osim Savića i Gere. Deceniju kasnije, u uvodniku prvog broja „Megatrona“, Savić piše da Gera i on nisu dovoljno profesionalno radili ovaj strip „iz više razloga o kojima sada, zbog potpuno promenjenih uslova, uopšte ne vredi govoriti“. Gera se po tom pitanju nije oglašavao. Priznajem da me kopka to pitanje, kao što me i dalje kopka zbog čega je Benson žudeo za Hestingsovom zemljom, kao što me i dalje kopka da li je Balard uspeo da stigne Toresa, kao što me kopka gde je krenula Eni nakon očeve smrti, kao što me kopka... Previše toga.

Negde, u nekom paralelnom svetu, novosadski „Market-print“ možda upravo sada za neku godišnjicu najavljuje izdavanje „Teksaskih jahača“ u integralnim izdanjima, dok fanovi po društvenim mrežama vode rasprave o tome koliko albuma treba ubaciti u jedan integral i da li je bolja crno-bela verzija stripa ili ona naknadno kolorisana. Možda i igraju igru „šta bi bilo kad bi bilo“. Ali se nikad, apsolutno nikad, ne pitaju kako li bi sve izgledalo da su Savić i Gera tamo negde, daleke daleke 1986. godine, odustali od rada na „Teksaskim jahačima“.

Bitange jedne srećne. Zavidim im iz dna svoje pakosne, pokvarene, sitničave duše. ■

ČEMU LAZ?

ODLUKE SAM
HTEO DA BUDEM
LEKAR, DA SPASAVAM
ŽIVOT.

ALI BIO SAM
LENJ, SUDBINA
JE DRUGAČIJE
HTELA... I SAD SAM
GROBAR.

NE PRIČAJ!
A ZATO MENE DECA
PO ULICI ZOVU
GROBARKA!

BAŠ SAM
SE PITALA OVIH 30
GODINA, KOLIKO SMO
U BRAKU...

NE ŽALIM SE,
NIJE LOŠ POSAO.
TEŽAK JE, NIJE BAŠ
UGLEDAN, ALI JE
POSTEN... A NIJE
NI NEBITAN.

ISTINA, NE
DOČEKUJEM LJUDE
NA OVAJ SVET, AL IH
SA NJEGA BAR
ISPRAĆAM.

IPAK, LEPO
JE ZA PROMENU
ISKOPATI JEDNU RAKU
MESTO DVE... NEKOG
VRATITI NAZAD.

KOLIKO,
NAJAZAD, IMA
LJUDI KOJI MOGU
DA ZA SEBE KAZU
DA DA SU NEKOME
SPASILI ŽIVOT? MAKAR
JEDNOM, MAKAR ZA
TRENUTAK?

KO BI
REKAO DA
SI TOLIKA
PRIČALICA KAD U
USTIMA NEMAŠ
EKSERE!

DODI U KUĆU
DA IH NAPUNIŠ
BIFTEKOM,
DOKTORE.

SJEĆANJE

ANDRIJA MAUROVIĆ

1901. - 1981. - 2021.

GENIJ STRIPA

Veljko Krulčić

Između spoznaje i večne mladosti

Kada se budu pisale prave povesti srpske i jugoslovenske kulture, njihovi realni duhovni tokovi, videće se da je na glavnim raskrsnicama u kontralihu preblještave istorije stajala samosvojna figura. Nije davala da se tek tako zaluta. Polihistor i tumač kulture, Žika Bogdanović, je učio bića da se čude i da misle. I da žude za slobodom.

Velika vremena traže bescene žrtve. Napustio nas je i Žika Bogdanović – pisac, novinar, urednik, izdavač, pisac, antropolog svetova popularne kulture – čovek koji je tumačio, pa i stvarao epohe, oplemenjujući živote milionima ljudi.

Bogdanović je rođen u Beogradu 11. septembra 1932., taman na vreme da vidi modernizaciju i ujedinjavanje sveta preko slobode pojedinca, kulture i tehnologije, ali i da vidi šta će mrakni i veličanstveni 20. vek doneti i Srbima i planeti. Suvereno je vladao mnogim poljima duha i kulture, i nije se dao pokolebati u traganju za Gralom, samoj srži pojava, tamo gde su one čiste i ideološki još nefiltrirane. Tome ga je naučila dečaka opčinjenost susretom sa ogromnim „Politikinim Zabavnikom“ 1939. i realni uticaj popularne kulture na sazrevanje mladog bića. Tada je Beograd, još neoporavljen od Prvog svetskog rata, dobio i dva spoljna, lekovita impulsa – američki modernizatorski i ruski emigrantski, što je sve dovelo do današnje metropole sa osobinama jednog od kulturno-umetničkih žarišta Evrope.

Nadareni mladić je prvo studirao istoriju umetnosti u Beogradu, a zatim se usavršavao u Sjedinjenim Američkim Državama, na polju teorije masovnih medija na univerzitetima Kolumbija i Stenford.

Od 1955. je novinar, kritičar i urednik koji je pouzdano osećao duh vremena tumačeći film, džez muziku, televiziju, društvo, književnost, strip. Radio je to kroz najuglednije medije druge Jugoslavije: „Borbu“, „NIN“ (gde je bio godinama i urednik kulture), „Tanjug“, „Radio Beograd“... Objavio je u to doba i više knjiga: „Veliki vek filma“, „Od filma do filma“, „Kilimandžaro, zemlja drhti“ i „Dečaci i lutke“.

Drugi deo karijere obavio je kao već uticajni arbitar ukusa, na mestu direktora Izdavačkog zavoda „Jugoslavija“ u 1970-im, a zatim i direktora Jugoslovenske kinoteke u 1980-im. Njegova izdavačka pregnuća su odgajila sve generacije od tada: pre svega to su bile kultne edicije „Kentaur“, obnovljena „Plava ptica“, „Zenit“ i „Polaris“ sa Zoranom Živkovićem. Od visokog je značaja šta je Bogdanovića interesovalo da predstavi od prevodne literature: bili su tu i klasici i Jung i Lem i Tolkin i Asimov i Klark – sam duh čoveka i sudbina čovečanstva u naprstku. Osim podrazumevajuće anglo-američke i ruske, velika

je zasluga urednika što je publici pružao temelje srpske, francuske, nemačke i italijanske kulture – tražeći dela najblistavija duhom a ne ideološki najkurentnija.

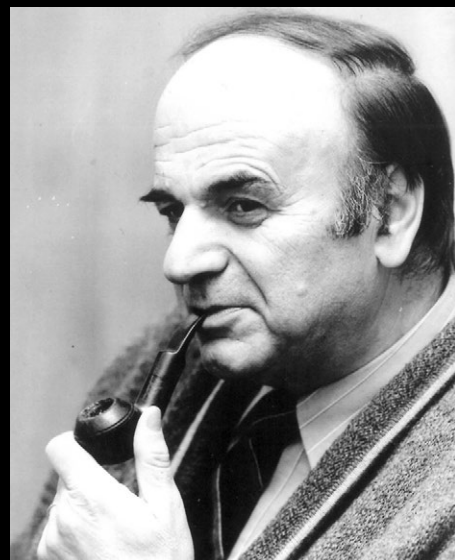
Bogdanović je neka vrsta oca istočnovevropske stripologije u doba kada je to bilo mlado polje i u razvijenijim zemljama. Osnovao je 1974. jedan od prvih svetskih časopisa o teoriji i istoriji stripa „Pegaz“, reviju za istoriju i teoriju stripa i vizuelnih medija koji se izražavaju grafičkim putem, što je tada, idejno gledano, bio jedan od glavnih događaja u kulturi Jugoslavije.

Potrebna je bila velika hrabrost u zemlji visoke političke napetosti kao što je to bila SFRJ 1970-ih vratiti predratni beogradski strip kao kulturnu činjenicu prvog reda. I to ne samo zato što je Komunistička partija Jugoslavije svojevrementno osudila i zabranila samu umetničku formu, već još i više jer su protagonisti imali nepopularno poreklo i opredeljenje, kao Beli Rusi; konjički oficir i umetnik Sergej Solovjev izbegao u Italiju; Đorđe Lobačev, potomak carskog diplomate, koji je postao deo sovjetske mreže u okupiranom Beogradu i kao sovjetski državljani proteran iz zemlje tokom Informbiroa; i naravno, zakleti antikomunisti Konstantin Kuznjecov. Državna bezbednost Jugoslavije je saslušavala Bogdanovića 1976. zbog knjige stripskih bajki „Čudesni svet Đorđa Lobačeva“ i sprečila normalan život izdavanja.

Od tog trenutka, Bogdanovićeve blistave karijere je bila pod nevidljivom rukom, sve do nijansi da 1980-ih ne bude izabran za glavnog urednika „Politikinog Zabavnika“. Iako je zauzimao najviša mesta beogradske kulture, to je uvek bilo privremeno i sve najvažnije je uradio sam i sa istomišljenicima. Sa jedne strane duhovni sagovornici i saputnici na ovoj misiji bili su mu: Umberto Eko, Moris Horn, Pjer Kupri, Pjer Strinati, a sa druge naši: Vladimir Stamenković, Ljuba Popović, Ranko Munitić, Ivan Ninić, Zoran Živković... Odjeke i uticaj Bogdanovićevo kruga nalazimo i u opusu Zdravka Zupana, Momčila Rajina, Slobodana Ivkova, pa sve do najmlađe generacije stručnjaka iz desetak oblasti...

Bogdanović je sa Lobačevim bio nemali činilac da tada mladog Bojana M. Đukića primi u redove velikana prilikom osnivanja „Pegaza“, a momak će uskoro, 1976, osnovati stripsku grupu „Beogradski krug 2“, kasnije jednu od važnijih u Evropi. To je dovelo i do druge vrste organizovanja: Društvo autora stripa SR Srbije se osniva 1986. i prvi predsednik mu biva sam Žika Bogdanović a potpredsednik Ljubomir Kljakić, što je osnova za današnje Udruženje stripskih umetnika Srbije.

Njegov rad na tumačenju stripa i fantastike bio je važan i odmah prepoznat u Zapadnoj Ev-

ropi, a od skora se u centru Moskve, u Domu ruskog zagrančja imena Aleksandra Solženjicina, još jednog vesnika sloboda i etike, pokazuju kroz izložbe i monografije opusi ruskih emigrantskih autora u Bogdanovićevo i Zupanovo tumačenju, zahvaljujući prof. Irini Antanasijević. Ovim se postsovjetskoj ruskoj kulturi na velika vrata vraća jedan njen formativni elemenat, svojevrementno surovo prognan.

Bogdanovićev demokratski prosveteni duh, urođeno slobodumlje, ozvaničeno je raspadom SFRJ i uvođenjem višepartijskog sistema, kada je sa Nikolom Miloševićem i drugim istomišljenicima delovao od 1991. u Srpskoj liberalnoj stranci, gde je nekoliko godina bio glavni urednik lista „Liberal“. Postoji, vidimo, neostvarena alternativna istorija nesrećnog srpskog višestranačja i ona je mogla biti moralno superiornija i istorijski plemenitija nego ova postojeća, od službi a ne od naroda pravljena.

Delikatni mislilac, ali samouveren duh sa asfalta, Bogdanović je zbunjivao kolege. Njegov istančani stil, sav u nijansama, možda se nekima činio kao nedovoljno „naučan“, jer faktografijom i plitkim „zdravim razumom“ nije zderivao meso pojave do koske – kako je Marina Abramović metaforički pokazala kao suštinsku osobinu naše kulture – već je išao u srž pojava, gde je njegova sklonost ka filozofiji iskazivala pesnika.

Može se reći da je Bogdanović bio i jedan od ključnih srpskih antropologa i filozofa kulture, utemeljen i nadahnut tumač dolazećeg vremena i duhovnog nasleđa. Kulturni model koji je on do kraja razvio u 1970-im direktno je uveo Beograd na planetarnu scenu promišljanja kulture, neretko uz rame sa tadašnjim Parizom, Rimom ili Njujorkom. Danas vidimo od kolike je važnosti bio taj rad i za kasniji razvoj autohtone srpske pop-kulture, koja je ponovo dobila evropsku relevantnost od 1980-ih do danas.

Može se zaključiti da je Bogdanovićev opus ispunio svoju svrhu: bio je od visokih kulturnih i vaspitnih kvaliteta, stekao je izrana visoku međunarodnu važnost, ali i milionsku publiku u jugoslovenskim zemljama u raznim oblicima. Jasan je i njegov uticaj na stotine istraživačkih i umetničkih opusa koji danas čine maticu nacionalne i regionalne kulture.

U Bogdanoviću smo, kao u malo kome, imali stvaraoca i autentičnog polihistora koji je Beograd i srpsku kulturu uvodio u svetsku zajednicu duha, na osnovu čega i danas stvaramo i po čemu smo međunarodno prepoznati.

U feudalno postavljenoj i oštro ideologizovanoj kulturi, stvarao je često protiv struje a većina priznanja koja je dobio bila su iz sveta stripa, visoko slobodne oblasti: „Andrija Maurović“ (1983), „Maksim“ (1996), Nagrada za doprinos srpskom stripu Salona SKC (2007), „Vitez od duha i humora“ USUS (2018)... U poznim godinama je dobio Priznanje Vlade Srbije za vrhunski doprinos nacionalnoj kulturi (tkz. nacionalnu penziju).

Pesnik u duši, mislilac, a pripovedač po nužnosti dao je u 21. veku koju desetinu knjiga često u mikrotiražima – romana, eseja, sećanja, priređenih umetničkih monografija, knjiga iz teorije umetnosti. One još čekaju svog kritičara, u kulturi koja prave književne kritike odavno nema.

Tek će novo čitanje ali i izrada Bogdanovićeve autorske bibliografije, tih desetina hiljada strana, pokazati koliko nije bilo slučajnosti ni u jednom aspektu delovanja ovog neobičnog čoveka.

Žika Bogdanović je umro u rodnom Beogradu od posledica srčanog udara 3. aprila 2021. godine. Neumoran do poslednjeg daha, borac naspram ogromnih fizičkih i zdravstvenih tegoba poslednjih godina, skoro homerovski i višnjičevski slep, stvarao je kao da je armija a ne jedinka. Opevavao je svoj veličanstveni uvid u 20. vek i njegovo čovečanstvo, uz veliku podršku

supruge Emilije i sinova Vida i Ognjena.

U trenutku presecanja životne trake, momentu filmskog srpskog reza da citiramo Mihaila Ilića, Žika je radio na novom broju „Pegaza“ ali i dovršavao magnum opus; trilogiju o medijima vizuelne naracije – stripu, ilustraciji i filmu – srži jednog hipotetičkog kursa na Fakultetu dramskih umetnosti, čiji je gostujući predavač bio. Igrom slučajja, poslednji objavljeni tekst mu je bio predgovor za treći tom sabranih dela Đorđa Lobačeva: „Baš-Čelik, Biberče i druge priče“ – dakle, upravo onog štiva većeg od života, koje ga je 1939. sudbinski usmerilo da stvori stotine važnih stvari.

I tek na kraju epizode shvatili smo da onaj koji je stotinama hiljada čitalaca bio tek ime, nikad viđeno biće iz druge dimenzije, superjunak u očima svoje publike koja ga je znala kao Žiku, imao i svetovno ime – Živislav.

Nesumnjivo je da će jedan deo bića Žike Bogdanovića za neupućene zauvek ostati nedokučiv, što je uostalom i sam želeo, bilo iz mudrih bilo iz šeretsko-beogradskih razloga.

No, ništa nije krio i ostavio je napisano. Svetovi koje nam je otvarao otključani su i na dohvrat ruke. Rizični koliko i lepi, sa mogućnošću da hrabri pojedinac u takvim svetovima i dalje stvori epohu po meri slobode i čuđenja sopstvene, a ne tuđe ličnosti. ■

Zoran STEFANOVIĆ

In memoriam: Alem ĆURIN (1953-2020)

Savršeno neusporediv

Da je bio junak jednog od onih klasičnih pustolovnih stripova kakve je strastveno volio, iz života bi se ispisao u sedlu propetoga konja, mašući nam na pozdrav kaubojskim šeširom ili viteškim mačem. Međutim, scenarist njegova odlaska bio je netko bez takta i šilfa, odredio mu je trenutačnu smrt na korak od crtaćeg stola: Alem Ćurin preminuo je u Splitu u utorak ujutro u 68. godini života.

Bio je ilustrator, dizajner, slikar, kipar, grafički urednik, pisac... Skoro da nema te umjetničke niše u kojoj nije ostavio traga. Premda je u dubini duše uvijek htio samo jedno: baviti se stripom. No, stvari su u njegovom slučaju od početka krenule krivo. S Alemovim radovima prvi put sam se susreo još kao dječak, davne 1979. godine.

U Galeriji Tribine mladih ili kako se već tada zvao prostor ispod kina „Zlatna vrata“, izložio je dvadesetak tabli stripa „Pučani, plemići, suci“, što ga je bio nacrtao po scenariju Damira Šalova i ponudio „Nedjeljnoj Dalmaciji“. Redakcija se nije baš požurila tiskati taj naslov, rekli su mu da je lista čekanja na objavu puna radova gospode u zrelih godinama, a da je on mlad kao rosa. Alem je tada odlučio table stripa objesiti na galerijski zid i taj projekt nasloviti „Izložba jednog odbijenog stripa“.

Potvrđujući istinitost poslovice kako „nitko nije prorok u svome selu“, dvije godine kasnije osvojio je nagradu na prestižnome festivalu u Montrealu, pa se na trenutak učinilo kako bi se njegova karijera strip-autora mogla konačno mrdnuti sa slijepog kolosijeka. Ali iskorak na veliku scenu opet je odgođen na neodređeno vrijeme.

Jednom se, recimo, zatekao u Parizu s punom mapom radova i čvrstim planovima da uspije. Između njega i slave stajao je samo jedan

razmjerno trivijalni problem: nije znao ni bek-nuti na francuskome, a kamoli tek prevesti scenarij svoga stripa što ga je htio ponuditi velikim čunkama tamošnje izdavačke scene.

Premda cijepljen od bilo kakvog poduzetničkog talenta, dosjetio se koliko drske, toliko i pametne ideje kakve ne bi na um pala ni Raosovom Kikašu. U pariškom telefonskom imeniku pronašao je broj Danila Kiša, kojega, naravno, nije osobno poznao, nazvao ga i objasnio mu svoj problem. Veliki pisac je bio, srećom, velika faca: rekao mu je kako ne dolazi u obzir da mu on bilo što prevodi, jer je njegov francuski samo solidan, ali da će njegova supruga Pascale Delpeche (Paskal Delpše) to rado učiniti umjesto njega.

Naravno, kao i sve storijske s Ćurinom u glavnoj ulozi, i ova je na koncu dobila groteskni zaplet. Jednoga jutra ili se možda ipak radilo o kasnom poslijepodnevu – Alemu nije za vjerovati, jer mu je ritam spavanja uvijek bio umjetnički razbarušen – u njegovom je stanu zazvonio telefon. Pozivateljica je bila dama koja mu je na tečnom srpskom s beogradskim naglaskom kazala kako se zove Pascale Delpeche.

Bunovan od sna i uvjeren da ga je netko uhvatio u dir, Ćurin je bijesno zalupio slušalicu, da bi tek onda s užasom pomislio kako dama s druge strane žice možda ipak jest ona za koju se izdaje. Kiševa supruga nije se naljutila, nego je Ćurina nazvala još jednom i taktično mu objasnila kako je zapravo vrlo logično da ona govori francuski i srpski. U suprotnom mu ne bi ni pomogla pomoći s prijevodom.

Zaslugom bračnog para Kiš-Delpeche, Alem se konačno mogao obratiti Enkiju Bilalu (Enki Bilal), velikom francuskom autoru, Beograđaninu rođenjem, da mu ugovori sastanak s tada najvažnijim ljudima s izdavačke scene, Claudeom Moliternijem (Klod Moliterni) i Jean-Marcom Thévenetom (Žan Mark Tevene), koji su mu ponudili ugovor za kojim je toliko čeznuo. I kad je već bio uvjeren da su mu se sva vrata otvorila, jedna ga je obiteljska smrt vratila natrag, figurativno i doslovce, a strip-karijera opet mu je stavljena na čekanje.

Utoliko i ne treba čuditi što je prvi pravi album, „List vode, Atlantida“, objavio tek u 62. godini. Na pulskoj promociji u okviru Sajma knjige u istoj je večeri otkriven kao debitant i kanoniziran kao veliki autor, što je oduvijek i bio, premda je silom različitih okolnosti – pa i vlastita neukrotiva i nepomirljiva temperamenta – bio primoran raditi na margini, daleko od mainstream scene.

Osujećen kao stripovnjak, morao se silom prilika ogledati u mnogim drugim stvaralačkim disciplinama koje su bliske vizualnom pripovijedanju. Najdulje se, najredovitije i s najvišim dometima bavio novinskom ilustracijom, prvo u „Nedjeljnoj Dalmaciji“, potom u „Feral Tribuneu“, a zadnjih godina u „Novostima“. Ako je njegovim osebnim stripovima bilo teško pronaći parnjake

u aktualnoj produkciji, ne samo hrvatskoj nego i svjetskoj, još je i teže bilo situirati ga na ilustratorskoj sceni, tražiti i nalaziti sličnosti između njege i drugih istaknutih autora.

Za početak, on nikada nije ilustrirao novinske tekstove u bukvalnom smislu te riječi, nego je stupao s njima u kreativni dijalog, počesto i polemiku. Njegovi crteži nisu sažimali neki članak ili priču, svodili ih na bitni smisao ili poruku, nego ih dorađivali, proširivali, ponekad čak i kritički propitivali.

Zanimljivo, premda se upuštao u nemali rizik vrlo slobodne interpretacije svoga zadatka, ne pamti se slučaj da se ijedan pisac ikada požalio na Ćurinov rad. Pardon, lažem, to se jednom ipak dogodilo. Stanovitu spisateljicu uzrujala je

količina slobode koju si je Ćurin odlučio uzeti (kao da bi slobodu trebalo dozirati na dekagrame), pa je zamolila urednike da on više nikada ne ilustrira njezine tekstove. Na njezinu štetu, oni su je poslušali.

Opus koji je Ćurin ostavio za sobom kao ilustrator, svojim opsegom, jedinstvenom autorskom poetikom i blistavim domašajima savršeno je neusporediv s bilo čijim drugim minulim radom. On nije samo izdvojena pojava na hrvatskoj ili regionalnoj sceni, nego i svojevrsni svjetski unikat.

Da, naravno, stotine autora s različitih dijelova globusa zaslužuju status velikana koji su novinsku ilustraciju doveli do kreativnih vrhunaca i ostavili za sobom djela neprolazne vrijednosti (unatoč tome što su ih crtali ili slikali pokušavajući

zadovoljiti dnevnu ili tjednu narudžbu). No, nitko nikada to nije radio kao Alem Ćurin: u strastvenoj raspravi s piscem i njegovim tekstom.

Govorimo li o zanatu, bio je briljantan crtač i slikar, vrstan poznavatelj svih likovnih tehnika, baš kao što se suvereno snalazio i u različitim spisateljskim nišama. S jednakim je umijećem plivao u književnom standardu, zavičajnom jeziku i vlastitom nadidiomu, u prozi, kao i u poeziji.

Blagoslovljen tolikim talentima, mogao je što je htio. A što je htio, to je i činio. Bio je najslobodniji umjetnik i najslobodniji čovjek kojega sam upoznao. Kao da nije bio pravi, od krvi i mesa, nego od papira i novinske boje, stripovni junak, a ne smrtno biće. ■

Ivica IVANIŠEVIĆ
„Slobodna Dalmacija“, 2020.

In memoriam: Goran ĐUKIĆ Gorski (1956-2021)

Tih, skroman i neizbrisiv

U maju 2021. godine Novi Sad se oprostio sa još jednim od autora zlatnog doba stripa, koji je u ovom gradu trajao deceniju i po – od sredine sedamdesetih godina prošlog veka, pa do raspada Jugoslavije. Goran Đukić je rođen 11. januara 1956. godine u Sarajevu, ali vrlo brzo njegova porodica prelazi u Višegrad. Sa sedam godina se seli u Apatin, a 1970. godine prelazi u Novi Sad. Završio je Višu ekonomsku školu, ali se nikad nije bavio ekonomijom. Bio je oženjen suprugom Jasnom i otac tri sina.

Stripom je krenuo da se bavi relativno kasno, početkom 1980-ih godina, i za to je presudnu ulogu imao Goranov prijatelj i kasnije kum Svetozar Obradović. Učešće na „Forumovom“ konkursu za domaćeg „Tarzana“ bio je Goranov prvi stripski pokušaj, da bi prvi strip „Osvetnici“, prema scenariju Svetozara Obradovića objavio 1984. godine u „Spunk novostima“. Za novosadski Dnevnik počinje rad na licencnom stripu „Bufalo Bil“. Tog vremena Goran se ovako sećao: „A onda se jednog dana u „Spunk novostima“ pojavio konkurs za strip-crtača „Tarzana“. Kako sam u to vreme igrao košarku, poznao sam Tozu Obradovića sa košarkaških terena. Tada još nisam znao da se on već uveliko bavio pisanjem scenarija za strip. Sreli smo se na terenu gde je trenirala KK „Vojvodina“ kad sam to od njega saznao. Naravno, jasno mi je bilo da sve to nije slučajno... Rekao sam mu da bih pokušao da se prijavim za taj konkurs, ali da ne znam kako se crta strip! Onda mi je Toza objasnio da se strip crta u velikom formatu i to tako da se dijagonalno poveća strana na kojoj će strip kasnije biti objavljen. Ja mu nisam verovao! Bukvalno sam nacrtao celu epizodu na A4 formatu i poslao je u „Forum“! Kasnije, kad sam počeo da sarađujem sa „Forumom“, i kad su Sibin Slavković, Đuka Jovanović i ostali otkrili da sam ja „autor“ tog famoznog dela, ispričali su mi kako su se slatko smejali u redakciji kad su dobili taj „strip“.“

Možda svoj najuspeliji strip „Baladu o Slovenima“ (scenario Obradović) objavljuje 1987. godine u „Val stripu“. Nekoliko kraćih stripova objavljuje i u ediciji „Horor“ izdavača „Dečjih novina“. Talenat koji je pokazao na ovim stripovima bio je dovoljan da mu osigura mesto među grupom domaćih autora koji su stvarali „Tarzana“, pa tako u periodu 1988-1990. objavljuje dvanaest veoma uspešnih epizoda prema scenarijima Dušana Vukojeva, Rastislava Durmana, Dragane Stanković i Branislava Kerca.

Početkom 1990-ih počinje saradnju sa inostranim izdavačima, pa tako stripove objavljuje u magazinima „Švermetal“ i „Gešpenšter Gešhtner“, ali i u italijanskom „Lančiostori“ - oko dvadesetak horor priča prema scenarijima

Obradovića, Stankovića i nemačkih scenarista. Pod pseudonimom Džordž Dav radi za američki „Malibu komiks“ serijale o superherojima „Prototype“, „Solutions“ i „The death of the squad“. Učestvovao je i u ilustrovanju projekata za „Platinum studios“.

Za evropske izdavače radio je kolor za nekoliko epizoda stripova o Teku Vileru Nicija i Kjuberta i Doktoru Mistereu Kastelija i Filipučija. Evo kako se Goran prisećao saradnje sa inostranim izdavačima: „Gašenjem „Tarzana“ došlo je do mogućnosti saradnje sa inostranim izdavačima i to je uglavnom sve išlo preko Ervina Rustemagića. On je bio naš menadžer, koji nam je nalazio posao i distribuira naše radove. Prvo smo radili kratke horor priče za „Baštaj“. To su radili i Španci, koliko ja znam. Mi smo uradili veliki broj epizoda. Ja sam radio sa Tozom i Banetom, a radili su i Marinko Lebović, Paja Koza i drugi. Drugo iskustvo mi je bilo saradnja sa „Malibu komiksom“ iz San Dijega. Zapravo, to je „Platinum studios“, koji se bavio stripom kroz „Malibu komiks“, ali su imali i svoju kuću, koja se bavila proizvodnjom ideja za filmove, za koju sam ja radio svašta. Za „Malibu“ sam radio superherojske stripove – „The Squad“, „Hard Case“, neke epizode „The Solution“... Posle toga su oni počeli da prave galeriju likova, koje su onda nudili producentskim kućama, kao predložak za filmove i serije. Imao sam sreću da uradim ilustracije koje su pomogle prodaju ideje za film „Cowboys & aliens“. To je bila njihova ideja, ali je trebalo da se to vizuelno uradi za producente, koji nemaju puno vremena, već kad prolaze kroz studio, onda im vizuelno rešenje neke ideje za film može privući pažnju. Ljudima iz „Drimworksa“ dopala se naša vizuelna prezentacija i posao je sklopljen... Ali, prošlo je desetak godina dok se ta ideja pretočila u film. Uradio sam i jednu epizodu „Hard Case“, sa kojom sam jedino bio zadovoljan, ali ona nikad nije objavljena. Rađena je za godišnjak od blizu 60 strana. Bila je to zanimljiva priča o američkim superherojima iz Prvog svetskog rata. Oni propadaju kroz neki vremenski procep i doppevaju na francusko-nemačko ratište, a jedan od likova je i Hitler, koji je tada bio kaplar.“

Od 1999. radi kao ilustrator „Politikinog zabavnika“ pod pseudonimom Gorski. Ilustracije bivaju veoma dobro prihvaćene od strane čitalaca i po njima „Zabavnik“ postaje prepoznatljiv. U saradnji sa Branislavom Kercem i Sibinom Slavkovićem Goran je učestvovao u stvaranju knjige „Sveti Sava – princ monah“, a ilustrovao je i knjigu stihova Gordane Kukić „Poema o Voždu“. a Salonu stripa u Beogradu 2017. godine osvojio je nagradu za najbolji strip klasičnog izraza (strip „Lešinari“, prema Obradovićevom scenariju). Istorijski strip „Evo mene, eto vas“ objavio je 2018. godine. Nekoliko uspešnih stripova koje je Goran nacrtao, ostali su neobjavljeni. Radi se o tri epizode stripa „Gavran“ (ukupno 20 stranica) i stripu „Oliver“, inspirisanim istoime-nim stripom Branislava Kerca (16 strana).

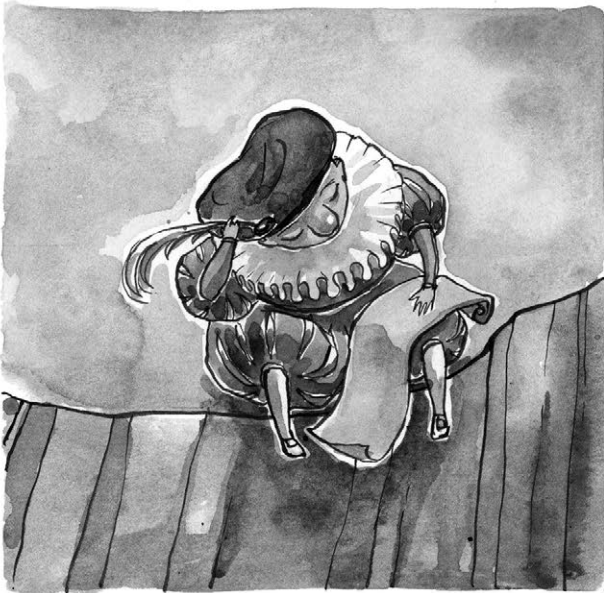
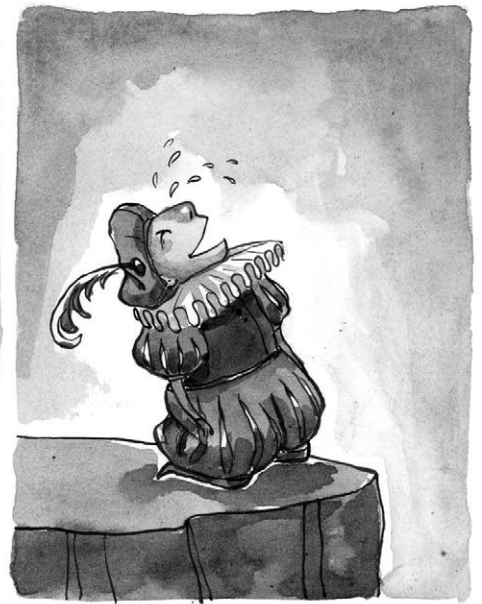
Ostaće upamćen kao tih i skroman čovek, posvećen radu, čije delo ima neizbrisiv trag u umetnosti stripa Novog Sada i Vojvodine. ■

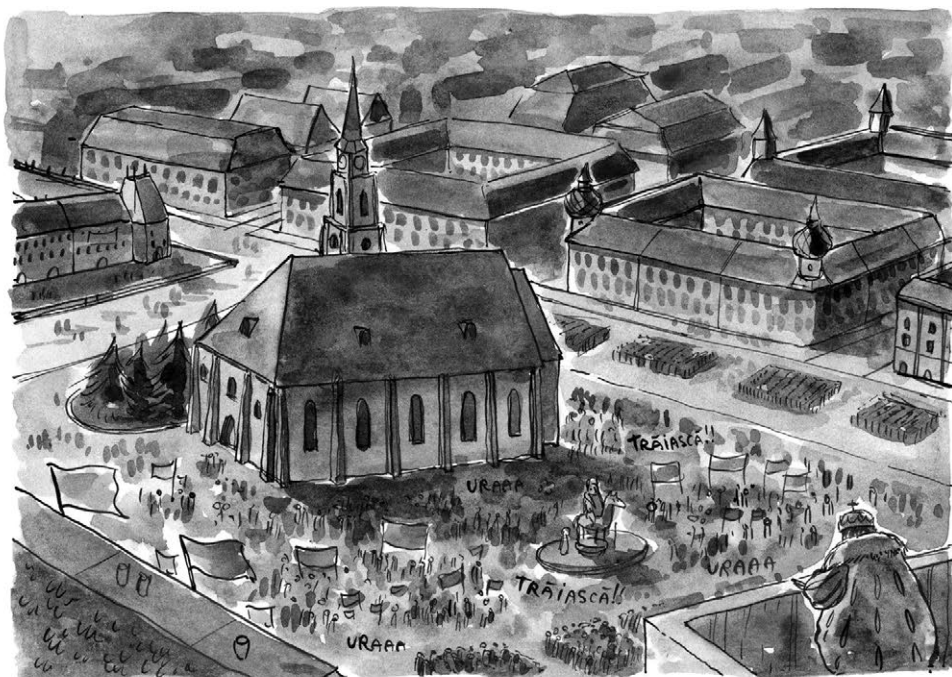
Predrag ĐURIĆ

EKSPEDICIJA JE PROPALA...
LAĐA JE POTONULA
U OLUJI I RO-
NILAC NIJE
IZRONIO NA
POVRŠINU...

O SUDBO KLETA!
ZAR NIKADA NEĆEMO
SAZNATI ŠTA LEŽI NA
DNJU OKEANA?

KRALJU MOJ, TAKVA JE BOŽIJA
VOLJA. DA ON GOSPOD ZELEO
DA TO DOZNA MO...

...VEĆ BI NAM
POSŁAO PORUKU
S NEBESA!

